

พระสูตรตันตปิฎก เล่มที่ 4
พระสูตรที่ 31 : จุฬโคสิงคสาฬสูตร
ความพร้อมเพรียงในการอยู่ร่วมกัน และการปฏิบัติไปสู่ความหลุดพ้น
พระไตรปิฎกเล่มที่ 12 - มัชฌิมนิคาย มูลปณณาสก มหามกวรรค

หลักธรรมสำคัญ

- ความสามัคคีของผู้ประพฤติธรรม
- การอยู่ร่วมกันคณานามกับน้ำ
- เมตตากายกรรม เมตตาวจีกรรม และเมตตามโนกรรม
- การละความคิดของตนและดำเนินตามความคิดของผู้อื่น
- การช่วยเหลือกันโดยไม่ต้องร้องขอ
- การเคารพและเกื้อกูลกัน
- ความไม่ประมาทในการปฏิบัติ
- ฌาน 4
- อรูปสมาบัติ 4
- สัญญาเวทยิตนิโรธ
- ความสิ้นอาสวะ
- ประโยชน์ของการมีกัลยาณมิตร
- แบบอย่างของหมู่คณะที่อยู่ร่วมกันอย่างสงบ

บทนำ

จุฬโคสิงคสาฬสูตรเป็นพระสูตรที่พระพุทธเจ้าทรงแสดง เมื่อพระองค์เสด็จไปยังป่าโคสิงคสาฬวัน ซึ่งเป็นสถานที่พำนักของพระอนุรุธะ พระนันทิยะ และพระกิมพิละ

พระภิกษุทั้งสามอยู่ร่วมกันด้วยความพร้อมเพรียง มีความเคารพและปรารถนาดีต่อกัน ช่วยกันดูแลกิจของหมู่คณะ และต่างไม่ประมาทในการเจริญสมาธิและปัญญา

เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสถามว่า ภิกษุทั้งสามอยู่ร่วมกันอย่างไรจึงไม่ทะเลาะวิวาท พระอนุรุธะกราบทูลว่า แต่ละรูปตั้งเมตตากายกรรม เมตตาวจีกรรม และเมตตามโนกรรมต่อกัน ทั้งต่อหน้าและลับหลัง

พระอนุรุธะกล่าวถ้อยคำสำคัญว่า “เหตุไฉนเราจึงไม่ละจิตของตน แล้วประพฤติดังจิตของท่านเหล่านี้” แม้ภิกษุทั้งสามจะมีกายต่างกัน แต่ดำเนินชีวิตร่วมกันด้วยใจที่ประสานกัน ความสามัคคีในพระสูตรนี้มีได้หยุดอยู่เพียงความสงบเรียบร้อยภายนอก แต่เป็นฐานสนับสนุนให้แต่ละรูปปฏิบัติธรรมไปตามลำดับ ตั้งแต่ฌาน 4 อรูปสมาบัติ 4 สัญญาเวทยิตนิโรธ จนถึงความสิ้นอาสวะ

1. พระพุทธเจ้าเสด็จไปยังป่าโคสิงคสาวัน

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ นาฬิกคาม ในกัญชกาวาส์ หรือเรือนอิฐ ครั้งนั้น พระองค์เสด็จไปยังป่าโคสิงคสาวัน ซึ่งเป็นสถานที่พำนักของกุลบุตรสามรูป ได้แก่

1. พระอนรุทธะ
2. พระนันทิยะ
3. พระกิมพิละ

ภิกษุทั้งสามเป็นผู้มีศรัทธา ออกบวชเพื่อประพฤติพรหมจรรย์ และดำรงชีวิตร่วมกันด้วยความสงบ ต่อมา พระพุทธเจ้าเสด็จไปยังป่าโคสิงคสาวัน เพื่อเยี่ยมภิกษุทั้งสามและทรงสอบถามความเป็นอยู่ ตลอดจนผลแห่งการปฏิบัติของท่าน

2. คนเฝ้าป่าทูลห้ามพระพุทธเจ้า

เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จเข้าไปใกล้ป่าโคสิงคสาวัน คนเฝ้าป่าเห็นพระองค์เสด็จมา แต่ยังไม่ทราบว่าผู้เสด็จมานั้นคือพระพุทธเจ้า

เขาจึงกราบทูลห้ามว่า “สมณะ ท่านอย่าเข้าไปในป่านี้เลย ในป่านี้มีกุลบุตรสามท่านกำลังแสวงหาประโยชน์ตนอยู่ ท่านอย่าได้ทำให้กุลบุตรเหล่านั้นลำบากเลย”

ถ้อยคำของคนเฝ้าป่าแสดงว่า สถานที่นี้ได้รับการดูแลให้เหมาะสมแก่ความสงบและการปฏิบัติธรรม ผู้ไม่มีธุระไม่ควรเข้าไปรบกวนภิกษุผู้กำลังบำเพ็ญเพียร คนเฝ้าป่าไม่ได้มีเจตนาไม่เคารพพระพุทธเจ้า แต่กระทำไปเพราะปรารถนาจะปกป้องความสงบของพระภิกษุทั้งสาม

3. พระอนรุทธะเห็นพระพุทธเจ้าเสด็จมา

พระอนรุทธะได้ยินถ้อยคำของคนเฝ้าป่า และมองเห็นว่าผู้เสด็จมานั้นคือพระผู้มีพระภาค ท่านจึงกล่าวแก่คนเฝ้าป่าว่า “ท่านผู้ดูแลป่า อย่าห้ามพระผู้มีพระภาคเลย พระศาสดาของพวกเราเสด็จมาถึงแล้ว”

จากนั้น พระอนรุทธะเข้าไปบอกพระนันทิยะและพระกิมพิละว่า พระผู้มีพระภาคเสด็จมาถึงแล้ว ภิกษุทั้งสามจึงพร้อมใจกันออกมาต้อนรับพระพุทธเจ้า

4. การต้อนรับด้วยความพร้อมเพรียง

ภิกษุทั้งสามช่วยกันต้อนรับ รูปหนึ่งรับบาตรและจีวร รูปหนึ่งจัดอาสนะ และอีกรูปหนึ่งตั้งตั้งสำหรับรองพระบาท พร้อมนำน้ำล้างพระบาทมาถวาย การต้อนรับมิใช่หน้าที่ของรูปใดรูปหนึ่งโดยเฉพาะ แต่ภิกษุทั้งสามช่วยกันกระทำตามความเหมาะสม

เมื่อพระพุทธเจ้าประทับนั่งแล้ว ภิกษุทั้งสามจึงถวายบังคมและนั่ง ณ ที่สมควร การกระทำของภิกษุทั้งสามแสดงถึงความเคารพ ความรู้หน้าที่ และความพร้อมเพรียงที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ โดยไม่ต้องมีการโต้แย้งว่าใครควรทำสิ่งใด

5. พระพุทธเจ้าตรัสถามถึงความเป็นอยู่

พระพุทธเจ้าตรัสถามภิกษุทั้งสามว่า

- ยังพออดทนได้หรือ
- ยังพอเป็นไปได้หรือ
- บิณฑบาตไม่ลำบากหรือ

คำถามเหล่านี้ครอบคลุมทั้งสุขภาพ ความเป็นอยู่ และปัจจัยที่จำเป็นต่อชีวิตของบรรพชิต พระอนุรุทธะกราบทูลว่า พวกท่านยังพออดทนได้ ยังพอเป็นไปได้ และบิณฑบาตไม่ลำบาก

พระพุทธเจ้าไม่ได้ตรัสถามถึงผลแห่งสมาธิในทันที แต่ทรงเริ่มจากความเป็นอยู่ขั้นพื้นฐาน เพราะกายและปัจจัยในการดำรงชีวิตย่อมมีส่วนเกื้อกูลต่อการปฏิบัติ

6. อยู่ร่วมกันด้วยความพร้อมเพรียงหรือไม่

จากนั้น พระพุทธเจ้าตรัสถามว่า “อนุรุทธะ พวกเธอยังพร้อมเพรียงกัน ชื่นชมกัน ไม่วิวาทกัน เป็นเหมือนน้ำนมกับน้ำ และมองดูกันด้วยจักขุอันเป็นที่รักอยู่หรือ”

พระอนุรุทธะกราบทูลว่า ภิกษุทั้งสามอยู่ร่วมกันอย่างพร้อมเพรียง ชื่นชมกัน ไม่วิวาทกัน เป็นเหมือนน้ำนมกับน้ำ และมองดูกันด้วยสายตาแห่งความรักและความเคารพ คำว่า “เหมือนน้ำนมกับน้ำ” แสดงถึงการประสานกันอย่างสนิท ไม่ตั้งตนแยกออกจากหมู่ และไม่ปล่อยให้ความเห็นแก่ตัวทำลายความสามัคคี

7. เห็นการอยู่ร่วมกับกัลยาณมิตรเป็นลาภ

พระอนุรุทธะกราบทูลว่า ท่านมีความคิดเช่นนี้ว่า “เป็นลาภของเราหนอ เราได้ดีแล้วหนอ ที่ได้อยู่ร่วมกับเพื่อนพรหมจารีเช่นนี้” พระนันทิยะและพระกิมพิละต่างก็มีความคิดเช่นเดียวกัน

ภิกษุแต่ละรูปมิได้มองผู้ร่วมปฏิบัติว่าเป็นคู่แข่ง เป็นภาระ หรือเป็นผู้ขัดขวางความก้าวหน้าของตน แต่มองว่าเป็นกัลยาณมิตรและเป็นเหตุแห่งความเจริญในธรรม เมื่อเห็นคุณค่าของผู้ที่อยู่ร่วมกัน ความเคารพ ความเอื้อเฟื้อ และความระมัดระวังที่จะไม่ทำร้ายจิตใจกันย่อมเกิดขึ้น

8. เมตตากายกรรม

พระอนุรุทธะกราบทูลว่า ท่านตั้งเมตตากายกรรมต่อพระนันทิยะและพระกิมพิละ ทั้งต่อหน้าและลับหลัง เมตตากายกรรม คือการกระทำทางกายที่ประกอบด้วยความปรารถนาดี เช่น

- ช่วยเหลือกิจของหมู่คณะ
- จัดเตรียมสิ่งที่ควรใช้ร่วมกัน
- ไม่แสดงอาการดูหมิ่นหรือรังเกียจ
- ไม่ใช้กำลังหรือการกระทำที่ทำให้ผู้อื่นเดือดร้อน
- ปฏิบัติต่อกันด้วยความสุภาพและเคารพ

คำว่า “ทั้งต่อหน้าและลับหลัง” แสดงว่า ความดีที่มีต่อกันมิได้เกิดขึ้นเพียงเพื่อให้ผู้อื่นเห็น แต่ยังคงอยู่แม้ไม่มีผู้ได้รับรู้

9. เมตตาวชิกรรม

พระอนรุทธะตั้งเมตตาวชิกรรมต่อเพื่อนพรหมจารีทั้งสอง ทั้งต่อหน้าและลับหลัง
เมตตาวชิกรรม คือการใช้วาจาด้วยความปรารถนาดี ได้แก่

- กล่าวถ้อยคำสุภาพ
- กล่าวสิ่งที่เป็นประโยชน์
- ไม่ยุยงให้แตกกัน
- ไม่กล่าวทำลายกันลับหลัง
- ตักเตือนกันด้วยเจตนาดี
- ยินดีเมื่อผู้อื่นเจริญในธรรม

ความสามัคคีไม่อาจดำรงอยู่ได้ หากต่อหน้ากล่าวอย่างหนึ่ง แต่ลับหลังกล่าวอีกอย่างหนึ่ง
วาจาที่ประกอบด้วยเมตตาจึงต้องรักษาความจริงใจทั้งต่อหน้าและลับหลัง

10. เมตตามโนกรรม

พระอนรุทธะตั้งเมตตามโนกรรมต่อพระนันทิยะและพระกิมพิละ ทั้งต่อหน้าและลับหลัง
เมตตามโนกรรม คือการมีความคิดปรารถนาดี ไม่เพ่งโทษ ไม่อิจฉา และไม่คิดทำลายประโยชน์ของผู้ที่อยู่ร่วมกัน

ความสามัคคีที่แท้จริงต้องเริ่มจากใจ เพราะแม้กายและวาจาจะดูสุภาพ แต่หากภายในยังเต็มไปด้วยความไม่พอใจ ความระแวง หรือความปรารถนาจะเอาชนะ ความแตกแยกย่อมพร้อมจะเกิดขึ้นได้
เมื่อใจประกอบด้วยเมตตา กายและวาจาย่อมดำเนินไปในทางที่เกื้อกูลกันได้ง่าย

11. ละจิตของตนและดำเนินตามจิตของผู้อื่น

พระอนรุทธะกราบทูลว่า ท่านมีความคิดว่า “เหตุไฉนเราจึงไม่ละจิตของตน แล้วประพฤติตามจิตของท่านเหล่านี้” พระนันทิยะและพระกิมพิละต่างก็มีความคิดเช่นเดียวกัน คำว่า “ละจิตของตน” ใน

ที่นี้ ไม่ได้หมายถึงการละทิ้งสติปัญญา หรือเชื่อฟังผู้อื่นโดยไม่พิจารณา แต่หมายถึงการไม่ยึดความต้องการ ความสะดวก และความคิดเห็นของตนเป็นใหญ่ในเรื่องที่สามารถประสานกันได้ แต่ละรูปพร้อมลดความถึอมนั่นของตน เพื่อรักษาความสงบ ความพร้อมเพรียง และประโยชน์ร่วมกัน

12. มีกายต่างกัน แต่มีใจประสานกัน

พระอนูรุทธะกราบทูลโดยใจความว่า “พวกข้าพระองค์มีกายต่างกันก็จริง แต่มีจิตเสมือนเป็นอันเดียวกัน” ภิกษุทั้งสามยังคงเป็นบุคคลต่างกัน มีหน้าที่ ความคิด และความสามารถเฉพาะตน แต่ไม่ปล่อยให้ความแตกต่างกลายเป็นเหตุแห่งการแบ่งแยก

การมีใจประสานกันไม่ได้หมายความว่าทุกคนต้องคิดเหมือนกันทุกเรื่อง แต่หมายถึงการมีเป้าหมายร่วมกัน คือการละกิเลส การไม่เบียดเบียน และการเกื้อกูลกันในพรหมจรรย์ เมื่อเป้าหมายเป็นหนึ่งเดียว ความแตกต่างย่อมสามารถดำรงอยู่โดยไม่กลายเป็นความขัดแย้ง

13. การแบ่งหน้าที่โดยไม่ต้องออกคำสั่ง

พระพุทธเจ้าตรัสถามว่า ภิกษุทั้งสามดำรงชีวิตด้วยความไม่ประมาท มีความเพียร และมีใจเด็ดเดี่ยวอยู่หรือไม่

พระอนูรุทธะกราบทูลถึงวิธีดำเนินชีวิตร่วมกันว่า รูปใดกลับจากบิณฑบาตก่อน รูปนั้นย่อมจัดเตรียมสิ่งต่าง ๆ ไว้สำหรับหมู่คณะ เช่น

- จัดอาสนะ
- เตรียมน้ำฉัน
- วางภาชนะสำหรับอาหาร
- เตรียมน้ำล้างเท้า
- จัดสิ่งของที่ต้องใช้ร่วมกัน

รูปที่กลับมาภายหลัง หากอาหารที่ฉันแล้วเหลืออยู่และประสงค์จะฉัน ก็ฉันได้ หากไม่ประสงค์จะฉัน ก็เททิ้งในที่ปราศจากของเขียว หรือทิ้งลงในน้ำที่ไม่มีสัตว์ จากนั้นจึงเก็บอาสนะ เก็บน้ำ และทำความสะอาดสถานที่

14. ผู้พบเห็นสิ่งสมควรทำย่อมลงมือทำ

หากภิกษุรูปใดเห็นหม้อน้ำดื่ม หม้อน้ำใช้ หรือหม้อน้ำในเว็จกุฏิว่างเปล่า รูปนั้นจะเติมน้ำไว้ หากไม่สามารถยกได้ตามลำพัง ก็จะกวักมือเรียกภิกษุอีกรูปหนึ่งมาช่วยกัน โดยไม่เปล่งวาจาเพราะเหตุนี้

หลักสำคัญคือ ผู้ใดพบเห็นสิ่งที่ควรทำ ผู้นั้นย่อมลงมือทำ ไม่ปล่อยไว้เพราะคิดว่าไม่ใช่หน้าที่ของตน เมื่อแต่ละคนไม่คอยผลักภาระให้ผู้อื่น ก็ส่วนรวมย่อมดำเนินไปโดยเรียบร้อย และไม่เกิดเหตุแห่งการตำหนิหรือทะเลาะวิวาท

15. การสนทนาธรรมตามกาล

ภิกษุทั้งสามไม่ได้งดการสนทนากันโดยสิ้นเชิง ทุก ๆ ห้าววัน ทั้งสามรูปจะนั่งประชุมกันตลอดคืนเพื่อสนทนาธรรม แสดงให้เห็นว่า ความสงบมิใช่การต่างคนต่างอยู่โดยไม่เกี่ยวข้องกัน แต่เป็นการรู้จักเวลาแห่งความสงบและเวลาแห่งการแลกเปลี่ยนธรรม

การสนทนาธรรมช่วยให้

- ตรวจสอบความเข้าใจ
- เตือนสติกัน
- แก้ข้อสงสัย
- ส่งเสริมกำลังใจ
- ทำให้แนวทางการปฏิบัติไม่คลาดเคลื่อน

การพูดจึงมิใช่ปัญหาในตัวเอง สิ่งสำคัญอยู่ที่ว่า พูดเรื่องอะไร พูดด้วยเจตนาอย่างไร และพูดในเวลาใด

16. ความสามัคคีต้องมีความไม่ประมาทเป็นฐาน

การอยู่ร่วมกันอย่างไม่ทะเลาะวิวาทเป็นคุณธรรมสำคัญ แต่พระพุทธเจ้าไม่ทรงหยุดถามเพียงเรื่องความสัมพันธ์ภายในหมู่คณะ พระองค์ตรัสถามต่อไปว่า ภิกษุทั้งสามดำรงอยู่ด้วยความไม่ประมาท มีความเพียร และอุทิศกายใจเพื่อการปฏิบัติหรือไม่

เพราะความสงบของหมู่คณะมิได้มีไว้เพียงเพื่อความสะดวกสบาย แต่ต้องเกื้อกูลให้แต่ละคนเจริญในศีล สมาธิ และปัญญา ถ้าหมู่คณะรักใคร่กัน แต่ชักชวนกันประมาท ความรักนั้นยังไม่เกิดประโยชน์สูงสุด กัลยาณมิตรที่แท้จริงจึงต้องช่วยกันรักษาความสามัคคี และช่วยกันก้าวหน้าในธรรมด้วย

17. ธรรมอันยิ่งของมนุษย์

พระพุทธเจ้าตรัสถามว่า นอกจากความพร้อมเพรียงและความไม่ประมาทแล้ว ภิกษุทั้งสามได้บรรลุดุติรมนุสสธรรม อันเป็นญาณทัสสนะพิเศษอย่างประเสริฐ ซึ่งเป็นธรรมเครื่องอยู่เป็นสุขหรือไม่ พระอนุรุทธะกราบทูลว่า เมื่อพวกท่านปรารภนา ย่อมสงัดจากกามและอกุศลธรรม แล้วบรรลุปฐมฌาน พระพุทธเจ้าตรัสถามต่อไปเป็นลำดับ ถึงคุณธรรมที่สูงขึ้นไป

คำถามนี้แสดงว่า ความสามัคคีและระเบียบในการอยู่ร่วมกันเป็นพื้นฐาน ส่วนการฝึกจิตและการทำความหลุดพ้นให้แจ้งเป็นเป้าหมายที่ต้องดำเนินต่อไป

18. ปฐมณาน

เมื่อภิกษุทั้งสามปรารธนา ย่อมสังคจากามและอกุศลธรรม แล้วบรรลุปฐมณาน ปฐมณานมีวิตก วิจารณ์ ปิติ และสุขอันเกิดจากความสังค การสังคจากามมิใช่เพียงการอยู่ห่างจากวัตถุภายนอก แต่เป็นการทำจิตให้พ้นจากความหมกมุ่นในกามคุณและอกุศลธรรมในขณะนั้น

เมื่อเหตุนั้นจิตสงบลง จิตจึงสามารถตั้งมั่นและเข้าถึงความสุขที่เกิดจากความสังค พระอนุรุทธะกราบทูลว่า นอกจากปฐมณานแล้ว พวกท่านยังได้บรรลุธรรมที่ประณีตยิ่งขึ้นไปตามลำดับ

19. ทุตติยาน ทตติยาน และจตุตถณาน

เมื่อก้าวล่วงวิตกและวิจารณ์ ภิกษุทั้งสามย่อมบรรลุทุตติยาน มีความผ่องใสภายใน มีจิตเป็นหนึ่ง มีปิติและสุขอันเกิดจากสมาธิ เมื่อปิติคลายไป ย่อมบรรลุทตติยาน มีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ และเสวยสุขด้วยนามกาย

เมื่อก้าวล่วงสุขและทุกข์ ดับโสมนัสและโทมนัสแล้ว ย่อมบรรลุจตุตถณาน ซึ่งไม่มีทุกข์ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขา ฌานทั้งสี่แสดงลำดับความละเอียดและความตั้งมั่นของจิต สมาธิในพระสูตรนี้มีได้ตั้งอยู่โดดเดี่ยว แต่เกิดขึ้นภายในชีวิตที่ประกอบด้วยความสามัคคี ความไม่ประมาท และการเกื้อกูลกัน

20. อากาสนัญญายตนะและวิญญูณัญญายตนะ

เมื่อก้าวล่วงรูปสัญญา ดับปฏิสมสัญญา และไมใส่ใจในนัตตสัญญา ภิกษุทั้งสามย่อมบรรลุอากาสนัญญายตนะ โดยกำหนดว่า “อากาศไม่มีที่สุด”

เมื่อก้าวล่วงอากาสนัญญายตนะ ย่อมบรรลุวิญญูณัญญายตนะ โดยกำหนดว่า “วิญญูณไม่มีที่สุด” สมบัติทั้งสองเป็นสภาวะจิตที่ประณีตยิ่งขึ้น แต่ยังเป็นธรรมที่เกิดจากการฝึกและอาศัยเหตุปัจจัย จึงไม่ควรเข้าใจว่า คำว่า “อากาศไม่มีที่สุด” หรือ “วิญญูณไม่มีที่สุด” เป็นการประกาศว่ามีตัวตนถาวร อันไม่มีขอบเขต ถ้อยคำเหล่านี้แสดงอารมณ์ของสมบัติ มิใช่ข้อยืนยันเรื่องตัวตนอมตะ

21. อากิญจัญญายตนะและเนวสัญญานาสัญญายตนะ

เมื่อก้าวล่วงวิญญูณัญญายตนะ ภิกษุทั้งสามย่อมบรรลุอากิญจัญญายตนะ โดยกำหนดว่า “ไม่มีอะไร” คำว่า “ไม่มีอะไร” เป็นอารมณ์ของสมบัติ มิได้หมายความว่าสิ่งทั้งปวงไม่มีอยู่โดยสิ้นเชิง

เมื่อกล่าวล่วงอาภิชญาญายตนะ ย่อมบรรลุนิวาสัญญานาสัญญาตนะ คือสภาวะที่ละเอียดยจนไม่อาจกล่าวได้โดยตรงว่ามีสัญญา หรือไม่มีสัญญา

แม้สมบัติเหล่านี้จะประณีตมาก แต่ยังไม่ใช่ความสิ้นอาสวะ ผู้ปฏิบัติจึงต้องไม่หลงยึดความสงบ ความละเอียด หรือประสบการณ์พิเศษว่าเป็นความหลุดพ้นขั้นสุดท้าย

22. สัญญาเวทยิตนิโรธ

เมื่อกล่าวล่วงนิวาสัญญานาสัญญาตนะ ภิกษุทั้งสามย่อมเข้าสู่สัญญาเวทยิตนิโรธ คือความดับแห่งสัญญาและเวทนา การเข้าสู่สัญญาเวทยิตนิโรธเป็นสมบัติขั้นสูง ต้องอาศัยกำลังสมาธิและปัญญาที่ได้รับการฝึกอย่างยิ่ง

อย่างไรก็ตาม จุดสำคัญมิใช่การหยุดอยู่เพียงประสบการณ์แห่งความดับ แต่เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นภายหลังเมื่อออกจากสมาบัติ พระสูตรจึงกล่าวต่อไปถึงการเห็นด้วยปัญญาและความสิ้นไปแห่งอาสวะ

23. เห็นด้วยปัญญาและสิ้นอาสวะ

เมื่อภิกษุทั้งสามออกจากสัญญาเวทยิตนิโรธ ย่อมเห็นด้วยปัญญา และอาสวะทั้งหลายย่อมสิ้นไป อาสวะ คือกิเลสที่หมักดองและไหลซึมอยู่ในกระแสจิต ทำให้จิตยังถูกผูกพันอยู่กับภพ ความยึดถือ และความไม่รู้ตามความเป็นจริง

สมาธิทำให้จิตตั้งมั่น มีกำลัง และพร้อมแก่การรู้เห็น แต่การสิ้นอาสวะต้องอาศัยปัญญาที่เห็นสภาวะธรรมตามความเป็นจริง ปัญญาในขั้นนี้มีไว้เพียงความรู้ที่ได้ยินจากผู้อื่น หรือความเข้าใจจากการคิดพิจารณาเท่านั้น แต่เป็นภาวนามยปัญญาที่เกิดจากจิตซึ่งได้รับการฝึกและมีสมาธิเป็นฐาน

24. พระอนุรุทธะไม่ได้กล่าวแทนผู้อื่นโดยไม่มีเหตุ

พระนันทิยะและพระกิมพิละได้ฟังพระอนุรุทธะกราบทูลถึงคุณธรรมที่ภิกษุทั้งสามบรรลु แต่ไม่ได้คิดว่าพระอนุรุทธะกล่าวเปิดเผยคุณธรรมของพวกตนโดยไม่ได้รับอนุญาต

ทั้งสองรูปเข้าใจว่า พระอนุรุทธะกำหนดรู้จิตของท่านด้วยจิต และทราบวาทะการาทูลนั้นเป็นความจริง เรื่องนี้ต้องเข้าใจภายในบริบทของพระสูตร ไม่ควรนำไปใช้เป็นเหตุเปิดเผยคุณธรรมภายในของผู้อื่นตามการคาดเดา พระอนุรุทธะสามารถกล่าวได้เพราะรู้ชัด มิใช่เพราะสันนิษฐานหรือกล่าวยกย่องกันตามความพอใจ

25. ประโยชน์ที่เกิดแก่ชนหมู่มาก

ทิมปรชนยักษ์ได้ฟังพระธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสกับภิกษุทั้งสาม จึงกล่าวสรรเสริญว่า เป็นลาภของชาววัชชีอย่างยิ่ง ที่พระพุทธเจ้าและกุลบุตรทั้งสามพำนักอยู่ในแคว้นของตน เสี่ยงสรรเสริญนี้แผ่ต่อกันไปตั้งแต่เทวคาภาคพื้นดินจนถึงเทวคาในชั้นสูง

พระพุทธเจ้าตรัสว่า ตระกูลที่กุลบุตรทั้งสามออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต หากระลึกถึงท่านทั้งสามด้วยจิตเลื่อมใส ย่อมได้รับประโยชน์และความสุขตลอดกาลนาน แม้หมู่บ้าน นิคม เมือง ประเทศ ตลอดจนผู้คนและเทวดาที่ระลึกถึงภิกษุทั้งสามด้วยจิตเลื่อมใส ก็ย่อมได้รับประโยชน์และความสุขตลอดกาลนานเช่นกัน

ผู้ปฏิบัติดีจึงไม่ได้สร้างประโยชน์เฉพาะแก่ตน แต่ยังเป็นแบบอย่างและเป็นเหตุให้ศรัทธา คุณธรรม และความสงบแผ่ไปสู่ชนหมู่มาก

26. ความสามัคคีในฐานะแห่งการปฏิบัติ

อุพโกลิงคสาธสูตรแสดงให้เห็นว่า ความสามัคคีมิใช่เพียงมารยาททางสังคม แต่เป็นส่วนหนึ่งของการฝึกตน เมื่ออยู่ร่วมกันโดยไม่ทะเลาะวิวาท จิตย่อมไม่ถูกรบกวนด้วยความโกรธ ความระแวง และความคิดเอาชนะ

เมื่อแต่ละคนรับผิดชอบหน้าที่โดยไม่ผลักระให้กัน เวลาสำหรับการปฏิบัติย่อมไม่สูญเสียไปกับปัญหาที่ไม่จำเป็น เมื่อมีกัลยาณมิตรคอยเกื้อกูล ความเพียรย่อมดำเนินต่อไปได้ง่ายขึ้น ความสามัคคีจึงมิใช่จุดหมายสุดท้าย แต่เป็นเหตุปัจจัยสำคัญที่สนับสนุนการเจริญสมาธิ ปัญญา และความหลุดพ้น

27. ความสามัคคีไม่ได้หมายถึงการไม่มีความแตกต่าง

ภิกษุทั้งสามมีกายต่างกัน เป็นบุคคลต่างกัน และอาจมีความถนัดหรือความเห็นในรายละเอียดต่างกัน สิ่งที่ทำให้ท่านอยู่ร่วมกันได้ มิใช่การบังคับให้ทุกคนเหมือนกันทั้งหมด แต่คือการไม่ยึดความต้องการของตนเป็นใหญ่ และการตั้งเมตตาต่อกัน ความสามัคคีจึงประกอบด้วย

1. เป้าหมายที่ถูกต้องร่วมกัน
2. ความเคารพต่อกัน
3. ความพร้อมที่จะลดความถือตัว
4. การรับผิดชอบต่อส่วนรวม
5. การไม่เบียดเบียนกัน
6. การช่วยกันเจริญในธรรม

เมื่อหลักเหล่านี้มีอยู่ ความแตกต่างย่อมไม่กลายเป็นความแตกแยก

28. การละจิตของตนต้องประกอบด้วยธรรม

ถ้อยคำว่า “ละจิตของตนแล้วประพฤติตามจิตของผู้อื่น” อาจทำให้เข้าใจผิดได้ หากแยกออกจากบริบทของพระสูตร ถ้อยคำนี้ไม่ได้สอนให้ละทิ้งหลักธรรม ทำตามความต้องการที่ไม่ถูกต้องของผู้อื่น หรือยอมให้ผู้อื่นครอบงำโดยไม่มีขอบเขต

ภิกษุทั้งสามต่างเป็นผู้ตั้งอยู่ในศีล มีความไม่ประมาท และมุ่งต่อความหลุดพ้น การยอมกันจึงอยู่ภายในกรอบของธรรมและวินัย สิ่งที่ควรละคือความเห็นแก่ตัว ความถือดี และความต้องการเอาชนะ มิใช่ละความถูกต้อง ถ้าเรื่องใดขัดต่อธรรมและวินัย ย่อมต้องพิจารณาและตักเตือนกันด้วยเมตตา

29. ความสัมพันธ์ระหว่างสมาธิกับปัญญา

ลำดับการปฏิบัติในพระสูตรแสดงว่า ภิกษุทั้งสามไม่ได้หยุดอยู่เพียงการเป็นหมู่คณะที่สงบ และไม่ได้หยุดอยู่เพียงสมาธิอันประณีต ฌานและสมาบัติทำให้จิตสงบ ตั้งมั่น มีกำลัง และพร้อมต่อการรู้เห็น แต่ความสงบไม่ใช่ปัญญาโดยตัวมันเอง และสมาบัติที่ละเอียดไม่ใช่ความสิ้นอาสวะโดยอัตโนมัติ เมื่อออกจากสัญญาเวทยิติโรธแล้ว ภิกษุทั้งสามเห็นสภาวะธรรมด้วยปัญญา อาสวะจึงสิ้นไป จุดนี้แสดงความสัมพันธ์ว่า

- ศีลช่วยให้กายและวาจาเรียบร้อย
- ความสามัคคีช่วยลดเครื่องรบกวนใจ
- สมาธิทำให้จิตตั้งมั่นและมีกำลัง
- ปัญญาทำให้รอบรู้กองสังขารตามความเป็นจริง
- การเห็นตามความเป็นจริงนำไปสู่ความคลายกำหนัดและความหลุดพ้น

30. กัลยาณมิตรที่แท้จริง

กัลยาณมิตรมิใช่เพียงผู้ที่พูดถูกใจหรือช่วยให้ชีวิตสะดวกสบาย กัลยาณมิตรที่แท้จริงคือผู้ที่

- ไม่ชักนำไปในทางประมาท
- ไม่สนับสนุนกิเลสของกันและกัน
- ช่วยรักษาความสงบและศีล
- เตือนกันด้วยความปรารถนาดี
- สนทนาธรรมตามกาล
- ให้โอกาสกันได้ปฏิบัติ
- ยินดีเมื่อผู้อื่นเจริญในธรรม
- ไม่แข่งขันกันสร้างชื่อเสียงหรือความสำคัญตน

พระอนุรุธะ พระนันทิยะ และพระกิมพิละ จึงเป็นแบบอย่างของกัลยาณมิตรที่มีได้เพียงอยู่ร่วมกันอย่างสงบ แต่ช่วยกันดำเนินไปสู่จุดหมายของพรหมจรรย์

แก่นธรรมของพระสูตร

จุฬโคตมคาสลสูตรแสดงแบบอย่างของผู้ประพฤติธรรมที่อยู่ร่วมกันด้วยความพร้อมเพียง

ภิกษุทั้งสามเห็นการได้อยู่ร่วมกับกัลยาณมิตรเป็นลาภ ตั้งเมตตากายกรรม เมตตาวจีกรรม และเมตตามโนกรรมต่อกัน ทั้งต่อหน้าและลับหลัง

แต่ละรูปพร้อมละความถือมั่นในความต้องการของตน เพื่อดำเนินชีวิตให้สอดคล้องกับหมู่คณะ โดยไม่ละทิ้งหลักธรรมและวินัย

ผู้ใดเห็นกิจที่ควรทำ ผู้นั้นย่อมลงมือทำ ไม่รอให้ผู้อื่นร้องขอ ไม่ผลักภาระ และไม่สร้างความขัดแย้งจากงานส่วนรวม

ความสามัคคีเช่นนี้ไม่ได้ทำให้การปฏิบัติหยุดอยู่เพียงความสงบภายนอก แต่กลับเป็นฐานให้ภิกษุทั้งสามดำรงอยู่ด้วยความไม่ประมาท เจริญสมาธิไปตามลำดับ และทำอาสวะให้สิ้นด้วยปัญญา สาระสำคัญของพระสูตรคือ

ความสามัคคีที่ตั้งอยู่บนเมตตา ความรับผิดชอบ และความไม่ประมาท ย่อมเกื้อกูลให้แต่ละคน เจริญจากการอยู่ร่วมกันอย่างสงบ ไปสู่สมาธิ ปัญญา และความหลุดพ้น

การนำไปใช้ในชีวิตประจำวัน

1. เห็นคุณค่าของผู้ที่อยู่ร่วมกัน ควรมองสมาชิกในครอบครัว วัด องค์กร หรือชุมชนว่าเป็นผู้มีส่วนช่วยให้กิจส่วนรวมสำเร็จ มิใช่มองกันเป็นคู่แข่งหรือเป็นภาระ การเห็นคุณค่าของกันและกันเป็นจุดเริ่มต้นของความเคารพและความร่วมมือ

2. มีเมตตาทั้งต่อหน้าและลับหลัง ไม่ควรแสดงความเป็นมิตรเฉพาะต่อหน้า แต่กล่าวทำลายกันเมื่ออีกฝ่ายไม่อยู่ ความจริงใจทั้งต่อหน้าและลับหลังช่วยสร้างความไว้วางใจที่มั่นคง

3. ลดความต้องการเอาชนะ ในเรื่องที่ไม่ผิดหลักการ ควรรู้จักยอม ลดความถือดี และไม่ทำให้ทุกอย่างต้องเป็นไปตามความคิดของตน การยอมกันด้วยปัญญาไม่ใช่ความอ่อนแอ แต่เป็นการรักษาประโยชน์ที่ใหญ่กว่าความพอใจส่วนตัว

4. พบบงานแล้วช่วยทำ เมื่อเห็นงานส่วนรวมที่ควรทำ หากสามารถทำได้ก็ควรลงมือ ไม่รอให้มีผู้สั่งหรือเรียกร้อง การช่วยกันรับผิดชอบลดทั้งภาระและความขุ่นข้องหมองใจ

5. แยกเวลาสนทนากับเวลาสงบ ควรมีทั้งเวลาทำงานร่วมกัน เวลาสนทนาเรื่องที่เป็นประโยชน์ และเวลาสำหรับความสงบส่วนตัว การพูดตลอดเวลาอาจรบกวนการพิจารณา แต่การไม่สื่อสารกันเลยก็อาจทำให้เกิดความเข้าใจผิด

6. อย่าหยุดอยู่เพียงความสัมพันธ์ที่ดี การอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขเป็นสิ่งดี แต่ควรใช้บรรยากาศที่ดีนั้นเป็นฐานพัฒนาศีล สมาธิ และปัญญาต่อไป ความสามัคคีที่แท้ควรทำให้สมาชิกในหมู่คณะเจริญขึ้น มิใช่เพียงอยู่สบายร่วมกัน

7. ใช้สมาธิเป็นฐานของภาวนามยปัญญา เมื่อจิตสงบและตั้งมั่น ควรใช้จิตนั้นพิจารณาองสังขารตามความเป็นจริง ไม่ควรยึดความสงบ ปิติ สุข หรือประสบการณ์พิเศษว่าเป็นจุดหมายสุดท้าย เพราะเป้าหมายคือการรู้ตามความเป็นจริงและการสิ้นไปแห่งกิเลส

ข้อควรเข้าใจ

“เหมือนน้ำนมกับน้ำ” ไม่ได้หมายถึงต้องเหมือนกันทุกอย่าง

อุปมานี้เน้นความประสานกลมกลืนและการไม่วิวาท มิได้ลบความแตกต่างระหว่างบุคคล แต่ละคนยังมีความรับผิดชอบและปัญญาของตนเอง เพียงไม่ใช่ความแตกต่างเป็นเหตุทำลายกัน การยอมผู้อื่นต้องไม่ขัดต่อธรรมและวินัย

การละความคิดของตนมิใช่การทำตามสิ่งที่ผิด หรือยอมให้ผู้อื่นเบียดเบียน การประสานกันในพระสูตรเกิดขึ้นระหว่างผู้มีเป้าหมายร่วมกันและตั้งอยู่ในธรรม ความสามัคคีไม่ใช่การปกปิดความผิด

หากพบสิ่งที่ไม่ถูกต้อง ควรตักเตือนและแก้ไขด้วยเมตตา การนิ่งเฉยต่อสิ่งที่เสียหายเพื่อรักษา ภายนอก ไม่ใช่ความสามัคคีตามธรรม ฌานและอรุณสมบัติยังไม่ใช้ความสิ้นอาสวะ

แม้สมาธิระดับสูงจะประณีต แต่ยังเป็นสถานะที่เกิดจากเหตุปัจจัย ความสิ้นอาสวะเกิดขึ้นเมื่อมี ปัญญาเห็นตามความเป็นจริงและละเหตุแห่งความยึดมั่นได้ การสิ้นอาสวะไม่เกิดจากความสามัคคีเพียง อย่างเดียว

ความสามัคคีเป็นเหตุเกื้อกูลให้การปฏิบัติดำเนินไปโดยสะดวก แต่ผู้ปฏิบัติแต่ละคนยังต้องฝึก คีล สมาธิ และปัญญาด้วยตนเอง กัลยาณมิตรช่วยชี้ทางและสร้างสภาพแวดล้อมที่ดี แต่ไม่สามารถ ปฏิบัติแทนกันได้ เนื้อหาบางส่วนเป็นคำอธิบายประกอบ ข้อความเกี่ยวกับการประยุกต์ใช้ในครอบครั วองค์กร ชุมชน ความสัมพันธ์กับไตรสิกขา และคำอธิบายเรื่องภวานามยปัญญา เป็นการขยายความเพื่อ ช่วยให้ผู้อ่านเข้าใจ มิใช่พระพุทธรพจน์โดยตรงทุกถ้อยคำ

สรุป

จุฬโคตมสังคาสตราตรกล่าวถึงพระพุทธเจ้าเสด็จไปเยี่ยมพระอนุรุทธะ พระนันทิยะ และพระก ิณปิละ ณ ป่าโคตมสังคาสวัน ภิกษุทั้งสามอยู่ร่วมกันอย่างพร้อมเพรียง ไม่วิวาทกัน เป็นเหมือนน้ำนมกับ น้ำ และมองดูกันด้วยสายตาแห่งความรักและความเคารพ

แต่ละรูปเห็นการอยู่ร่วมกับเพื่อนพรหมจารีเป็นลาภ ตั้งเมตตาทางกาย วาจา และใจต่อกัน ทั้งต่อ หน้าและลับหลัง ผู้ใดกลับจากบิณฑบาตก่อน ผู้นั้นจัดเตรียมสิ่งของสำหรับหมู่คณะ ผู้ใดเห็นงานที่ควร ทำ ผู้นั้นยอมลงมือทำ และเมื่อจำเป็นจึงช่วยกันโดยไม่สร้างเสียงรบกวน ทุกห้าวัน ภิกษุทั้งสามประชุม สนทนาธรรมกันตลอดคืน และในเวลาอื่นต่างดำรงอยู่ด้วยความไม่ประมาท

ความสามัคคีนี้เป็นฐานเกื้อกูลให้ท่านเจริญฌาน 4 อรูปสมบัติ 4 สัญญาเวทิตินิโรธ และเมื่อ ออกจากสมาบัติแล้ว เห็นด้วยปัญญาจนอาสวะทั้งหลายสิ้นไป สารสำคัญของพระสูตรคือ ผู้ปฏิบัติ ธรรมไม่ควรมองผู้ร่วมทางเป็นคู่แข่ง แต่ควรเห็นกันเป็นกัลยาณมิตร ตั้งเมตตาต่อกัน ลดความถือตัว

ช่วยกันรับผิดชอบ และใช้ความสามัคคีเป็นฐานแห่งความไม่ประมาท เพื่อดำเนินไปสู่สมาธิ ปัญญา และความหลุดพ้น

ธรรมที่ควรศึกษาเพิ่มเติม

- เมตตากายกรรม
 - เมตตาวจีกรรม
 - เมตตามโนกรรม
 - ความสามัคคี
 - สาราณียธรรม
 - กัลยาณมิตร
 - ความไม่ประมาท
 - ความเพียร
 - ฌาน 4
 - อรูปสมาบัติ 4
 - สัญญาเวทียคินีโรธ
 - ภาวนามยปัญญา
 - อาสวะ
 - ความสิ้นอาสวะ
 - ไตรสิกขา
 - การอยู่ร่วมกันตามธรรมวินัย
-

พระสูตรตันตปิฎก เล่มที่ 4
พระสูตรที่ 32 : มหาโคสิงคสาธสูตร
ภิกษุเช่นใดทำให้ป่าโคสิงคสาธวันงดงาม
พระไตรปิฎกเล่มที่ 12 - มัชฌิมนิคาย มูลปิ่นดาสก มหายมกวรรค

หลักธรรมสำคัญ

- คุณสมบัติอันหลากหลายของพระสาวก
- พหุสูตรและการทรงจำพระธรรม
- ความยินดีในความสงบและการฝึกจิต
- ทิพยจักขุและการรู้เห็นโลก
- ชุติชฌาณ ความมกน้อย และความสันโดษ
- การสนทนาอภิธรรม
- การฝึกจิตให้อยู่ในอำนาจ
- ความเพียรเพื่อความสิ้นอาสวะ
- ความเคารพในคุณธรรมของผู้อื่น
- ความหลากหลายที่ประสานอยู่ในเป้าหมายเดียวกัน

บทนำ

มหาโคสิงคสาธสูตรเป็นพระสูตรที่กล่าวถึงพระมหาสาวกหลายรูป ซึ่งพักอยู่ร่วมกับพระพุทธรเจ้า ณ ป่าโคสิงคสาธวัน ในคืนวันเพ็ญ ป่าโคสิงคสาธวันงดงามด้วยแสงจันทร์ ต้นสาละกำลังผลิดอกบาน และกลิ่นหอมประหนึ่งกลิ่นทิพย์แผ่ไปทั่วบริเวณ

พระสารีบุตรจึงตั้งคำถามขึ้นว่า “ป่าโคสิงคสาธวันจะพึงงดงามด้วยภิกษุเช่นไร” พระอานนท์ พระเรวตะ พระอนุรุทธะ พระมหากัสสปะ พระมหาโมคคัลลานะ และพระสารีบุตร ต่างตอบตามคุณธรรมและความชำนาญที่ตนให้ความสำคัญ

จากนั้นพระเถระทั้งหลายเข้าเฝ้าพระพุทธรเจ้าเพื่อกราบทูลคำตอบทั้งหมด พระองค์ตรัสรับรองว่า คำตอบของแต่ละท่านล้วนเป็นคำตอบที่ดีโดยปริยาย ก่อนทรงแสดงคำตอบของพระองค์ว่า ภิกษุผู้กลับจากบิณฑบาตแล้ว นั่งตั้งกายตรง ดำรงสติ และตั้งใจว่าจะไม่ลุกขึ้นจนกว่าจิตจะหลุดพ้นจากอาสวะ เพราะไม่ถือนั่น ภิกษุเช่นนี้ทำให้ป่าโคสิงคสาธวันงดงาม

พระสูตรนี้จึงมิได้เลือกคุณธรรมข้อหนึ่งเพื่อปฏิเสธคุณธรรมข้ออื่น แต่แสดงให้เห็นว่า คุณธรรมและความสามารถที่แตกต่างกันล้วนมีคุณค่า หากดำเนินไปสู่เป้าหมายเดียวกัน คือความสิ้นกิเลสและความหลุดพ้น

1. พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ ป่าโคสิงคสาธวัน

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ป่าโคสิงคสาธวัน พร้อมด้วยพระเถระผู้มีชื่อเสียงหลายรูป ได้แก่

1. พระสารีบุตร
2. พระมหาโมคคัลลานะ
3. พระมหากัสสปะ
4. พระอนรุทธะ
5. พระเรวตะ
6. พระอานนท์

รวมทั้งพระสาวกผู้มีชื่อเสียงรูปอื่น ๆ พระเถระแต่ละรูปมีคุณธรรมและความชำนาญเด่นต่างกัน แต่ต่างอยู่ภายใต้พระธรรมวินัยเดียวกัน และมุ่งไปสู่ความหลุดพ้นเช่นเดียวกัน

2. ความงดงามของคืนวันเพ็ญ

ครั้งนั้น เป็นคืนวันอุโบสถขึ้น 15 ค่ำ พระจันทร์เต็มดวงปรากฏอยู่บนท้องฟ้า ต้นสาละในป่าโคสิงคสาธวันกำลังผลิดอกบานสะพรั่ง กลิ่นหอมประหนึ่งกลิ่นทิพย์แผ่ไปทั่วบริเวณ ความสงบของป่า แสงจันทร์ และกลิ่นดอกสาละ ทำให้สถานที่นั้นเหมาะแก่การพักผ่อนของผู้สัจและการสนทนาธรรมของบัณฑิต

ความงามของสถานที่เป็นเพียงส่วนหนึ่ง แต่คำถามสำคัญของพระสูตรอยู่ที่ว่า บุคคลผู้มีคุณธรรมเช่นใดจะทำให้สถานที่นั้นงดงามยิ่งขึ้น

3. พระเถระทั้งหลายไปหาพระสารีบุตร

เวลาเย็น พระมหาโมคคัลลานะออกจากที่หลีกเร้น แล้วเข้าไปหาพระมหากัสสปะ ชวนกันไปหาพระสารีบุตรเพื่อฟังธรรม จากนั้น พระมหาโมคคัลลานะ พระมหากัสสปะ และพระอนรุทธะจึงเดินทางไปหาพระสารีบุตร พระอานนท์เห็นพระเถระทั้งสามกำลังไปหาพระสารีบุตร จึงเข้าไปหาพระเรวตะ และชวนกันตามไปฟังธรรมด้วย

เมื่อพระสารีบุตรเห็นพระเรวตะและพระอานนท์เดินมาแต่ไกล จึงกล่าวต้อนรับพระอานนท์ ผู้เป็นพุทธอุปัฏฐากและอยู่ใกล้ชิดพระผู้มีพระภาค การที่พระมหาสาวกผู้มีคุณธรรมสูงไปมาหาสู่กันและพร้อมรับฟังธรรมจากกัน แสดงถึงความไม่ถือตัวและความเคารพในธรรม

4. พระสารีบุตรตั้งคำถาม

พระสารีบุตรกล่าวกับพระอานนท์ว่า “อานนท์ ปาโคสิงคสาธวันนารีนรมย์ ราตรีแจ่มกระจ่าง พระจันทร์เต็มดวง ต้นสาละผลิดอกบานทั่วทั้งป่า กลิ่นทิพย์ประหนึ่งฟุ้งไปอยู่ ปาโคสิงคสาธวันจะพึงงดงามด้วยภิกษุเช่นไร”

คำถามนี้มีได้มุ่งพิจารณาความงามทางธรรมชาติเท่านั้น แต่ถามถึงคุณธรรมของบุคคลที่ทำให้สถานที่ซึ่งคนอาศัยมีคุณค่าและงดงามขึ้น พระสารีบุตรเริ่มถามพระอานนท์ก่อน แล้วจึงถามพระเถระรูปอื่นตามลำดับ

5. คำตอบของพระอานนท์ - ภิกษุผู้เป็นพหูสูต

พระอานนท์ตอบว่า ปาโคสิงคสาธวันพึงงดงามด้วยภิกษุผู้เป็นพหูสูต ทรงจำธรรมที่ได้ฟัง สังฆสมณธรรมที่ได้ฟังไว้มาก ธรรมเหล่าใดงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง และงามในที่สุด พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะ ประกาศพรหมจรรย์อันบริสุทธิ์บริบูรณ์ ธรรมเหล่านั้นภิกษุได้ฟังมาก ทรงจำไว้ คล่องปาก เพ่งพินิจด้วยใจ และแทงตลอดด้วยดีด้วยความเห็น

ภิกษุนั้นย่อมแสดงธรรมแก่บริษัท 4 ด้วยถ้อยคำที่ต่อเนื่องและเหมาะสม เพื่อถอนอนุสัยบริษัท 4 ได้แก่

1. ภิกษุ
2. ภิกษุณี
3. อุบาสก
4. อุบาสิกา

ความรู้จึงมิได้มีไว้เพียงสะสมในความจำ แต่ต้องเข้าใจ สามารถอธิบาย และนำไปสู่การละละกิเลสได้

6. พหูสูตมิใช่เพียงฟังมาก

คำว่า “พหูสูต” มิได้หมายถึงผู้ได้ยินหรืออ่านเรื่องต่าง ๆ มากเท่านั้น พหูสูตตามคำตอบของพระอานนท์ประกอบด้วยลำดับสำคัญ คือ

1. ได้ฟังและศึกษาธรรมมาก
2. ทรงจำเนื้อหาไว้ได้
3. ทำให้คล่องปากและพร้อมนำมาใช้
4. พิจารณาเนื้อหาด้วยใจ
5. เข้าใจแทงตลอดด้วยความเห็น
6. ถ่ายทอดแก่ผู้อื่นเพื่อประโยชน์ในการละกิเลส

ความรู้ระดับสูงจึงต้องพัฒนาไปสู่ความเข้าใจระดับสมอง และไม่หยุดเพียงความจำหรือการคิด แต่ต้องเกื้อกูลต่อการปฏิบัติ เพื่อให้เกิดความรู้ระดับใจหรือภาวนามยปัญญา ข้อความส่วนนี้เป็นการอธิบายขยายเพื่อให้เห็นลำดับของปัญญา มิใช่ถ้อยคำตรงจากพระสูตรทั้งหมด

7. คำตอบของพระเรวตะ - ผู้ยินดีในความสัจ

พระสารีบุตรถามพระเรวตะว่า ปาโคสิงคสาวันจะฟังดงามด้วยภิกษุเช่นไร พระเรวตะตอบว่า ป่านั้นฟังดงามด้วยภิกษุผู้ยินดีในความหลักเร้น ยินดีในความสัจ ประกอบเนื่อง ๆ ในความสงบแห่งจิตภายใน และไม่ทอดทิ้งฌาน

ภิกษุนั้นประกอบด้วยวิปัสสนา และเพิ่มพูนการอยู่ในเรือนว่าง คำตอบนี้เน้นว่า การศึกษาธรรม ต้องมีเวลาสำหรับสงบกาย สงบวาจา และฝึกจิตภายใน ไม่ปล่อยให้อัตถุกระแสนอกดึง ตลอดเวลา

8. ความสัจมิใช่เพียงการอยู่คนเดียว

การอยู่ในป่าหรืออยู่คนเดียวอาจช่วยลดสิ่งรบกวน แต่ความสัจที่เป็นประโยชน์ต้องนำไปสู่การฝึกจิต หากกายอยู่ในที่เงียบ แต่ใจยังหมกมุ่นอยู่กับความอยาก ความขัดเคือง หรือความฟุ้งซ่าน ความสัจภายนอกย่อมยังไม่สมบูรณ์

ความสัจจึงมีหน้าที่เปิดโอกาสให้ผู้ปฏิบัติ

- เห็นสภาพจิตของตน
- ลดสิ่งรบกวน
- ทำจิตให้สงบตั้งมั่น
- เจริญวิปัสสนา
- พัฒนาภาวนามยปัญญา

ความสัจที่ถูกต้องไม่ได้ทำให้หนีจากความจริง แต่ทำให้มีโอกาสรู้เห็นความจริงภายในกาย และใจชัดขึ้น

9. คำตอบของพระอนรุทธะ - ผู้มีทิพยจักขุ

พระสารีบุตรถามพระอนรุทธะว่า ปาโคสิงคสาวันจะฟังดงามด้วยภิกษุเช่นไร พระอนรุทธะตอบว่า ป่านั้นฟังดงามด้วยภิกษุผู้ตรวจดูโลกสหัสสะด้วยทิพยจักขุอันบริสุทธิ์ ล่วงจักขุของมนุษย์

คำว่า “โลกสหัสสะ” ในที่นี้หมายถึงโลกธาตุหนึ่งพัน เปรียบเหมือนบุรุษผู้มีตาดีขึ้นไปบนปราสาทชั้นบน แล้วมองเห็นกองล้อจำนวนมากวางอยู่ในที่ต่าง ๆ ฉะนั้น ภิกษุผู้มีทิพยจักขุก็ตรวจดูโลกสหัสสะได้ฉะนั้น คำตอบของพระอนรุทธะแสดงถึงกำลังแห่งจิตที่ได้รับการฝึกจนมีความสามารถเหนือวิสัยของบุคคลทั่วไป

10. ฤทธิ์และความรู้พิเศษไม่ใช่จุดหมายสุดท้าย

ทิพยจักขุเป็นคุณธรรมพิเศษที่เกิดจากการฝึกจิต แต่ยังไม่ควรเข้าใจว่าเป็นความหลุดพ้นโดยตัวมันเอง การมองเห็นสิ่งที่บุคคลทั่วไปมองไม่เห็น มิได้หมายความว่าอาสวะทั้งหมดสิ้นไปแล้วเสมอ คุณธรรมพิเศษจึงต้องอยู่ภายใต้ศีล สมาธิ ปัญญา และเป้าหมายแห่งการคลายความยึดมั่น

หากนำความสามารถพิเศษมาสร้างความสำเร็จตน ความสามารถนั้นอาจกลายเป็นที่ตั้งแห่งมานะได้ แต่เมื่อใช้โดยไม่ยึดถือ ย่อมเป็นพยานถึงศักยภาพของจิตที่ได้รับการฝึกอย่างถูกต้อง

11. คำตอบของพระมหากัสสปะ - ผู้ถือธุดงค์และมักน้อย

พระสารีบุตรถามพระมหากัสสปะว่า ปาโกสิงคสาตวันจะพึงงดงามด้วยภิกษุเช่นไร พระมหากัสสปะตอบว่า ป่านั้นพึงงดงามด้วยภิกษุผู้ปฏิบัติตนและกล่าวสรรเสริญการปฏิบัติในแนวทางต่าง ๆ เช่น

- อยู่ป่าเป็นวัตร
- เทียบบิณฑบาตเป็นวัตร
- ถือผ้าบังสุกุลเป็นวัตร
- ถือไตรจีวรเป็นวัตร
- มีความปรารณาน้อย
- มีความสันโดษ
- ชอบสงัด
- ไม่คลุกคลีด้วยหมู่
- ปรารภความเพียร
- ถึงพร้อมด้วยศีล
- ถึงพร้อมด้วยสมาธิ
- ถึงพร้อมด้วยปัญญา
- ถึงพร้อมด้วยวิมุตติ
- ถึงพร้อมด้วยวิมุตติญาณทัสสนะ

ภิกษุเช่นนี้ไม่เพียงกล่าวสรรเสริญหลักปฏิบัติ แต่ตนเองดำรงอยู่ในหลักนั้นด้วย

12. ปฏิบัติด้วยตนเองก่อนแนะนำผู้อื่น

คำตอบของพระมหากัสสปะให้ความสำคัญแก่ความสอดคล้องระหว่างคำพูดกับการดำเนินชีวิต ผู้สอนเรื่องความมักน้อย แต่ตนเองสะสมเกินความจำเป็น ย่อมทำให้คำสอนขาดน้ำหนัก

ผู้กล่าวสรรเสริญความสงัด แต่ตนเองแสวงหาความคลุกคลีอยู่เสมอ ย่อมยังไม่แสดงหลักนั้นด้วยชีวิต

การปฏิบัติด้วยตนเองทำให้คำแนะนำมีรากฐานจากประสบการณ์ มิใช่เพียงถ้อยคำที่จำมา หลักนี้มีได้หมายความว่าต้องสมบูรณ์แล้วจึงพูดได้ แต่หมายความว่า ควรพยายามดำเนินชีวิตให้สอดคล้องกับธรรมที่ตนแนะนำผู้อื่น

13. มักน้อยกับสันโดษ

คำตอบของพระมหากัสสปกล่าวถึงทั้งความมักน้อยและความสันโดษ ซึ่งมีความสัมพันธ์กันแต่นี้นักต่างกัน

สันโดษ คือความยินดีตามสิ่งที่มีและตนได้รับ ไม่ดิ้นรนแสวงหาเกินขอบเขตจนเกิดความเดือดร้อน

มักน้อย คือแม้มีหรือได้รับมาก ก็ใช้เท่าที่จำเป็น ไม่ทำให้ความอุดมสมบูรณ์กลายเป็นเหตุเพิ่มความต้องการ

ในชีวิตของบรรพชิต คำว่า “มักน้อย” มีน้ำหนักสำคัญ เพราะมิใช่เพียงไม่ใช่เกินสิ่งที่มี แต่ยังรู้จักจำกัดการใช้ให้อยู่ในขอบเขตแห่งความจำเป็น ความมักน้อยและสันโดษมิใช่การปฏิเสธปัจจัยที่จำเป็น แต่เป็นการไม่ปล่อยให้อายุกลายเป็นเครื่องครอบงำชีวิตและจิตใจ

14. คำตอบของพระมหาโมคคัลลานะ — การสนทนาอภิธรรม

พระสารีบุตรถามพระมหาโมคคัลลานะว่า ปาโกสังคสาวันจะฟังคำถามด้วยภิกขุเช่นไร พระมหาโมคคัลลานะตอบว่า ป่านั้นฟังคำถามด้วยภิกขุสองรูปผู้สนทนาอภิธรรมกัน

ภิกขุทั้งสองผลัดกันถามและผลัดกันตอบ คำถามที่ถามไม่หยุดชะงัก คำตอบที่ให้ไม่ติดขัด และการสนทนาธรรมของทั้งสองย่อมดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง

คำว่า “อภิธรรม” ในบริบทนี้หมายถึงธรรมอันยิ่งหรือการสนทนาธรรมอย่างลึกซึ้ง ไม่ควรด่วนจำกัดความเป็นชื่อคัมภีร์หรือธรรมปิฎกที่จัดหมวดหมู่ในภายหลังเพียงอย่างเดียวสาระสำคัญอยู่ที่การซักถามและตอบธรรมอย่างมีเหตุผล ชัดเจน และนำไปสู่ความเข้าใจที่ลึกซึ้ง

15. การถามตอบธรรมต้องไม่เป็นการแข่งขัน

การสนทนาธรรมที่ดีมิใช่การแสดงว่าผู้ใดรู้มากกว่า หรือใช้คำถามเพื่อทำให้อีกฝ่ายพ่ายแพ้ ผู้ถามควรถามเพื่อค้นหาความจริงและคลี่คลายข้อสงสัย ผู้ตอบควรตอบตามธรรม ตามเหตุผล และตามขอบเขตที่ตนรู้ หากยังไม่รู้ควรยอมรับโดยตรง

เมื่อทั้งสองฝ่ายไม่ยึดตัวตนเข้าไปในความรู้ การสนทนาย่อมช่วยให้

- เห็นประเด็นที่ยังไม่ชัด
- ตรวจสอบความเข้าใจ
- ป้องกันความเห็นคลาดเคลื่อน

- ขยายมุมมอง
- นำความรู้ไปสู่การปฏิบัติ

ความรู้จึงกลายเป็นเครื่องลดความหลง มิใช่เครื่องเพิ่มความถือตัว

16. คำตอบของพระสารีบุตร - ผู้ทำจิตให้อยู่ในอำนาจ

เมื่อพระเถระทั้งหลายถามว่า พระสารีบุตรเองจะตอบอย่างไร พระสารีบุตรกล่าวว่า ปาโคสิงคสาวันพึงคงมาด้วยภิกษุผู้ทำจิตให้อยู่ในอำนาจ มิใช่ตกอยู่ในอำนาจของจิต ในเวลาเช้า ภิกษุนั้นประสงค์จะอยู่ด้วยวิหารธรรมหรือสมาบัติใด ก็สามารถอยู่ด้วยธรรมเครื่องอยู่นั้นในเวลาเช้า

ในเวลาเที่ยงหรือเวลาเย็น เมื่อประสงค์จะอยู่ด้วยวิหารธรรมหรือสมาบัติใด ก็สามารถอยู่ด้วยธรรมเครื่องอยู่นั้นได้ตามปรารถนา โดยไม่ยากและไม่ลำบาก

พระสารีบุตรเปรียบเหมือนพระราชาหรือมหาอำมาตย์ผู้มีหีบเต็มไปด้วยผ้าขนานชนิด เมื่อต้องการนุ่งผ้าชนิดใดในเวลาใด ก็เลือกใช้ได้ตามต้องการ ผู้ฝึกจิตดีแล้วก็สามารถกำหนดจิตเข้าสู่ธรรมเครื่องอยู่ที่ตนประสงค์ได้เช่นนั้น

17. ทำจิตให้อยู่ในอำนาจ มิใช่บังคับด้วยความอยาก

การทำจิตให้อยู่ในอำนาจไม่ได้หมายถึงการใช้ความอยากบีบบังคับจิต หรือสั่งให้จิตเป็นไปตามความต้องการของตน จิตจะอยู่ในอำนาจได้เพราะได้รับการฝึกอย่างเป็นลำดับ มีศีลเป็นฐาน มีสติคอยรักษา มีความเพียรถูกต้อง และมีสมาธิอย่างต่อเนื่อง

เมื่อเหตุพร้อม ผลย่อมเกิดขึ้นตามเหตุ มิใช่เกิดเพียงเพราะอยากให้เกิด ผู้ที่ยังไม่ได้ฝึกย่อมมักถูกจิตพาไปตามความชอบและความไม่ชอบ ส่วนผู้ฝึกดีแล้ว ย่อมรู้จักตั้งจิต ถอนจิต และใช้จิตที่ตั้งมั่นเป็นฐานแห่งการพิจารณาให้เกิดปัญญา

18. พระเถระทั้งหลายเห็นว่าคำตอบแตกต่างกัน

เมื่อพระเถระแต่ละรูปให้คำตอบแล้ว เห็นว่าคำตอบมีเนื้อหาแตกต่างกัน จึงปรึกษากันว่า ควรเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าและกราบทูลคำตอบทั้งหมด

พระพุทธเจ้าทรงรู้ชัดว่า คำตอบใดถูกต้องอย่างไร และจะทรงแสดงคำตอบที่ครอบคลุมยิ่งขึ้น การตัดสินใจนี้แสดงถึงความรอบคอบ พระเถระทั้งหลายมิได้รับยืนยันว่าคำตอบของตนเท่านั้นถูก และคำตอบของผู้อื่นผิด แม้แต่พระมหาสาวกผู้มีปัญญาและคุณธรรมสูง ยังพร้อมนำความเข้าใจของตนไปตรวจสอบกับพระศาสดา

19. เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า

พระเถระทั้งหมดพร้อมกันเข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้า ถวายบังคม แล้วนั่ง ณ ที่สมควร พระสารีบุตรกราบทูลถึงความงดงามของคืนวันเพ็ญในป่าโคสิงคสาวัน และกราบทูลคำถามที่ได้ถามพระเถระแต่ละรูป

จากนั้นท่านกราบทูลคำตอบของพระอานนท์ พระเรวตะ พระอนุรุทธะ พระมหากัสสปะ พระมหาโมคคัลลานะ และคำตอบของตนเองตามลำดับ พระพุทธเจ้าทรงรับฟังคำตอบทั้งหมด มิได้ทรงปฏิเสธคำตอบของรูปใด

20. พระพุทธเจ้าทรงรับรองคำตอบของพระอานนท์

พระพุทธเจ้าตรัสว่า หากจะตอบให้ถูกต้องอย่างพระอานนท์ ก็ควรตอบเช่นนั้น

พระอานนท์เป็นพหูสูต ทรงจำธรรมที่ได้ฟังไว้มาก ธรรมที่งามในเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุด พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะ ได้รับการทรงจำ พิจารณา และแทงตลอดด้วยความเห็น ท่านยังสามารถแสดงธรรมแก่บริษัท 4 เพื่อถอนอนุสัยได้ คำรับรองนี้แสดงว่า ความเป็นพหูสูตและความสามารถในการถ่ายทอดธรรมเป็นคุณสมบัติที่ทำให้หมู่คณะและสถานที่งดงาม

21. พระพุทธเจ้าทรงรับรองคำตอบของพระเรวตะ

พระพุทธเจ้าตรัสว่า หากจะตอบให้ถูกต้องอย่างพระเรวตะ ก็ควรตอบเช่นนั้น

พระเรวตะเป็นผู้ยินดีในความหลีกเร้น ประกอบเนื่อง ๆ ในความสงบแห่งจิตภายใน ไม่ทอดทิ้งงาน ประกอบด้วยวิปัสสนา และเพิ่มพูนเรือนว่าง

คำรับรองนี้แสดงว่า หมู่คณะต้องมีผู้เห็นคุณค่าของความสงบและการภาวนา มิใช่มีแต่การศึกษา การประชุม หรือการพูดคุย ความรู้จะลงถึงใจได้ ต้องมีเวลาสำหรับทำจิตให้ตั้งมั่นและรู้เห็นสภาวธรรมด้วยตนเอง

22. พระพุทธเจ้าทรงรับรองคำตอบของพระอนุรุทธะ

พระพุทธเจ้าตรัสว่า หากจะตอบให้ถูกต้องอย่างพระอนุรุทธะ ก็ควรตอบเช่นนั้น พระอนุรุทธะตรวจดูโลกสหัสสะ หรือโลกธาตุหนึ่งพัน ด้วยทิพยจักขุอันบริสุทธิ์ ล่วงจักขุของมนุษย์

คำรับรองนี้มีได้สอนให้ผู้ปฏิบัติทุกคนต้องแสวงหาทิพยจักขุ แต่แสดงว่าจิตที่ได้รับการฝึกอย่างดีย่อมสามารถพัฒนาความรู้ความสามารถได้กว้างไกลกว่าจิตที่ยังฟุ้งซ่าน อย่างไรก็ตาม ความสามารถนั้นต้องไม่แยกออกจากการละกิเลสและความไม่ยึดถือ

23. พระพุทธเจ้าทรงรับรองคำตอบของพระมหากัสสปะ

พระพุทธเจ้าตรัสว่า หากจะตอบให้ถูกต้องอย่างพระมหากัสสปะ ก็ควรตอบเช่นนั้น พระมหากัสสปะเป็นผู้ดำรงอยู่ในความมกน้อย สันโดษ ความสงัด ความเพียร และรุดงค์วัตร ทั้งกล่าวสรรเสริญคุณธรรมเหล่านั้นตามความเป็นจริง

ท่านยังถึงพร้อมด้วยศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ และวิมุตติญาณทัสสนะ พร้อมทั้งกล่าวสรรเสริญความถึงพร้อมเหล่านั้น คำตอบนี้แสดงคุณค่าของบุคคลผู้สอนด้วยชีวิต ทำให้ผู้อื่นมองเห็นว่าธรรมสามารถนำมาปฏิบัติได้จริง

24. พระพุทธเจ้าทรงรับรองคำตอบของพระมหาโมคคัลลานะ

พระพุทธเจ้าตรัสว่า หากจะตอบให้ถูกต้องอย่างพระมหาโมคคัลลานะ ก็ควรตอบเช่นนั้น พระมหาโมคคัลลานะเป็นผู้กล่าวธรรมได้ดี และสามารถสนทนาธรรมอย่างลึกซึ้งด้วยการถามตอบที่ไม่ติดขัด

คำรับรองนี้แสดงคุณค่าของการแลกเปลี่ยนธรรมระหว่างผู้รู้ ซึ่งช่วยตรวจสอบและขยายความเข้าใจ การสนทนาที่ดีต้องตั้งอยู่บนความจริง ความเคารพ และเป้าหมายเพื่อความรู้แจ้ง มิใช่เพื่อเอาชนะกัน

25. พระพุทธเจ้าทรงรับรองคำตอบของพระสารีบุตร

พระพุทธเจ้าตรัสว่า หากจะตอบให้ถูกต้องอย่างพระสารีบุตร ก็ควรตอบเช่นนั้น พระสารีบุตรเป็นผู้ทำจิตให้อยู่ในอำนาจ ไม่ตกอยู่ในอำนาจของจิต และสามารถอยู่ด้วยธรรมเครื่องอยู่ที่ประสงค์ในเวลาเช้า เทียง หรือเย็น โดยไม่ยากและไม่ลำบาก

คำรับรองนี้แสดงผลของการฝึกจิตอย่างสมบูรณ์ จิตไม่ถูกอารมณ์ภายนอกหรือความเคยชินภายในจุลลากลไป แต่มีความพร้อมสำหรับสมาธิและการพิจารณาตามความเหมาะสม

26. คำตอบทั้งหมดถูกต้องโดยปริยาย

พระพุทธเจ้าทรงรับรองว่า คำตอบของพระเถระแต่ละรูปล้วนเป็นคำตอบที่ดีโดยปริยาย คำตอบเหล่านั้นมิได้หักล้างกัน เพราะกล่าวถึงคุณธรรมคนละด้าน ได้แก่

- พระอานนท์ - การศึกษาและถ่ายทอดธรรม
- พระเวทสะ - ความสงัดและการภาวนา
- พระอนรุทธะ - ความรู้พิเศษจากจิตที่ฝึกแล้ว
- พระมหากัสสปะ - ความมกน้อยและการปฏิบัติเป็นแบบอย่าง
- พระมหาโมคคัลลานะ - การสนทนาธรรมอย่างลึกซึ้ง
- พระสารีบุตร - ความชำนาญในการฝึกและใช้จิต

คุณธรรมแต่ละด้านมีหน้าที่ของตน และสามารถเกื้อกูลกันได้ภายในพระธรรมวินัย

27. พระเถระทูลถามคำตอบของพระพุทธเจ้า

เมื่อพระพุทธเจ้าทรงรับรองคำตอบทั้งหมดแล้ว พระเถระทั้งหลายกราบทูลถามว่า ตามพระดำริของพระองค์ ปาโกสังคสาวันจะพึงคงงามด้วยภิกษุเช่นไร

คำถามนี้เปิดโอกาสให้พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่นที่รวบยอดคุณธรรมทั้งหลายเข้าสู่ความเพียรเพื่อความหลุดพ้น

คำตอบของพระองค์ไม่ได้ปฏิเสธการศึกษา ความสัจ ความสามารถพิเศษ รุดงควัตร การสนทนาธรรม หรือความชำนาญในสมาธิ แต่ทรงชี้ตรงไปยังการเพียรทำกิจเพื่อสิ้นอาสวะ

28. คำตอบของพระพุทธเจ้า — ความเพียรจนจิตหลุดพ้น

พระพุทธเจ้าตรัสว่า ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้กลับจากบิณฑบาต ภายหลังฉันอาหารแล้ว ย่อมนั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายตรง ดำรงสติไว้เฉพาะหน้า ภิกษุนั้นตั้งใจว่า “ตราบใดที่จิตของเรายังไม่หลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย เพราะไม่ถือนั่น ตราบนั่นเรายังไม่ทำลายบัลลังก์นี้”

พระพุทธเจ้าตรัสว่า ภิกษุเช่นนี้ย่อมทำให้ปาโกสังคสาวันคงงาม คำตอบนี้นำคุณธรรมทั้งหมดกลับมาสู่จุดหมาย คือการลงมือปฏิบัติอย่างจริงจัง เพื่อให้จิตพ้นจากเครื่องหมักดองและความยึดถือ

29. “ไม่ทำลายบัลลังก์” หมายถึงอะไร

คำว่า “ไม่ทำลายบัลลังก์” หมายถึงไม่เลิกจากทำนองที่ตั้งไว้ จนกว่าจะบรรลุผลตามความตั้งใจ ข้อความนี้แสดงความเพียรอันเด็ดเดี่ยว มิใช่การทรมานร่างกายโดยขาดปัญญา ความเพียรในพระพุทธศาสนาต้องประกอบด้วยความเข้าใจเหตุและผล รู้จักกำลังของตน และดำเนินตามทางที่ถูกต้อง

แก่นของข้อความจึงอยู่ที่การไม่ยอมแพ้ต่อกิเลส ไม่ผัดวันประกันพรุ่ง และไม่หยุดเพียงความรู้หรือความสงบที่ยังไม่ถึงความหลุดพ้น

30. จิตหลุดพ้นเพราะไม่ถือนั่น

พระดำรัสใช้ข้อความว่า จิตหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย “เพราะไม่ถือนั่น” ความถือนั่นทำให้บุคคลเข้าไปยึดสังขารว่าเป็นตัวตน เป็นของตน หรือเป็นสิ่งที่ควรครอบครองไว้ตลอดไป

เมื่อมีสมาธิ จิตย่อมตั้งมั่น มีกำลัง และพร้อมแก่การรู้เห็น ผู้ปฏิบัติจึงใช้จิตนั้นพิจารณาองสังขารตามความเป็นจริงว่า สิ่งทั้งหลายเกิดขึ้นจากส่วนประกอบและเหตุปัจจัย มีความแปรเปลี่ยน และไม่อยู่ในอำนาจบังคับให้เป็นไปตามความปรารถนา

เมื่อรู้เห็นตามความเป็นจริง ความหลงยึดย้อมคลายลง การถือมั่นดับไป และจิตย่อมหลุดพ้นจากอาสวะ ส่วนนี้เป็นคำอธิบายขยายจากข้อความเรื่องจิตหลุดพ้นเพราะไม่ถือมั่น มิใช่พระพุทธพจน์โดยตรงทุกถ้อยคำ

31. ความรู้ระดับหู สมอง และใจ

คำตอบของพระเถระทั้งหลายสามารถนำมาอธิบายความสัมพันธ์ของปัญญา 3 ระดับให้คนทั่วไปเข้าใจได้

ระดับหู คือการฟัง การอ่าน การจดจำ และการรับความรู้จากผู้อื่น เป็นฐานของสุตมยปัญญา

ระดับสมอง คือการคิดพิจารณา เปรียบเทียบ แยกแยะ และตรวจสอบเหตุผล เป็นฐานของจินตามยปัญญา

ระดับใจ คือความรู้ที่เกิดขึ้นจากการภาวนา เมื่อจิตมีสมาธิ ตั้งมั่น และเห็นสภาวธรรมตามความเป็นจริง เป็นภาวนามยปัญญา

ทั้งสามระดับไม่ควรถูกนำมาต่อต้านกัน การฟังและการคิดช่วยวางแนวทางที่ถูกต้อง ส่วนสมาธิทำให้ความรู้ก้าวจากความเข้าใจเรื่องธรรม ไปสู่การรู้เห็นธรรมภายในจิต

32. คุณธรรมต่างกัน แต่จุดหมายเดียวกัน

พระสูตรนี้มีได้ตัดสินว่า พระเถระรูปใดมีคำตอบดีที่สุดในลักษณะที่ทำให้คำตอบอื่นหมดคุณค่า พระพุทธเจ้าทรงรับรองคำตอบทุกคำตอบ เพราะแต่ละคำตอบสะท้อนคุณธรรมที่มีอยู่จริงและเป็นประโยชน์

อย่างไรก็ตาม พระองค์ทรงเพิ่มเติมคำตอบที่ชี้ตรงไปยังความเพียรเพื่อความสิ้นอาสวะ จึงเห็นลำดับได้ว่า

1. ศึกษาให้เข้าใจ
2. อยู่สงบเพื่อฝึกจิต
3. พัฒนาความสามารถของจิต
4. ดำรงชีวิตอย่างมีก่น้อยและเป็นแบบอย่าง
5. สนทนาตรวจสอบธรรม
6. ทำจิตให้ตั้งมั่นและอยู่ในอำนาจ
7. ใช้จิตที่ฝึกแล้วทำความเพียรจนหลุดพ้นจากอาสวะ

ลำดับนี้เป็นการสังเคราะห์คำตอบในพระสูตรเพื่อช่วยให้เข้าใจ มิใช่ลำดับตายตัวที่พระสูตรกำหนดไว้โดยตรง

33. ความงามของสถานที่เกิดจากคุณธรรมของคน

ป่าโคสิงคสาละวันมีความงดงามด้วยธรรมชาติอยู่แล้ว แต่คำถามของพระสูตรทำให้เห็นว่า ความงามที่สำคัญยิ่งกว่าคือคุณธรรมของผู้ที่อาศัยอยู่ในสถานที่นั้น

วัด สำนักปฏิบัติธรรม โรงเรียน ครอบครัว หรือองค์กร อาจมีอาคารและสิ่งแวดล้อมที่สวยงาม แต่หากบุคคลภายในขาดศีล ขาดความรับผิดชอบ และเต็มไปด้วยความขัดแย้ง ความงามภายนอกย่อมไม่สมบูรณ์

ในทางกลับกัน สถานที่เรียบง่ายย่อมมีคุณค่าได้ หากผู้ที่อยู่ร่วมกันเป็นผู้ศึกษา ปฏิบัติ ช่วยเหลือกัน และมุ่งลดละกิเลส คนจึงมิได้เพียงอาศัยสถานที่ แต่ยังเป็นผู้สร้างคุณค่าและความงามให้แก่สถานที่ด้วย

34. หมู่คณะที่ดีไม่จำเป็นต้องมีความสามารถเหมือนกัน

พระเถระในพระสูตรมีคุณสมบัติเด่นต่างกัน มิได้ทำหน้าที่หรือมีความชำนาญแบบเดียวกัน ทั้งหมด ความต่างต่างนั้น ไม่กลายเป็นการแข่งขัน เพราะแต่ละท่านมองเห็นคุณค่าของผู้อื่น และพร้อมนำคำตอบทั้งหมดไปให้พระพุทธเจ้าทรงวินิจฉัย

หมู่คณะที่ดีจึงไม่จำเป็นต้องทำให้ทุกคนเหมือนกัน แต่ควร

- เปิดโอกาสให้คุณธรรมแต่ละด้านทำงาน
- ไม่ยกความสามารถของตนข่มผู้อื่น
- ไม่ดูแคลนงานหรือความชำนาญที่ต่างจากตน
- นำความสามารถทั้งหมดมาสนับสนุนเป้าหมายร่วมกัน
- ใช้หลักธรรมเป็นเครื่องตรวจสอบ

ความหลากหลายที่มีธรรมเป็นศูนย์กลางย่อมกลายเป็นกำลัง มิใช่เหตุแห่งความแตกแยก

แก่นธรรมของพระสูตร

มหาโคสิงคสาละสูตรแสดงคุณธรรมของพระมหาสาวกหลายรูปผ่านคำตอบต่อคำถามว่า ภิกษุเช่นใดทำให้ป่าโคสิงคสาละวันงดงาม พระอานนทักกล่าวถึงพหูสูต ผู้ทรงจำ เข้าใจ และแสดงธรรมเพื่อถอนอนุสัย พระเรวตะกล่าวถึงผู้ยินดีในความสงัด ฝึกความสงบแห่งจิต เจริญฌานและวิปัสสนา

พระอนูรุทธะกล่าวถึงผู้มีทิพยจักขุ สามารถตรวจดูโลกสหัสสະ พระมหากัสสปะกล่าวถึงผู้ถือธุดงค์ มกน้อย สันโดษ สงัด ปราศจากความเพียร และถึงพร้อมด้วยศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ และวิมุตติญาณทัสสนะ

พระมหาโมคคัลลานะกล่าวถึงภิกษุผู้สนทนากิเลสธรรม ถามตอบกันอย่างไม่ติดขัด พระสารีบุตรกล่าวถึงผู้ทำจิตให้อยู่ในอำนาจ สามารถเข้าถึงธรรมเครื่องอยู่ที่ต้องการได้โดยไม่ยาก

พระพุทธเจ้าทรงรับรองคำตอบทั้งหมด แล้วทรงแสดงว่า ภิกษุผู้ตั้งความเพียรอย่างเด็ดเดี่ยว ไม่ยอมลุดจากที่นั่งจนกว่าจิตจะหลุดพ้นจากอาสวะเพราะไม่ถ่อมมัน ย่อมทำให้ป่าโคสิงคสาละวังงดงาม สาระสำคัญของพระสูตรคือ

ความรู้ ความสัจ ความสามารถพิเศษ ความมกน้อย การสนทนาธรรม และความชำนาญในสมาธิ ล้วนเป็นคุณธรรมที่มีค่า แต่คุณธรรมทั้งหมดควรรวมลงสู่ความไม่ประมาทและความเพียรเพื่อทำจิตให้หลุดพ้นจากอาสวะ

การนำไปใช้ในชีวิตประจำวัน

1. พัฒนาความสามารถของตนโดยไม่ดูแคลนผู้อื่น แต่ละคนมีความถนัดต่างกัน บางคนศึกษาเก่ง บางคนปฏิบัติดี บางคนสื่อสารชัด บางคนเป็นแบบอย่างด้านความเรียบง่าย ควรพัฒนาความสามารถของตน พร้อมทั้งเห็นคุณค่าของความสามารถที่แตกต่าง
2. อย่าหยุดอยู่เพียงความจำ เมื่อศึกษาธรรมแล้ว ควรพิจารณาความหมาย ตรวจสอบความเข้าใจ และนำไปปฏิบัติ ความรู้ที่ไม่ลงสู่การเปลี่ยนแปลงกาย วาจา และใจ ยังทำหน้าที่ไม่สมบูรณ์
3. จัดเวลาให้แก่ความสัจ ชีวิตที่เต็มไปด้วยข้อมูล การสนทนา และกิจกรรม อาจทำให้ไม่มีโอกาสเห็นจิตของตน ควรจัดเวลาสำหรับความเงียบ สติ และสมาธิอย่างสม่ำเสมอ
4. พุดในสิ่งที่ตนพยายามปฏิบัติ ก่อนแนะนำผู้อื่น ควรย้อนพิจารณาว่า ตนกำลังฝึกตามสิ่งที่พุดอยู่หรือไม่ แม้ยังทำไม่ได้สมบูรณ์ ความซื่อตรงต่อการฝึกทำให้คำพุดมีน้ำหนัก
5. สนทนาเพื่อแสวงหาความจริง การถามตอบควรมีเป้าหมายเพื่อทำความเข้าใจ ไม่ใช่เพื่อเอาชนะหรือรักษาความเห็นของตน เมื่อพบว่าตนเข้าใจผิด ควรพร้อมแก้ไข
6. ฝึกจิตอย่างเป็นลำดับ จิตจะไม่อยู่ในอำนาจเพียงเพราะสั่ง แต่ต้องฝึกด้วยศีล สติ ความเพียร และสมาธิ การฝึกสม่ำเสมอทำให้จิตมีกำลังและพร้อมต่อการรู้เห็น
7. ตั้งเป้าหมายไว้ที่การลดกิเลส ควรตรวจสอบว่า การศึกษา การปฏิบัติ และกิจกรรมทางพระพุทธศาสนาทำให้ความโลภ ความโกรธ ความหลง และความถือตัวลดลงหรือไม่ หากกิเลสกลับเพิ่มขึ้น ควรทบทวนวิธีและเจตนาของตน

ข้อควรเข้าใจ

พระสูตรไม่ได้จัดอันดับว่าพระเถระรูปใดดีกว่ากัน

พระพุทธเจ้าทรงรับรองคำตอบของพระเถระทุกรูปว่าเป็นคำตอบที่ดีโดยปริยาย จึงไม่ควรนำพระสูตรไปใช้เปรียบเทียบว่าคุณธรรมของรูปหนึ่งต่ำกว่าของอีกรูปหนึ่งโดยเด็ดขาด

พหุสูตรต้องเชื่อมกับการเข้าใจและการปฏิบัติ

การจำเนื้อหาได้มากเป็นองค์ประกอบหนึ่ง แต่ยังต้องพิจารณาด้วยใจ แท่งตลอดด้วยความเห็น และใช้ธรรมเพื่อถอนอนุสัย ความสัจไม่ใช่การตัดขาดจากหน้าที่ ความสัจมีไว้ฝึกจิต ไม่ใช่ใช้

หลักเลียงหน้าทีที่ควรรับผิดชอบหรือปฏิเสธการก่อคุณผู้อื่น ทิพยจักขุไม่ใช่หลักฐานแห่งความสิ้นอา
สวะโดยตัวมันเอง ความสามารถพิเศษเป็นผลของการฝึกจิตบางระดับ แต่จุดหมายสูงสุดอยู่ที่การสิ้น
ความยึดถือและอาสวะ

ธุดงค์วัตรเป็นเครื่องฝึก มิใช่เหตุยกตนข่มผู้อื่น การอยู่ป่า เทียบวิณทนาบัต หรือถือผ้าบังสุกุล มี
คุณค่าเมื่อช่วยลดความต้องการและสนับสนุนการภาวนา ไม่ควรใช้เป็นเครื่องสร้างความสำคัญตน
“อภิธรรม” ในพระสูตรนี้ควรเข้าใจตามบริบท

คำนี้หมายถึงธรรมอันยิ่งหรือการสนทนาธรรมอย่างลึกซึ้ง ไม่ควรด่วนสรุปว่าหมายถึงหมวด
กัมมวิโรกัษธรรมปิฎกในรูปแบบที่จัดเป็นระบบภายหลังเพียงความหมายเดียว **ความเพียรต้อง
ประกอบด้วยปัญญา**

การตั้งใจไม่หลุดจากที่นั่งแสดงความเด็ดเดี่ยวในการละกิเลส มิใช่คำสอนให้ฝันหรือทำลาย
ร่างกายโดยไม่รู้ประมาณ **สมาธิเป็นฐาน มิใช่จุดหมายสุดท้าย**

สมาธิทำให้จิตตั้งมั่น มีกำลัง และพร้อมแก่การรู้เห็น ภาวนามยปัญญาจึงอาศัยจิตที่ได้รับการฝึก
แล้วพิจารณากองสังขารตามความเป็นจริง จนความยึดถือคลายลงและจิตหลุดพ้น

สรุป

ในคืนวันเพ็ญ ณ ปาโคสิงคสาลวัน พระสารีบุตรถามพระมหาสาวกทั้งหลายว่า ภิกษุเช่นใดทำ
ให้ป่าแห่งหนึ่งงดงาม

พระอานนทตอบว่า ภิกษุผู้เป็นพหูสูต ทรงจำ เข้าใจ และแสดงธรรมเพื่อถอนอนุสัย

พระเรวตะตอบว่า ภิกษุผู้ยินดีในความสงบ ฝึกจิตภายใน และเจริญ्यानกับวิปัสสนา

พระอนรุทธะตอบว่า ภิกษุผู้ตรวจดูโลกสหัสสด้วยทิพยจักขุ

พระมหากัสสปะตอบว่า ภิกษุผู้ถือธุดงค์ มกน้อย สันโดษ สงัด ปราศจากความเพียร และถึงพร้อม
ด้วยคุณธรรม

พระมหาโมคคัลลานะตอบว่า ภิกษุสองรูปผู้สนทนาอภิธรรม ถามตอบกันโดยไม่ติดขัด

พระสารีบุตรตอบว่า ภิกษุผู้ทำจิตให้อยู่ในอำนาจ และสามารถเข้าถึงธรรมเครื่องอยู่ตามประสงค์

พระพุทธเจ้าทรงรับรองคำตอบทั้งหมด แล้วตรัสว่า ภิกษุผู้กลับจากวิณทนาบัต นั่งตั้งกายตรง ดำรงสติ
และตั้งใจว่าจะไม่ลุกขึ้นจนกว่าจิตจะหลุดพ้นจากอาสวะเพราะไม่ถือมั่น ภิกษุเช่นนี้ทำให้ป่าโคสิงคสาล
วันงดงาม

พระสูตรนี้จึงสอนว่า ความงามของสถานที่มิได้เกิดจากธรรมชาติหรือสิ่งก่อสร้างเท่านั้น แต่เกิด
จากคุณธรรมของผู้ที่อาศัยอยู่

ผู้มีความรู้ ผู้รักความสงบ ผู้ฝึกจิต ผู้มีกน้อย ผู้สนทนาธรรม และผู้มีความเพียร ต่างช่วยกันทำให้
พระศาสนาและหมู่คณะงดงาม เมื่อคุณธรรมทั้งหมดมุ่งไปสู่เป้าหมายเดียวกัน คือการละความถือมั่น
และความสิ้นอาสวะ

ธรรมที่ควรศึกษาเพิ่มเติม

- พหุสูตร
 - สุตมยปัญญา
 - จินตามยปัญญา
 - ภาวนามยปัญญา
 - ความสังค
 - ฌาน
 - วิปัสสนา
 - ทิพยจักขุ
 - รุดงควัตถ
 - ความมกน้อย
 - ความสันโดษ
 - อภิธรรมในบริบทพระสูตร
 - การทำจิตให้อยู่ในอำนาจ
 - อาสวะ
 - ความไม่ถื้อมั่น
 - วิมุตติ
 - วิมุตติญาณทัสสนะ
 - ความไม่ประมาท
 - ความเพียร
-

พระสุตตันตปิฎก เล่มที่ 4
พระสูตรที่ 33 : มหาโคपालสูตร
คุณสมบัติ 11 ประการของผู้เจริญในพระธรรมวินัย
พระไตรปิฎกเล่มที่ 12 - มัชฌิมนิคาย มูลปณณาสก มหายมกวรรค

หลักธรรมสำคัญ

- อุปมาคนเลี้ยงโค
- คุณสมบัติ 11 ประการของภิกษุ
- การรู้จักรูป
- การรู้จักลักษณะของคนพาลและบัณฑิต
- การเฉยไฉห่าง คือการละอกุศลวิตก
- อินทริยสังวร
- การแสดงธรรมแก่ผู้อื่น
- การเข้าไปสอบถามพระพหูสูต
- ความอัมเอบและปราโมทย์ในธรรม
- อริยมรรคมีองค์ 8
- สติปัฏฐาน 4
- ความรู้จักประมาณในการรับปัจจัย 4
- ความเคารพพระเถระ

บทนำ

มหาโคपालสูตรเป็นพระสูตรที่พระพุทธเจ้าทรงยกอุปมาคนเลี้ยงโคขึ้นแสดงแก่ภิกษุทั้งหลาย คนเลี้ยงโคผู้ขาดคุณสมบัติ 11 ประการ ย่อมไม่สามารถเลี้ยงฝูงโคให้เจริญเพิ่มพูนได้ ส่วนคนเลี้ยงโคผู้ประกอบด้วยคุณสมบัติ 11 ประการ ย่อมสามารถรักษาฝูงโคให้เจริญขึ้น

พระพุทธเจ้าทรงนำคุณสมบัติเหล่านั้นมาเปรียบกับภิกษุในพระธรรมวินัย ภิกษุผู้ไม่รู้จักรูป ไม่รู้จักลักษณะ ไม่เฉยไฉห่าง ไม่ปิดบังแผล ไม่สุมไฟ ไม่รู้จักทำน้ำ ไม่รู้ว่าโคค่อมแล้ว ไม่รู้จักทาง ไม่ฉลาด ในที่หากิน ริดนมจนหมด และไม่บูชาโคผู้เป็นพ่อฝูง ย่อมไม่ถึงความเจริญงอกงามในพระธรรมวินัย ในทางกลับกัน ภิกษุผู้ประกอบด้วยคุณสมบัติทั้ง 11 ประการ ย่อมถึงความเจริญงอกงาม และไพบูลย์ในธรรมวินัย

อุปมาในพระสูตรนี้แสดงว่า ความเจริญทางธรรมมิได้เกิดจากคุณสมบัติข้อใดข้อหนึ่ง แต่ต้องอาศัยความเข้าใจ การสำรวม การละอกุศล การศึกษาสอบถาม การปฏิบัติตามมรรค และการเคารพผู้ควรเคารพอย่างสัมพันธกัน

1. พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้กรุงสาวัตถี ณ ที่นั้น พระองค์ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย” ภิกษุเหล่านั้นกราบทูลรับพระดำรัส พระพุทธเจ้าจึงทรงแสดงเรื่องคนเลี้ยวโคที่ขาดหรือประกอบด้วยองค์คุณ 11 ประการ เพื่อให้ภิกษุทั้งหลายเห็นเหตุแห่งความเสื่อมและความเจริญในการประพฤติพรหมจรรย์

2. คนเลี้ยวโคผู้ขาดคุณสมบัติ 11 ประการ

พระพุทธเจ้าตรัสว่า คนเลี้ยวโคผู้ประกอบด้วยข้อบกพร่อง 11 ประการ ย่อมไม่สามารถเลี้ยวฝูงโคให้เจริญและเพิ่มพูนได้

ข้อบกพร่องเหล่านั้น ได้แก่

1. ไม่รู้จักรูป
2. ไม่ฉลาดในลักษณะ
3. ไม่เฉียบไฉ่ขวาง
4. ไม่ปิดบังแผล
5. ไม่สูมไฟ
6. ไม่รู้จักทำน้ำ
7. ไม่รู้ว่าโคคืบแล้ว
8. ไม่รู้จักทาง
9. ไม่ฉลาดในที่หากิน
10. ไร้คนมจนหมด
11. ไม่บูชาโคผู้เป็นพ่อฝูงและผู้นำฝูงเป็นพิเศษ

เมื่อคนเลี้ยวโคไม่รู้จักรรณชาติของโค ไม่ป้องกันอันตราย ไม่รู้แหล่งน้ำและอาหาร และไม่รักษากำลังของฝูง ฝูงโคย่อมอ่อนแอและไม่เพิ่มพูน

3. ภิกษุผู้ขาดคุณสมบัติ 11 ประการ

พระพุทธเจ้าตรัสว่า ภิกษุผู้ขาดคุณสมบัติ 11 ประการ ก็ไม่สามารถถึงความเจริญ งอกงาม และไพบุลย์ในพระธรรมวินัยได้เช่นเดียวกัน

อุปมาแต่ละข้อมีความหมายทางธรรมโดยเฉพาะ มิใช่การนำงานเลี้ยวโคมาเปรียบอย่างกว้าง ๆ เท่านั้น

พระองค์ทรงอธิบายว่า

- การรู้จักรูป คือรู้จักมหาภูตรูปและรูปที่อาศัยมหาภูตรูป
- การรู้จักลักษณะ คือรู้จักเครื่องหมายของคนพาลและบัณฑิต
- การเข้าขาง คือการละอกุศลวิตก
- การปิดบังแผล คือการสำรวมอินทรีย์
- การสุมไฟ คือการแสดงธรรมแก่ผู้อื่น
- การรู้จักทำน้ำ คือการเข้าไปสอบถามพระพหูสูต
- การรู้ว่าโคค่อมแล้ว คือรู้จักความอึดเอิบในธรรม
- การรู้จักทาง คือรู้ปริยมรรคมีองค์ 8
- การรู้จักที่หากิน คือรู้สติปัญฐาน 4
- การไม่รีดนมจนหมด คือรู้จักประมาณในการรับปัจจัย 4
- การบูชาโคผู้นำฝูง คือการเคารพพระเถระผู้เป็นบิดาและผู้นำของสงฆ์

4. ข้อที่ 1 ไม่รู้จักรูป

คนเลียงโคต้องรู้จักรูปร่าง สี และลักษณะภายนอกของโคแต่ละตัว จึงจะดูแลและจำแนกฝูงโคได้ถูกต้อง ภิกษุผู้ไม่รู้จักรูป คือผู้ไม่รู้ตามความเป็นจริงว่า รูปทั้งปวงประกอบด้วยมหาภูตรูป 4 และรูปที่อาศัยมหาภูตรูป 4

มหาภูตรูป 4 ได้แก่

1. ปฐวิธาตุ - ลักษณะแข็งแข็งหรืออ่อน
2. อาโปธาตุ - ลักษณะเอิบอาบหรือเกาะกุม
3. เตโชธาตุ - ลักษณะร้อน เย็น หรือทำให้สุก
4. วาโยธาตุ - ลักษณะเคลื่อนไหว ดึง หรือไหว

รูปที่อาศัยมหาภูตรูป คือรูปอื่นซึ่งเกิดขึ้นโดยอาศัยธาตุพื้นฐานเหล่านี้

ผู้ไม่รู้จักรูปย่อมมีโอกาสนึกสิ่งที่เกิดจากส่วนประกอบและเหตุปัจจัยว่าเป็นตัวตนหรือเป็นของตนโดยแท้จริง

5. รู้จักรูปเพื่อเห็นตามความเป็นจริง

การรู้จักรูปมิใช่เพียงจำชื่อธาตุทั้งสี่ได้ แต่ต้องเข้าใจว่า รูปกายและวัตถุทั้งหลายเป็นสิ่งที่เกิดจากส่วนประกอบและเหตุปัจจัย รูปมีการเปลี่ยนแปลง เสื่อมสลาย และไม่อยู่ในอำนาจบังคับให้เป็นไปตามความปรารถนาได้ทั้งหมด

การรู้ในระดับการฟังเป็นพื้นฐาน การคิดพิจารณาช่วยให้แยกแยะได้ชัดเจน แต่การรู้เห็นรูปตามความเป็นจริงในระดับภาวนามยปัญญา ต้องอาศัยจิตที่มีสมาธิเป็นฐาน เมื่อเห็นรูปโดยความเป็นธาตุ ความยึดถือว่า “นี่คือตัวเรา” หรือ “นี่เป็นของเราอย่างถาวร” ย่อมค่อย ๆ คลายลง

ข้อความส่วนนี้เป็นคำอธิบายขยายเพื่อเชื่อมหลักการรู้จักรูปกับการภาวนา มิใช่พระพุทธพจน์โดยตรงทุกถ้อยคำ

6. ข้อที่ 2 ไม่ฉลาดในลักษณะ

คนเลียงโคที่ดีต้องรู้จักลักษณะของโค รู้ว่าโคตัวใดแข็งแรง อ่อนแอ ดู เชื่อง หรือมีคุณสมบัติอย่างไร ภิกษุผู้ไม่ฉลาดในลักษณะ คือผู้ไม่รู้ตามความเป็นจริงว่า บุคคลผู้เป็นพาลมีกรรมเป็นเครื่องหมาย และบุคคลผู้เป็นบัณฑิตมีกรรมเป็นเครื่องหมาย

การเป็นพาลหรือบัณฑิตจึงไม่ควรตัดสินจาก

- ชาติกำเนิด
- ทรัพย์สมบัติ
- ตำแหน่ง
- ชื่อเสียง
- การพูดเก่ง
- จำนวนผู้ติดตาม

แต่ควรพิจารณาจากการกระทำทางกาย วาจา และใจ ตลอดจนผลที่เกิดจากการกระทำนั้น

7. กรรมเป็นเครื่องหมายของคนพาลและบัณฑิต

คนพาลอาจมีความรู้มากหรือมีภาพลักษณ์น่าเชื่อถือ แต่หากการกระทำก่อความเบียดเบียน หลอกลวง แหกแยก และเพิ่มอกุศล ย่อมแสดงลักษณะของความเป็นพาล

บัณฑิตมิใช่เพียงผู้มีข้อมูลมาก แต่เป็นผู้พิจารณาเหตุและผล รู้สิ่งที่เป็นประโยชน์และไม่เป็นประโยชน์ และรับผิดชอบต่อการกระทำของตน

การรู้จักลักษณะช่วยให้

- เลือกกบถกัลยาณมิตร
- ระวังอิทธิพลของคนพาล
- ไม่หลงภาพลักษณ์ภายนอก
- ตรวจสอบกรรมของตนเอง
- ปรับปรุงกาย วาจา และใจให้เป็นไปในทางที่ถูกต้อง

หลักนี้ควรใช้ด้วยความรอบคอบ มิใช่เพื่อบิดป้ายหรือตัดสินบุคคลจากเหตุการณ์เพียงครั้ง

เดียว

8. ข้อที่ 3 ไม่เฉยไ้ขวาง

ไ้ขวางหรือไ้แมลงที่ติดอยู่ตามบาดแผลของโค หากคนเลี้ยงไม่เฉยออก ย่อมปักค้วและทำอันตรายแก่โคในภายหลัง

ภิกษุผู้ไม่เฉยไ้ขวาง คือผู้ปล่อยอกุศลวิตกที่เกิดขึ้นแล้วให้ตั้งอยู่ ไม่ละ ไม่บรรเทา ไม่ทำให้สิ้นไป และไม่ทำให้ไม่มีเหลือ

อกุศลวิตกสำคัญ ได้แก่

1. กามวิตก - ความดำริหมกมุ่นในกาม
2. พยาบาทวิตก - ความดำริปองร้ายหรือขัดเคือง
3. วิหิงสาวิตก - ความดำริเบียดเบียน

อกุศลวิตกในระยะแรกอาจดูเล็กน้อย แต่หากปล่อยให้เจริญ ย่อมกลายเป็นคำพูด การกระทำ และนิสัยที่มีกำลังมากขึ้น

9. ละอกุศลตั้งแต่ยังมีกำลังน้อย

อุปมาไ้ขวางแสดงว่า ผู้ปฏิบัติไม่ควรรอให้อกุศลพัฒนาเต็มที่แล้วจึงแก้ไข เมื่อกามวิตก พยาบาทวิตก หรือวิหิงสาวิตกเกิดขึ้น ควรรู้ทันและพิจารณาโทษ ไม่ตามเลียงอารมณ์นั้น ด้วยความคิดซ้ำ ๆ

การละอกุศลอาจอาศัยวิธีที่เหมาะสม เช่น

- เปลี่ยนไปพิจารณาอารมณ์ที่เป็นกุศล
- เห็นโทษของความคิดนั้น
- ไม่ใส่ใจและไม่สานต่อ
- ระวังเหตุทางกายและวาจา
- ทำจิตให้สงบด้วยสมาธิ
- พิจารณาการเกิดดับของอารมณ์ตามความเป็นจริง

จุดสำคัญคือไม่ยอมรับอกุศลว่าเป็นตัวเรา แล้วปล่อยให้มันควบคุมการกระทำ

10. ข้อที่ 4 ไม่ปิดบังแผล

เมื่อโคมีบาดแผล คนเลี้ยงโคต้องปิดหรือป้องกันแผล มิให้แมลงและสิ่งสกปรกเข้าไปรบกวน ภิกษุผู้ไม่ปิดบังแผล คือผู้ไม่สำรวมอินทรีย์ เมื่อเห็นรูปด้วยตา ได้ยินเสียงด้วยหู ดมกลิ่นด้วยจมูก ลิ้มรสด้วยลิ้น ถูกต้องโผฏฐัพพะด้วยกาย หรือรู้ธรรมารมณ์ด้วยใจ ย่อมยึดถือโดยนิमितและอนุพยัญชนะ เมื่อไม่สำรวมอินทรีย์ อกุศลธรรมคืออภิชณาและโทมนัสย่อมไหลเข้าครอบงำจิตได้ อินทรียั้งวรจึงเปรียบเหมือนสิ่งป้องกันมิให้แผลถูกกระทบซ้ำ

11. อินทรีย์สังวรมิใช่การปิดกั้นโลก

การสำรวจตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ มิใช่การไม่มอง ไม่ฟัง หรือไม่รับรู้อะไรเลย การสำรวจหมายถึงการรู้จักรับรู้อารมณ์โดยไม่ปล่อยให้ความยินดี ความยินร้าย และการยึดรายละเอียดเข้าครอบงำจิต ผู้มีสติย่อมรู้ว่า

- ตากำลังเห็นรูป
- หูกำลังได้ยินเสียง
- ใจกำลังตีความ
- ความชอบหรือความไม่ชอบกำลังเกิดขึ้น

เมื่อรู้ทัน จิตย่อมมีช่องว่างสำหรับพิจารณา มิได้ตอบสนองตามความเคยชินทันที อินทรีย์สังวรจึงเป็นการรักษาจิต มิใช่การหลบหนีอารมณ์ภายนอก

12. ข้อที่ 5 ไม่สุมไฟ

คนเลียงโคสุมไฟให้เกิดควันเพื่อป้องกันเหลือบ ยุง และแมลงมิให้รบกวนฝูงโค ภิกษุผู้ไม่สุมไฟ คือผู้ไม่แสดงธรรมที่ตนได้ฟังและศึกษาแก่ผู้อื่นโดยพิสดาร

ธรรมที่ได้ฟังและเข้าใจไม่ควรถูกเก็บไว้เพื่อประโยชน์ของตนเพียงผู้เดียว เมื่อมีโอกาสเหมาะสม ควรถ่ายทอดแก่ผู้อื่นด้วยเจตนาเกื้อกูล การแสดงธรรมที่ดีต้อง

- อาศัยเนื้อหาที่ถูกต้อง
- รู้จักผู้ฟัง
- รู้จักเวลา
- อธิบายจากง่ายไปหาลึก
- ไม่แสดงเพื่อชื่อเสียงหรือลาภ
- มุ่งให้ผู้ฟังลดละอกุศลและเจริญกุศล

13. ถ่ายทอดธรรมโดยไม่บิดเบือน

ผู้แสดงธรรมมีหน้าที่รักษาความแตกต่างระหว่าง

1. ข้อความที่ปรากฏในพระสูตร
2. คำอธิบายจากอรรถกถาหรือคัมภีร์
3. การวิเคราะห์และการประยุกต์ใช้ของผู้เขียนหรือผู้สอน

หากนำคำอธิบายของตนไปกล่าวเสมือนเป็นพระพุทธพจน์ อาจทำให้ผู้อ่านเข้าใจคลาดเคลื่อน การสุมไฟในความหมายทางธรรมจึงมิใช่เพียงพูดธรรมมาก แต่ต้องถ่ายทอดอย่างรับผิดชอบ ชัดเจน และเชื่อตรงต่อแหล่งที่มา

14. ข้อที่ 6 ไม่รู้จักทำน้ำ

คนเลียงโคต้องรู้จักทำน้ำที่ปลอดภัยและเหมาะสม จึงจะนำฝูงโคลงคืบน้ำได้โดยไม่เกิดอันตราย ฤกษ์ผู้ไม่รู้จักทำน้ำ คือผู้ไม่เข้าไปหาฤกษ์ผู้เป็นพหูสูตร ทรงจำธรรม ทรงวินัย และทรงมาติกา ตามกาลอันควร เพื่อสอบถามและได้ถามว่า

- เรื่องนี้เป็นอย่างไร
- ข้อนี้มีความหมายอย่างไร

เมื่อสิ่งใดยังไม่แจ่มแจ้ง ผู้รู้เหล่านั้นย่อมช่วยเปิดเผย เมื่อสิ่งใดยังลึกลับซึ่งย่อมช่วยให้เข้าใจ และช่วยบรรเทาความสงสัยในธรรมหลายประการ

15. การถามคือส่วนหนึ่งของปัญญา

ผู้ไม่กล้าถามอาจเก็บความเข้าใจผิดไว้เป็นเวลานาน การถามที่ดีต้องเกิดจากความต้องการเข้าใจ มิใช่ถามเพื่อจับผิด ทดลองภูมิ หรือทำให้อีกฝ่ายลำบาก ก่อนถามควรพิจารณาว่า

- ตนสงสัยประเด็นใด
- ได้ศึกษาพื้นฐานเพียงพอหรือยัง
- บุคคลใดเหมาะที่จะถาม
- เวลาใดเหมาะสม
- คำตอบสอดคล้องกับธรรมและเหตุผลหรือไม่

แม้ได้รับคำตอบแล้ว ผู้ฟังยังต้องพิจารณา ไม่ใช่ยึดบุคคลแทนหลักธรรม ทำน้ำจึงเปรียบเหมือนแหล่งความรู้ที่ช่วยดับความสงสัยและฟั่นกำลั้งของผู้เดินทาง

16. ข้อที่ 7 ไม่รู้ว่าโคคืบแล้ว

คนเลียงโคต้องรู้ว่าโคตัวใดได้คืบน้ำแล้วและคืบเพียงพอหรือยัง มิฉะนั้นอาจเร่งหรือรบกวนโคโดยไม่เหมาะสม ฤกษ์ผู้ไม่รู้ว่าโคคืบแล้ว คือผู้ไม่รู้จักความอึดเิบในอรรถ ความอึดเิบในธรรม และความปราโมทย์อันประกอบด้วยธรรม เมื่อพระตถาคตทรงแสดงธรรมวินัย การฟังธรรมอย่างถูกต้องมิได้จบเพียงการได้ข้อมูล แต่ทำให้ผู้ฟัง

- เข้าใจความหมาย
- เห็นความสัมพันธ์ของหลักธรรม
- เกิดความเลื่อมใสอย่างมีเหตุผล
- เกิดปีติและปราโมทย์ในกุศล
- มีกำลังใจในการปฏิบัติ

17. ความอึดในธรรมไม่ใช่ความหลงเพลิน

ความอึดในธรรมแตกต่างจากความตื่นเต้นชั่วคราว ความตื่นเต้นอาจเกิดจากรูปแบบการพูดเสียง หรือบรรยากาศ แต่ความอึดในธรรมเกิดจากการเข้าใจธรรมและเห็นคุณค่าของธรรมที่นำไปสู่การละกิเลส ความปรารถนาที่ถูกต้องย่อมเกื้อกูลต่อ

- ความเพียร
- ความไม่ประมาท
- ความสงบของจิต
- สมาธิ
- การพิจารณาให้เกิดปัญญา

อย่างไรก็ตาม ผู้ปฏิบัติไม่ควรยึดปีติหรือความอึดเป็นจุดหมายสุดท้าย แต่ใช้เป็นกำลังเดินหน้าต่อไป

18. ข้อที่ 8 ไม่รู้จักทาง

คนเลียงโคที่ไม่รู้จักทาง ย่อมนำฝูงโคหลงไปในที่อันตรายหรือไปไม่ถึงแหล่งน้ำและอาหาร ภิกษุผู้ไม่รู้จักทาง คือผู้ไม่รู้จักอริยมรรคมีองค์ 8 ได้แก่

1. สัมมาทิฐิ - ความเห็นชอบ
2. สัมมาสังกัปปะ - ความดำริชอบ
3. สัมมาวาจา - เจรจาชอบ
4. สัมมากัมมันตะ - กระทำชอบ
5. สัมมาอาชีวะ - เลี้ยงชีพชอบ
6. สัมมาวายามะ - เพียรชอบ
7. สัมมาสติ - ระลึกรู้ชอบ
8. สัมมาสมาธิ - ตั้งจิตมั่นชอบ

มรรคมีองค์ 8 เป็นทางดำเนินไปสู่ความดับทุกข์ มิใช่หลักที่เลือกปฏิบัติเพียงบางข้อโดยไม่เกี่ยวข้องกัน

19. องค์มรรคทำงานสัมพันธ์กัน

สัมมาทิฐิช่วยกำหนดทิศทางให้ถูกต้อง สัมมาสังกัปปะทำให้ความดำริไม่ถูกครอบงำด้วยกายพยาบาท และความเบียดเบียน สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ และสัมมาอาชีวะ ทำให้การดำเนินชีวิตไม่สร้างเหตุแห่งความเดือดร้อน สัมมาวายามะและสัมมาสติช่วยรักษาและพัฒนาจิต สัมมาสมาธิทำให้จิตตั้งมั่น มีกำลัง และพร้อมต่อการรู้เห็นตามความเป็นจริง

เมื่อองค์รรคทำงานสัมพันธ์กัน การปฏิบัติย่อมนำไปสู่ความรอบรู้ในกองสังขาร ความคลายกำหนด และความหลุดพ้น

20. ข้อที่ 9 ไม่ฉลาดในที่หาเกิน

คนเลียงโคต้องรู้จักทุ่งหญ้าที่เหมาะสม มีอาหารเพียงพอ และไม่มีอันตรายต่อฝูงโค
ภิกษุผู้ไม่ฉลาดในที่หาเกิน คือผู้ไม่รู้จักสติปัฏฐาน 4 ได้แก่

1. กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน - พิจารณากายในกาย
2. เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน - พิจารณาเวทนาในเวทนา
3. จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน - พิจารณาจิตในจิต
4. ธรรมานุปัสสนาสติปัฏฐาน - พิจารณาธรรมในธรรม

สติปัฏฐานเป็นแดนทำงานของสติ เป็นที่ซึ่งผู้ปฏิบัติเรียนรู้กาย เวทนา จิต และธรรมตามที่กำลังปรากฏ

21. สติปัฏฐานเป็นที่หาเกินของจิตผู้ปฏิบัติ

คำว่า “ที่หาเกิน” ในอุปมานี้ได้ลดคุณค่าของสติปัฏฐาน แต่แสดงว่า ผู้ฝึกต้องมีแดนที่เหมาะสมแก่การพัฒนาจิตอย่างสม่ำเสมอ

เมื่อสติตั้งอยู่ในกาย เวทนา จิต และธรรม ผู้ปฏิบัติย่อมเห็นว่า สภาวะต่าง ๆ เกิดขึ้น ตั้งอยู่ ชั่วคราว และดับไปตามเหตุปัจจัย

การพิจารณาไม่ใช่การคิดเรื่องกาย เวทนา จิต และธรรมจากภายนอกเท่านั้น แต่เป็นการรู้สภาวะที่กำลังปรากฏโดยมีสติและสัมปชัญญะ

เมื่อจิตมีสมาธิ การเห็นย่อมชัดขึ้น และสามารถพัฒนาเป็นภาวนามยปัญญาที่รู้เห็นกองสังขารตามความเป็นจริง

22. ข้อที่ 10 ไร้ตนมจนหมด

คนเลียงโคที่ไร้ตนมจนหมด ย่อมไม่เหลือน้ำนมไว้สำหรับลูกโค และอาจทำให้แม่โคอ่อนแอ
ภิกษุผู้ไร้ตนมจนหมด คือผู้ไม่รู้จักประมาณ เมื่อคฤหัสถ์ผู้มีศรัทธานิมนต์ให้รับปัจจัย ได้แก่

- จีวร
- บิณฑบาต
- เสนาสนะ
- คิลานปัจจัยเภสัชบริวาร

หากภิกษุไม่รู้จักประมาณในการรับ ย่อมสร้างภาระแก่ผู้ถวาย ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างบรรพชิตกับคฤหัสถ์เสียสมดุล และอาจทำให้ตนเองติดอยู่ในลาภ

23. รู้จักประมาณในการรับ

การรู้จักประมาณมิได้หมายความว่าต้องปฏิเสธปัจจัยทุกอย่าง
บรรพชิตจำเป็นต้องอาศัยปัจจัย 4 เพื่อดำรงชีวิตและปฏิบัติธรรม แต่ควรรับโดยพิจารณา

- รับเท่าที่จำเป็น
- ไม่เรียกร้องเกินสมควร
- ไม่ทำให้ผู้ถวายเดือดร้อน
- ไม่สะสมเพราะความอยาก
- ใช้ตามวัตถุประสงค์
- ดูแลของที่ได้อย่างรับพิศชอบ

หลักนี้สอดคล้องกับความมกน้อย คือแม้มีผู้พร้อมถวายมาก ก็ใช้เท่าที่จำเป็น และสอดคล้องกับ
สันโดษ คือยินดีในสิ่งที่ได้รับโดยชอบ ไม่ดิ้นรนแสวงหาเกินขอบเขต

24. ข้อที่ 11 ไม่บูชาโคผู้เป็นพ่อฝูง

ในฝูงโคย่อมมีโคผู้เป็นพ่อฝูง ผู้นำฝูง และช่วยคุ้มครองฝูง คนเลี้ยงโคที่ดีต้องดูแลโคเหล่านั้น
เป็นพิเศษ ภิกษุผู้ไม่บูชาโคผู้นำฝูง คือผู้ไม่ตั้งเมตตาทายกรรม เมตตาวิจิตรกรรม และเมตตาโมกขกรรม ทั้ง
ต่อหน้าและลับหลัง ต่อพระเถระผู้บวชมานาน เป็นบิดาของสงฆ์ และเป็นผู้นำของสงฆ์

ภิกษุนั้นไม่ต้อนรับ ไม่จัดอาสนะ และไม่แสดงความเคารพตามสมควร เมื่อขาดความเคารพต่อ
พระเถระ ความต่อเนื่องของการศึกษา ประสบการณ์ และระเบียบแห่งหมู่คณะย่อมอ่อนกำลังลง

25. ความเคารพไม่ใช่การเชื่อโดยไม่พิจารณา

การเคารพพระเถระมิได้หมายถึงยอมรับทุกสิ่งโดยไม่ใช้ปัญญา หรือปกปิดสิ่งที่ผิดธรรมวินัย
ความเคารพที่ถูกต้องประกอบด้วย

- ทายกรรมที่สุภาพและเกื้อกูล
- วาจาที่เหมาะสม
- ใจที่ไม่คิดลบหลู่
- การรับฟังประสบการณ์
- การจัดอาสนะและปฏิสันถารตามสมควร
- การสอบถามด้วยความอ่อนน้อม
- การพิจารณาคำแนะนำโดยธรรม

อาจุโสทำให้บุคคลควรได้รับความเคารพตามฐานะ แต่ความถูกต้องยังต้องวินิจฉัยด้วยธรรม
และวินัย

26. คนเลียงโคผู้ประกอบด้วยคุณสมบัติ 11 ประการ

หลังจากทรงแสดงฝ่ายบกพร่องแล้ว พระพุทธเจ้าทรงแสดงฝ่ายเจริญว่า คนเลียงโคผู้ประกอบด้วยคุณสมบัติ 11 ประการ ย่อมสามารถเลียงฝูงโคให้เจริญและเพิ่มพูนได้ เขาเป็นผู้

1. รู้จักรูป
2. นลาดในลักษณะ
3. เจียไ้ข้าง
4. ปิดบังแผล
5. สุมไฟ
6. รู้จักทำน้ำ
7. รู้ว่าโคคืบแล้ว
8. รู้จักทาง
9. นลาดในที่หากิน
10. ไม่ริคนมจนหมด
11. บูชาโคผู้เป็นพ่อฝูงและผู้นำฝูงเป็นพิเศษ

คุณสมบัติเหล่านี้ช่วยให้คนเลียงโครู้จักทั้งตัวโค อันตราย ความต้องการ เส้นทาง อาหาร และ โครงสร้างของฝูง

27. ภิกษุผู้ประกอบด้วยคุณสมบัติ 11 ประการ

ภิกษุผู้ประกอบด้วยคุณสมบัติ 11 ประการ ย่อมถึงความเจริญ งอกงาม และไพบูรณ์ในพระธรรมวินัย ภิกษุนั้น

1. รู้จักรูปตามความเป็นจริง
2. รู้ลักษณะของคนพาลและบัณฑิตจากกรรม
3. ละกามวิตก พยาบาทวิตก และวิหิงสาวิตก
4. สำรวมอินทรีย์
5. แสดงธรรมที่ได้ฟังแก่ผู้อื่นโดยพิสดาร
6. เข้าไปสอบถามพระพหูสูตตามกาล
7. รู้จักความอึมเิบในอรรถ ธรรม และปราโมทย์ในธรรม
8. รู้จักอริยมรรคมีองค์ 8
9. รู้จักสติปัฏฐาน 4
10. รู้จักประมาณในการรับปัจจัย 4
11. เคารพและเกื้อกูลพระเถระผู้เป็นบิดาและผู้นำของสงฆ์

28. ความเจริญต้องอาศัยทั้งภายในและภายนอก

คุณสมบัติทั้ง 11 ประการครอบคลุมการฝึกหลายด้าน **ด้านความเข้าใจ** ได้แก่ การรู้จักรูป รู้จักลักษณะ และรู้จักมรรค **ด้านการรักษาจิต** ได้แก่ การละอกุศลวิตก สัมรวมอินทรีย์ และเจริญสติปัฏฐาน **ด้านการศึกษาและถ่ายทอด** ได้แก่ การแสดงธรรม การสอบถาม และการรู้จักความอึดอัดในธรรม **ด้านความสัมพันธ์กับชุมชน** ได้แก่ การรู้จักประมาณในการรับปัจจัย และการเคารพพระเถระ ผู้ปฏิบัติจึงไม่ควรพัฒนาเพียงด้านในด้านหนึ่ง แล้วละเลยด้านอื่นซึ่งเป็นเหตุเกื้อกูลกัน

29. จากการดูแลฝูงโคสู่การดูแลจิต

คนเลี้ยงโคที่ดีมิได้เพียงพาโคออกไปหาหญ้า แต่ต้องสังเกต ป้องกัน รักษา และนำทางอย่างต่อเนื่อง การฝึกจิตก็เช่นเดียวกัน ผู้ปฏิบัติต้อง

- รู้จักสิ่งที่กำลังเกิดขึ้น
- เห็นลักษณะของกุศลและอกุศล
- ละอกุศลก่อนมีกำลัง
- ป้องกันช่องทางที่กิเลสไหลเข้า
- รับฟังและสอบถามธรรม
- เดินตามมรรค
- ตั้งสติในแดนที่ถูกต้อง
- รู้จักประมาณ
- อาศัยกัลยาณมิตรและผู้มีประสบการณ์

ความต่อเนื่องในการดูแลสำคัญกว่าความตั้งใจเป็นครั้งคราว

30. ความสัมพันธ์กับไตรสิกขา

คุณสมบัติ 11 ประการสามารถอธิบายเชื่อมโยงกับไตรสิกขาได้ **ศีล** ปรากฏในอินทรีย์สังวร ความรู้จักประมาณในการรับปัจจัย และความเคารพต่อหมู่คณะ **สมาธิ** ปรากฏในการละอกุศลวิตก การรักษาจิต และการเจริญสติปัฏฐานจนจิตตั้งมั่น **ปัญญา** ปรากฏในการรู้จักรูป รู้จักลักษณะ รู้จักมรรค และเข้าใจธรรมจากการศึกษา การสอบถาม และการภาวนา

ศีลช่วยลดเหตุแห่งความเดือดร้อน สมาธิทำให้จิตมีกำลัง ส่วนปัญญาทำให้รอบรู้กองสังขารตามความเป็นจริง ข้อความส่วนนี้เป็นการสังเคราะห์อธิบายจากคุณสมบัติทั้ง 11 ประการ มิใช่การจัดหมวดหมู่ที่พระสูตรระบุไว้โดยตรง

31. ความรู้ต้องนำไปสู่การปฏิบัติ

ภิกษุอาจรู้รายชื่อคุณสมบัตินี้ทั้ง 11 ประการ แต่หากไม่ละอกุศล ไม่สำรวมอินทรีย์ ไม่เจริญสติ และไม่รู้จักประมาณ ความรู้นั้นยังไม่ทำหน้าที่สมบูรณ์ ความรู้ระดับหูทำให้ได้ยินแนวทาง

ความรู้ระดับสมองทำให้เข้าใจความสัมพันธ์ของอุปมากับหลักธรรม ความรู้ระดับใจหรือภาวนามยปัญญาเกิดเมื่อจิตมีสมาธิและรู้เห็นสภาวะธรรมที่กำลังปรากฏตามความเป็นจริง

พระสูตรจึงมิได้สอนเพียงวิธีจำแนกภิกษุที่ดีและไม่ดี แต่ให้ผู้ฟังตรวจสอบและฝึกตนตามองค์คุณเหล่านั้น

แก่นธรรมของพระสูตร

มหาโคปาลสูตรแสดงว่า คนเลียงโคผู้ขาดคุณสมบัตินี้ 11 ประการ ย่อมไม่สามารถเลียงฝูงโคให้เจริญเพิ่มพูนได้ ภิกษุผู้ขาดคุณสมบัตินี้ที่เทียบกันก็ไม่อาจถึงความเจริญในพระธรรมวินัย

ภิกษุต้องรู้จักรูปว่าเป็นมหาภูตรูปและรูปที่อาศัยมหาภูตรูป รู้จักคนพาลและบัณฑิตจากกรรมละอกุศลวิตก และสำรวมอินทรีย์

ภิกษุต้องถ่ายทอดธรรมที่ศึกษา เข้าไปสอบถามพระพหูสูต รู้จักความอึมเิบในอรรถและธรรม รู้จักอริยมรรคมีองค์ 8 และรู้จักสติปัฏฐาน 4 นอกจากนี้ยังต้องรู้จักประมาณในการรับปัจจัย 4 และตั้งเมตตากายกรรม วจีกรรม และมโนกรรมต่อพระเถระทั้งต่อหน้าและลับหลัง พร้อมทั้งให้การต้อนรับและจัดอาสนะตามสมควร

คุณสมบัตินี้ทั้ง 11 ประการทำงานร่วมกัน ตั้งแต่ความเข้าใจขั้นพื้นฐาน การป้องกันและรักษาจิต การศึกษา การปฏิบัติ ตลอดจนความสัมพันธ์กับผู้สนับสนุนและหมู่สงฆ์

สาระสำคัญของพระสูตรคือ ความเจริญในพระธรรมวินัยมิได้เกิดจากความรู้หรือการปฏิบัติข้อใดข้อหนึ่งเพียงลำพัง แต่เกิดจากการรู้จักสภาวะธรรม รักษาจิต เดินตามมรรค เจริญสติ รู้จักประมาณ และเคารพผู้ควรเคารพอย่างครบถ้วนสัมพันธ์กัน

การนำไปใช้ในชีวิตประจำวัน

1. รู้จักสิ่งที่กำลังดูแล ไม่ว่าจะดูแลตนเอง ครอบครัว วัด หรือองค์กร ต้องเข้าใจธรรมชาติและองค์ประกอบของสิ่งนั้นก่อน มิใช่ตัดสินจากภาพรวมอย่างผิวเผิน

2. พิจารณาคนจากการกระทำ ไม่ควรหลงเพียงชื่อเสียง คำพูด หรือตำแหน่ง แต่ควรดูความสม่ำเสมอของกายกรรม วจีกรรม และมโนกรรม

3. แก้ปัญหาตั้งแต่ยังเล็ก ความคิดที่เป็นอกุศล หากรู้ทันตั้งแต่เริ่มเกิด ย่อมแก้ไขง่ายกว่าปล่อยให้กลายเป็นคำพูด การกระทำ และความเคยชิน

4. **ตำราวมการรับข้อมูล** ในชีวิตปัจจุบัน อินทรีย์สังวรรวมถึงการรู้จักประมาณในการดูภาพ ข่าวสาร และสื่อ ไม่ปล่อยให้สิ่งเร้าครอบงำใจตลอดเวลา

5. **กล้าถามเมื่อไม่เข้าใจ** ควรค้นคว้าและสอบถามผู้รู้ด้วยความเคารพ ไม่ปล่อยให้ความสงสัย หรือความเข้าใจคลาดเคลื่อนสะสมอยู่

6. **มีแนวทางและพื้นที่ฝึกที่ชัดเจน** อริยมรรคมีองค์ 8 เป็นทาง ส่วนสติปัฏฐาน 4 เป็นแผนปฏิบัติ ผู้ศึกษาควรรู้ทั้งทิศทางและวิธีฝึก

7. **รู้จักประมาณในการรับและใช้** แม้มีสิทธิหรือมีผู้พร้อมให้ ไม่จำเป็นต้องรับหรือใช้ทั้งหมด ควรคำนึงถึงความจำเป็น ผลกระทบ และประโยชน์ส่วนรวม

8. **เคารพประสบการณ์โดยไม่ทิ้งปัญญา** ควรอ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่และผู้มีประสบการณ์ พร้อมทั้ง ใช้ธรรมและเหตุผลพิจารณาคำแนะนำ

ข้อควรเข้าใจ

“รู้จักรูป” มิใช่รู้จักรูปร่างภายนอกของบุคคล ในความหมายทางธรรม หมายถึงรู้จักมหาภูตรูป 4 และรูปที่อาศัยมหาภูตรูป 4 ตามความเป็นจริง **“รู้จักลักษณะ”** มิใช่การตัดสินคนจากบุคลิก

พระสูตรให้พิจารณาคนพาลและบัณฑิตจากกรรม มิใช่จากหน้าตา ชาติกำเนิด หรือความรู้สึกส่วนตัว

“ไปข้าง” เป็นอุปมาของอกุศลวิตก

สาระอยู่ที่การไม่ปล่อยกามวิตก พยาบาทวิตก และวิหิงสาวิตกให้เจริญจนมีกำลัง มิได้มุ่งสอน เรื่องการรักษาโคโดยตรง **“ปิดบังแปล”** หมายถึงอินทรีย์สังวร มิใช่การปกปิดความผิด แต่คือการรักษา ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ มิให้อกุศลไหลเข้าครอบงำ **“รู้ว่าโคดื่มแล้ว”** ไม่ได้หมายถึงหยุดศึกษา

หมายถึงรู้จักความอึดเอิบในอรรถและธรรม และความปราโมทย์ที่เกิดจากการได้ฟังธรรม มิใช่ สำคัญว่าตนรู้เพียงพอแล้ว **“ไม่รีดนมจนหมด”** มิใช่การปฏิเสธปัจจัย 4

ภิกษุยังอาศัยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และยา แต่ต้องรู้จักประมาณ ไม่ทำให้ผู้ถวายเดือดร้อน และไม่สะสมเพราะความอยาก ความเคารพพระเถระต้องอยู่ในกรอบธรรมวินัย การเคารพอาวุโสมิใช่ การยอมรับสิ่งที่ผิด หรือห้ามการดักเตือนโดยธรรม แต่เป็นการรักษาความอ่อนน้อมและความสัมพันธ์ ที่เกื้อกูลกันในหมู่สงฆ์

สรุป

มหาโคปาลสูตรเปรียบภิกษุกับคนเลี้ยงโค คนเลี้ยงโคผู้ขาดคุณสมบัติ 11 ประการ ย่อมไม่สามารถทำให้ฝูงโคเจริญเพิ่มพูนได้ ภิกษุผู้ขาดคุณสมบัติทางธรรม 11 ประการ ก็ไม่อาจถึงความเจริญ ในพระธรรมวินัย คุณสมบัติทั้ง 11 ประการ ได้แก่

1. รู้จักรูป
2. รู้จักลักษณะของคนพาลและบัณฑิตจากกรรม

3. ละอกุศลวิตก
4. สำรวมอินทรีย์
5. แสดงธรรมแก่ผู้อื่น
6. เข้าไปสอบถามพระพหูสูต
7. รู้จักความอิมเอบและปราโมทย์ในธรรม
8. รู้จักอริยมรรคมีองค์ 8
9. รู้จักสติปัฏฐาน 4
10. รู้จักประมาณในการรับปัจจัย 4
11. เคารพและเกื้อกูลพระเถระ

เมื่อคุณสมบัติเหล่านี้ได้รับการพัฒนาอย่างสัมพันธ์กัน ผู้ปฏิบัติย่อมมีทั้งความเข้าใจ เครื่องรักษาจิต ทางดำเนิน แคนปฏิบัติ ความรู้จักประมาณ และกัลยาณมิตร

เปรียบเหมือนคนเลี้ยงโคผู้รู้จักฝูงโค ป้องกันโรคและอันตราย รู้แหล่งน้ำ รู้เส้นทาง รู้ทุ่งหญ้า ไม่เอาประโยชน์จากโคจนเกินควร และดูแลผู้นำฝูง ฝูงโคย่อมเจริญเพิ่มพูน

ภิกษุผู้ประกอบด้วยองค์คุณทั้ง 11 ประการ ก็ย่อมถึงความเจริญ งามงาม และไพบลูย์ในพระธรรมวินัยเช่นเดียวกัน

ธรรมที่ควรศึกษาเพิ่มเติม

- มหาภูตรูป 4
- รูปที่อาศัยมหาภูตรูป
- คนพาลและบัณฑิต
- กรรม
- กามวิตก
- พยาบาทวิตก
- วิหิงสาวิตก
- อินทรีย์สังวร
- พหูสูต
- พระวินัย
- มาติกา
- ธรรมปราโมทย์
- อริยมรรคมีองค์ 8
- สติปัฏฐาน 4
- ปัจจัย 4

- ความมั่งน้ย
 - ความสันโดษ
 - ความรู้จักประมาณ
 - เมตตากรรม
 - เมตตาวิกรรม
 - เมตตาโนกรรม
 - ความเคารพพระเถระ
-

พระสูตรตันตปิฎก เล่มที่ 4
พระสูตรที่ 34 : อุพโคपालสูตร
อุปมาคนเลี้ยงโคผู้รู้จักทำข้ามแม่น้ำ
 พระไตรปิฎกเล่มที่ 12 - มัชฌิมนิคาย มูลปณณาสก มหามกวรรค

หลักธรรมสำคัญ

- อุปมาคนเลี้ยงโคผู้ฉลาดและไม่ฉลาด
- การรู้จักทำข้ามแม่น้ำ
- การเลือกผู้นำทางที่รู้จริง
- โลกนี้และโลกหน้า
- บ่วงแห่งมารและแดนพ้นจากบ่วงแห่งมาร
- บ่วงแห่งมัจจุและแดนพ้นจากบ่วงแห่งมัจจุ
- พระอรหันต์
- พระอนาคามี
- พระสกทาคามี
- พระโสดาบัน
- ธรรมานุสารีและสัทธานุสารี
- ศรัทธาที่มีปัญญาเป็นเครื่องนำ
- การปฏิบัติตามลำดับแห่งอริยมรรค

บทนำ

อุพโคपालสูตรเป็นพระสูตรที่พระพุทธเจ้าทรงเปรียบเทียบการนำหมู่สัตว์ข้ามวัฏสงสารกับการที่คนเลี้ยงโคนำฝูงโคข้ามแม่น้ำคงคา คนเลี้ยงโคผู้โง่เขลาไม่พิจารณาฝั่งด้านที่ตนอยู่ ไม่รู้จักทำข้าม และต้อนฝูงโคลงน้ำในที่ซึ่งไม่ควรข้าม ย่อมทำให้ฝูงโคประสบความทุกข์และความพินาศ ส่วนคนเลี้ยงโคผู้ฉลาดย่อมพิจารณาฝั่งด้านที่ตนอยู่ รู้จักทำข้าม แล้วจัดลำดับให้โคแต่ละกลุ่มข้ามตามกำลังของตน ตั้งแต่โคพ่อฝูงผู้แข็งแรงไปจนถึงลูกโคอ่อนที่เพิ่งเกิด ฝูงโคทั้งหมดจึงข้ามถึงฝั่งเหนือแห่งหมู่ชนชาววิเทหะได้โดยสวัสดิ์

พระพุทธเจ้าทรงใช้อุปมานี้แสดงความแตกต่างระหว่างศาสดาผู้ไม่รู้หนทางกับพระตถาคตผู้รู้แจ้งโลกนี้ โลกหน้า บ่วงแห่งมาร และแดนพ้นจากบ่วงแห่งมาร ทั้งยังทรงแจกแจงสาวกตามลำดับภูมิธรรมและความสามารถในการข้ามกระแสแห่งมาร

สาระสำคัญของพระสูตรจึงมิได้อยู่ที่การเชื่อโดยไม่พิจารณา แต่อยู่ที่การอาศัยผู้นำทางผู้รู้จริง แล้วลงมือดำเนินตามทางที่ถูกต้องด้วยกำลังของตนอย่างเป็นลำดับ

1. สถานที่แสดงพระสูตร

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ฝั่งแม่น้ำคงคา ใกล้อุกกเวลา ในแคว้นวัชชี ณ ที่นั้น พระองค์ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย” ภิกษุเหล่านั้นกราบทูลรับพระคำรัส

พระพุทธเจ้าจึงทรงเล่าเรื่องคนเลี้ยงโคชาวมครสองประเภท เพื่อทรงแสดงผลของการฝากชีวิตไว้กับผู้นำทางผู้รู้หรือผู้ไม่รู้หนทาง

2. คนเลี้ยงโคผู้โง่เขลา

ในอดีต คนเลี้ยงโคชาวมครผู้โง่เขลาคนหนึ่งต้องการดื่มน้ำจากฝั่งแม่น้ำคงคา จากฝั่งแคว้นมครไปยังฝั่งแคว้นวิเทหะ

เหตุการณ์เกิดขึ้นในปลายฤดูฝน เมื่อระดับน้ำยังมาก กระแสน้ำเชี่ยว และการข้ามแม่น้ำต้องอาศัยความรู้จริงเกี่ยวกับภูมิประเทศ แต่คนเลี้ยงโคผู้นั้น

- ไม่พิจารณาฝั่งด้านที่ตนอยู่ให้รอบคอบ
- ไม่รู้ว่าบริเวณใดเป็นท่าข้าม
- ดื่มน้ำจากกระแสน้ำในที่ซึ่งไม่ใช่ท่าข้าม

การเร่งให้ฝูงโคเดินหน้าโดยไม่มีความรู้ มิใช่ความกล้าหาญ แต่เป็นความประมาทซึ่งนำอันตรายมาสู่ผู้อื่น

3. ฝูงโคประสบความพินาศ

เมื่อถูกต้อนลงในที่ซึ่งไม่ใช่ท่าข้าม ฝูงโคย่อมรวมกลุ่ม สับสน หมุนวนอยู่กลางกระแสน้ำ และไม่อาจขึ้นฝั่งตรงข้ามได้โดยปลอดภัย

โคที่อ่อนกำลังย่อมต้านกระแสน้ำไม่ไหว ส่วนโคที่มีกำลังก็ถูกฝูงที่แตกตื่นรบกวน จนทั้งฝูงต้องประสบความทุกข์และความพินาศ

ความเสียหายนี้มีได้เกิดเพราะแม่น้ำเพียงอย่างเดียว แต่เกิดเพราะผู้นำ

- ไม่รู้สภาพของทาง
- ไม่รู้กำลังของผู้ตาม
- ไม่สำรวจอันตราย
- ไม่จัดลำดับการเดินทาง
- ไม่รู้จุดหมายและวิธีไปถึงจุดหมายนั้น

อุปมานี้ชี้ให้เห็นว่า ความไม่รู้ของผู้เป็นผู้นำอาจกลายเป็นภัยแก่คนหมู่มาก

4. สมณพราหมณ์ผู้ไม่รู้หนทาง

พระพุทธเจ้าทรงเปรียบคนเลียงโคผู้โง่เขลา กับสมณพราหมณ์บางพวกซึ่งอ้างตนเป็นผู้นำทาง แต่ไม่รู้ตามความเป็นจริงว่า

1. อะไรคือโลกนี้
2. อะไรคือโลกหน้า
3. อะไรคือบ่วงแห่งมาร
4. อะไรคือแดนพ้นจากบ่วงแห่งมาร
5. อะไรคือบ่วงแห่งมัจจุ
6. อะไรคือแดนพ้นจากบ่วงแห่งมัจจุ

เมื่อบุคคลผู้ยังไม่รู้ทางกลับประกาศตนเป็นผู้รู้ และผู้อื่นมอบความไว้วางใจให้โดยไม่พิจารณา ผู้ตามย่อมอาจได้รับความทุกข์และความเสียหายเป็นเวลานาน

ข้อความนี้มีได้สอนให้ปฏิเสธครูทุกคน แต่สอนให้พิจารณาว่า คำสอนนั้นนำไปสู่การละโลภะ โทสะ โมหะ และความพ้นทุกข์จริงหรือไม่

5. โลกนี้และโลกหน้า

การรู้โลกนี้มีไม่ใช่เพียงรู้เหตุการณ์หรือภูมิประเทศ แต่รวมถึงการรู้ชีวิตตามเหตุปัจจัย รู้กรรมและผลของกรรม และรู้สถานะที่กำลังปรากฏตามความเป็นจริง

การรู้โลกหน้าหมายถึงการรู้ความสืบต่อของผลแห่งกรรมและภพภูมิ มิใช่เห็นว่าชีวิตสิ้นสุดลง โดยไม่มีผลต่อเนื่อง หรือเห็นว่าทุกสิ่งถูกกำหนดไว้โดยไม่มีเหตุปัจจัย

ผู้สอนซึ่งไม่รู้ความสัมพันธ์ระหว่างกรรมกับผล อาจแนะนำให้บุคคลประมาทในการกระทำ ส่วนผู้เห็นเหตุและผลย่อมสอนให้รับผิดชอบต่อกาย วาจา และใจ เพราะกรรมที่เจตนากระทำแล้วย่อมเป็นเหตุให้เกิดผลตามสมควร

6. บ่วงแห่งมารและแดนพ้นจากบ่วงแห่งมาร

คำว่า “มาร” ในที่นี้สัมพันธ์กับสิ่งที่ครอบงำและขัดขวางมิให้สัตว์พ้นจากทุกข์ โดยเฉพาะกิเลส ความหลงยึด และอำนาจของวิภูษสงสาร สิ่งที่เป็นบ่วงแห่งมาร คือสิ่งซึ่งจิตเข้าไปยึดถือแล้วถูกผูกไว้กับความเกิด ความแก่ ความเจ็บ และความตาย

แดนพ้นจากบ่วงแห่งมาร คือความหลุดพ้นซึ่งไม่อยู่ใต้อำนาจของกิเลสและความยึดมั่นอีกต่อไป การรู้ว่างอยู่ที่ใดจึงสำคัญมาก เพราะถ้าเข้าใจผิดว่าเครื่องผูกมัดเป็นหนทางหลุดพ้น บุคคลยิ่งดิ้นรนก็ยังพันตนเองแน่นขึ้น

7. บ่วงแห่งมัจจุและแดนพ้นจากบ่วงแห่งมัจจุ

“มัจจุ” หมายถึงความตาย หรืออำนาจของความตายซึ่งครอบงำสัตว์ผู้ยังเวียนว่ายอยู่ในวัฏสงสาร สิ่งใดเกิดขึ้นแล้วต้องดับไป สิ่งนั้นยังอยู่ในขอบเขตแห่งมัจจุ

การพ้นจากบ่วงแห่งมัจจุมิใช่การทำให้ร่างกายที่เกิดแล้วไม่แตกดับ แต่เป็นการถอนเหตุแห่งภพใหม่ จนไม่มีความเกิดที่จะเปิดโอกาสให้ความแก่และความตายเกิดขึ้นอีก ผู้รู้ทางต้องแยกให้ชัดเจนว่า

- ความสุขชั่วคราวกับความสิ้นทุกข์
- ภพที่ประณีตกับการพ้นจากภพ
- การกตกิเลสไว้ชั่วคราวกับการถอนกิเลส
- ความเห็นหรือความเชื่อกับความรู้เห็นตามความเป็นจริง

8. คนเลี้ยงโคผู้ฉลาด

ต่อมา พระพุทธเจ้าทรงเล่าเรื่องคนเลี้ยง โคชาวมครผู้ฉลาด ซึ่งต้องการนำฝูงโคข้ามแม่น้ำคงคา เช่นเดียวกัน ก่อนต้อนโคลงน้ำ เขาพิจารณาฝั่งด้านที่ตนอยู่อย่างรอบคอบ รู้ว่าจุดใดเป็นท่าข้าม และจัดฝูงโคให้ข้ามไปสู่ฝั่งเหนือแห่งหมู่ชนชาววิเทหะอย่างเหมาะสม

เมื่อรู้ทางแล้ว เขามิได้ต้อนโคทั้งหมดลงน้ำพร้อมกันอย่างไร้ระเบียบ แต่จัดลำดับการข้ามให้เหมาะสมกับกำลังและความพร้อมของโคแต่ละกลุ่ม ความฉลาดของเขาจึงประกอบด้วยทั้ง

- ความรู้เรื่องทาง
- ความรู้เรื่องอันตราย
- ความรู้เรื่องจุดหมาย
- ความรู้เรื่องกำลังของผู้เดินทาง
- ความสามารถในการจัดลำดับการนำ

9. โคพ่อฝูงข้ามก่อน

คนเลี้ยงโคผู้ฉลาดให้โคผู้ โคพ่อฝูง และโคผู้นำฝูง ซึ่งมีกำลังแข็งแรง ข้ามไปก่อน โคเหล่านี้สามารถต้านกระแสน้ำ รักษาทิศทาง และขึ้นถึงฝั่งตรงข้ามได้โดยสวัสดิ์

เมื่อผู้นำฝูงข้ามไปแล้ว โคกลุ่มอื่นย่อมมีแนวทางให้ติดตาม การข้ามจึงไม่เกิดความสับสน เหมือนฝูงที่ถูกต้อนลงน้ำโดยไม่มีลำดับ ในทางธรรม โคพ่อฝูงเปรียบด้วยพระอรหันต์ ผู้ข้ามกระแสแห่งมารถึงฝั่งโดยสมบูรณ์แล้ว

10. โคมีกำลังและโคที่ได้รับการฝึก

ลำดับต่อมา คนเลี้ยงโคให้โคที่มีกำลังและโคที่ได้รับการฝึกข้าม โคกลุ่มนี้แม้ไม่ใช่โคพ่อฝูง แต่มีความแข็งแรงและความพร้อมมาก จึงข้ามตามไปถึงฝั่งตรงข้ามได้โดยปลอดภัย

ในทางธรรม เปรียบด้วยพระอนาคามี ผู้ละสังโยชน์เบื้องต่ำห้าประการได้แล้ว เมื่อสิ้นชีวิตย่อมเกิดในสุทธาวาสและปรินิพพานในภพนั้น ไม่กลับมาสู่กามโลกอีก

11. โคหนุ่มและโคสาว

จากนั้น คนเลี้ยงโคให้โคหนุ่มและโคสาวข้ามตามไป โคลุ่มนี้นี้มีกำลังรองลงมา แต่เมื่อข้ามในท่าที่ถูกต้องและมีฝูงผู้นำเป็นแนวทาง ก็สามารถผ่านกระแสน้ำไปถึงฝั่งได้

ในทางธรรม เปรียบด้วยพระสกทาคามี ผู้ละสังโยชน์สามประการเบื้องต้นได้ และทำราคะโทสะ โมหะให้เบาบาง จะกลับมาสู่โลกนี้อีกเพียงครั้งเดียวแล้วทำที่สุดแห่งทุกข์

12. ลูกโคที่มีกำลังยังน้อย

ลำดับต่อมา คนเลี้ยงโคให้ลูกโคที่มีกำลังยังน้อยข้าม แม้กำลังยังไม่มาก แต่เพราะข้ามในท่าที่ถูกต้อง และมีโคลุ่มก่อนเป็นแนวทาง โคล่เหล่านี้ก็สามารถข้ามถึงฝั่งตรงข้ามได้โดยสวัสดิ์

ในทางธรรม เปรียบด้วยพระโสดาบัน ผู้ละสังโยชน์สามประการได้แล้ว เป็นผู้ไม่ตกไปสู่อบาย มีความแน่นอนที่จะตรัสรู้ในเบื้องหน้า และเวียนเกิดอีกไม่เกินเจ็ดชาติ

13. ลูกโคอ่อนที่เพิ่งเกิด

ในฝูงนั้นมีลูกโคอ่อนตัวหนึ่งเพิ่งเกิด กำลังยังน้อยมาก เมื่อได้ยินเสียงแม่ร้องเรียก มันก็พยายามฝ่ากระแสน้ำและข้ามตามไป แม้จะเป็นโคที่อ่อนกำลังที่สุด แต่เพราะมีท่าข้ามที่ถูกต้อง มีแม่อยู่ข้างหน้า และมีเสียงของแม่เป็นแรงชักนำ ลูกโคอ่อนนั้นก็ข้ามถึงฝั่งได้โดยสวัสดิ์

ในทางธรรม เปรียบด้วยธัมมานุสारीและสัทธานุสारी ผู้กำลังดำเนินเข้าสู่ผลขั้นแรก ยังไม่บรรลุโสดาปัตติผล แต่ได้เข้าสู่กระแสแห่งอริยมรรคแล้ว ย่อมข้ามกระแสแห่งมารได้โดยสวัสดิ์ อุปมานี้ให้กำลังใจผู้เริ่มต้นว่า กำลังซึ่งยังน้อยมิใช่เหตุให้หมดหวัง หากเข้าสู่ทางที่ถูกต้องและไม่หยุดเดิน

14. พระตถาคตทรงเป็นผู้รู้ทาง

พระพุทธเจ้าทรงเปรียบพระองค์กับคนเลี้ยงโคผู้ฉลาด เพราะพระตถาคตทรงรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า

- นี่คือโลกนี้
- นี่คือโลกหน้า
- นี่คือบ่วงแห่งมาร
- นี่คือแดนพ้นจากบ่วงแห่งมาร
- นี่คือบ่วงแห่งมัจจุ
- นี่คือแดนพ้นจากบ่วงแห่งมัจจุ

พระองค์จึงทรงแสดงธรรมซึ่งมีจุดหมาย มีลำดับ และเหมาะแก่กำลังของผู้ฟัง พระองค์มิได้ทรงเพียงบอกว่ามีฝั่งตรงข้าม แต่ทรงรู้ทางข้าม ทรงข้ามแล้วด้วยพระองค์เอง และทรงแสดงหนทางให้ผู้อื่นพิสูจน์ด้วยการปฏิบัติ

15. พระอรหันต์ - ผู้ข้ามถึงฝั่งแล้ว

พระอรหันต์คือสาวกผู้สิ้นอาสวะ อยู่จบพรหมจรรย์ ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ปลงภาระได้แล้ว บรรลุประโยชน์ของตนโดยลำดับ สิ้นสังโยชน์ในภพ และหลุดพ้นเพราะรู้โดยชอบ ท่านเปรียบเหมือนโคพ่อฝูงผู้มีกำลัง ข้ามกระแสน้ำถึงฝั่งตรงข้ามโดยสวัสดิ์

คำว่า “ข้ามถึงฝั่งแล้ว” หมายถึงเหตุแห่งการเวียนเกิดได้ถูกถอน ไม่มีภพใหม่ที่จะต้องกลับมาข้ามอีก พระอรหันต์จึงมิใช่เพียงผู้มีจิตสงบชั่วคราว แต่เป็นผู้หลุดพ้นจากอาสวะเพราะไม่ถือมันอย่างสิ้นเชิง

16. พระอนาคามี - ผู้ไม่กลับสู่กามโลก

พระอนาคามีคือผู้ละสังโยชน์เบื้องต่ำห้าประการ ได้แก่

1. สักกายทิฐิ - ความเห็นยึดมั่นว่าเป็นตัวตน
2. วิภิจิณา - ความลังเลสงสัยในทางแห่งการตรัสรู้
3. สีลัพพตปรามาส - ความยึดมั่นในข้อปฏิบัติผิดว่าเป็นทางบริสุทธิ์
4. กามราคะ - ความกำหนัดในกาม
5. ปฏิฆะ - ความขัดเคืองกระทบใจ

เมื่อสิ้นชีวิต ท่านย่อมเกิดโดยผุดขึ้นในสุทธาวาส แล้วปรินิพพานในภพนั้น ไม่กลับมาสู่กามโลก ท่านเปรียบเหมือนโคมีกำลังซึ่งข้ามกระแสน้ำถึงฝั่งโดยสวัสดิ์

17. พระสกทาคามี - ผู้กลับมาอีกครั้งเดียว

พระสกทาคามีคือผู้ละสังโยชน์สามประการเบื้องต้นได้ และทำราคะ โทสะ โมหะให้เบาบางลงอย่างมาก ท่านยังมีสิ่งที่จะต้องเจริญต่อ แต่ทิศทางแห่งการหลุดพ้นมั่นคงแล้ว จะกลับมาสู่โลกนี้อีกเพียงครั้งเดียว แล้วทำที่สุดแห่งทุกข์

ท่านเปรียบเหมือนโคหนุ่มและโคสาวซึ่งมีกำลังพอสมควร สามารถข้ามตามผู้นำไปได้โดยปลอดภัย ความเบาบางของกิเลสในที่นี้เป็นผลแห่งมรรค มิใช่เพียงการสงบอารมณ์หรืออดกลั้นได้เป็นครั้งคราว

18. พระโศดาบัน - ผู้เข้าสู่กระแส

พระโศดาบันคือผู้ละสังโยชน์สามประการเบื้องต้น ได้แก่ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา และสีลัพพตปรามาส ท่านเป็นผู้

- ไม่ตกไปสู่อบายภูมิ
- มีความแน่นอนในสัมโพธิเป็นเบื้องหน้า
- เวียนเกิดอีกไม่เกินเจ็ดชาติ
- ไม่ถอยกลับจากทางแห่งความรู้แจ้ง

ท่านเปรียบเหมือนลูกโคที่มีกำลังยังน้อย ซึ่งข้ามท่าถูกต้องถึงฝั่งตรงข้ามได้โดยสวัสดิ์ คำว่า “เข้าสู่กระแส” หมายถึงเข้าสู่กระแสแห่งอริยมรรคซึ่งไหลไปสู่นิพพาน มิใช่เพียงเริ่มสนใจหรือเริ่มศึกษาพระธรรม

19. ฆัมมานุสารีและสัทธานุสารี

ฆัมมานุสารี คือผู้ดำเนินตามธรรมโดยมีปัญญาเป็นกำลังเด่น ส่วนสัทธานุสารี คือผู้ดำเนินตามด้วยศรัทธาซึ่งตั้งอยู่บนคำสอนที่ถูกต้อง บุคคลทั้งสองประเภทอยู่ในระหว่างการดำเนินสู่โศดาปัตติผล มิใช่ปุถุชนผู้ยังไม่ได้เข้าสู่อริยมรรค และมีใช้พระโศดาบันผู้บรรลุผลแล้ว

ท่านเปรียบเหมือนลูกโคอ่อนซึ่งยังมีกำลังน้อย แต่กำลังข้ามในท่าที่ถูกต้อง เมื่อเริ่มเข้าสู่กระแสแห่งมรรคแล้ว ย่อมไม่จบชีวิตลงก่อนบรรลุผลขั้นแรก

ความแตกต่างระหว่างฆัมมานุสากับสัทธานุสาร์แสดงว่า บุคคลอาจมีกำลังเด่นต่างกัน แต่เมื่อทางถูกต้อง ทั้งปัญญาและศรัทธาย่อมสนับสนุนการข้ามกระแสได้

20. พระดำรัสสรุปเรื่องผู้รู้ทาง

เมื่อทรงแจกแจงอุปมาโคทั้งห้ากลุ่มแล้ว พระพุทธเจ้าตรัสยืนยันว่า พระองค์ทรงฉลาดในโลกนี้และโลกหน้า ทรงฉลาดในธรรมที่ยังอยู่ใต้อำนาจของมารและมัจจุ ตลอดจนธรรมที่พ้นจากอำนาจของมารและมัจจุ

ผู้ใดนับถือพระดำรัสของพระองค์ว่าเป็นถ้อยคำอันควรฟังและควรเชื่อ ความนับถือนั้นย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์และความสุขตลอดกาลนาน

จากนั้นพระองค์ทรงแสดงคาถาสรุปว่า พระองค์ทรงรู้โลกนี้และโลกหน้า ทรงรู้โลกซึ่งมารเข้าถึงได้และแดนซึ่งมัจจุเข้าถึงไม่ได้ ทรงเปิดอริยมรรคอันเป็นประตูแห่งอมตะเพื่อให้ถึงนิพพานอันเป็นแดนเกษม และทรงตัดกระแสแห่งมารแล้ว

พระองค์จึงทรงเตือนภิกษุทั้งหลายให้มากด้วยความปรามิทัย และปรารณาถึงธรรมอันเป็นแดนเกษม ข้อความตอนจบนี้ทำให้เห็นชัดว่า จุดหมายของพระสูตรมิใช่เพียงการเลือกผู้นำที่ดี แต่คือการอาศัยพระตถาคตผู้ทรงรู้ทาง แล้วดำเนินตามอริยมรรคไปสู่นิพพาน

21. กระแสแห่งมารคืออะไร

กระแสแห่งมารมิใช่แม่น้ำภายนอก แต่หมายถึงกระแสของกิเลส กรรม และผลของกรรม ซึ่งพาสัตว์ให้ไหลไปในวัฏสงสาร เมื่อวิชาทำให้ไม่รู้ตามความเป็นจริง ตัณหาย่อมอยากได้ อยากเป็น หรืออยากไม่เป็น อุปาทานจึงเข้าไปยึดถือ และภพย่อมเกิดสืบต่อ

การข้ามกระแสมิใช่การหนีโลกด้วยความกลัว แต่เป็นการรู้โลกตามความเป็นจริง จนไม่ถูกสิ่งในโลกผูกมัด ผู้ปฏิบัติจึงต้องทำงานที่เหตุ คือเจริญศีล สมาธิ และปัญญา เพื่อละกิเลสซึ่งเป็นกำลังผลักดันให้กระแสวัฏสงสารดำเนินต่อไป

22. ทำข้ามคืออริยมรรค

ทำข้ามที่ปลอดภัยในทางธรรม คืออริยมรรคมีองค์ 8 ได้แก่

1. สัมมาทิฐิ - ความเห็นชอบ
2. สัมมาสังกัปปะ - ความดำริชอบ
3. สัมมาวาจา - วาจาชอบ
4. สัมมากัมมันตะ - การกระทำชอบ
5. สัมมาอาชีวะ - เลี้ยงชีพชอบ
6. สัมมาวายามะ - ความเพียรชอบ
7. สัมมาสติ - สติชอบ
8. สัมมาสมาธิ - สมาธิชอบ

องค์มรรคทั้งแปดต้องเกื้อกูลกัน ความเห็นชอบกำหนดทิศทาง ศีลป้องกันความประพฤติดิฉิน สมาธิทำจิตให้ตั้งมั่นและมีกำลัง ส่วนปัญญารู้เห็นสภาวะตามความเป็นจริงจนละความยึดมั่นได้

23. สมาธิทำจิตให้พร้อมต่อการรู้จริง

สมาธิในอริยมรรคมิใช่การหลบปัญหาหรือการทำใจว่างโดยไม่รู้อะไร แต่เป็นการทำจิตให้ตั้งมั่น สงบ มีกำลัง และควรแก่การงาน

จิตที่ฟุ้งซ่านย่อมถูกความชอบและความชังดึงไปง่าย เหมือนโคซึ่งเสียทิศทางกลางกระแสน้ำ เมื่อจิตมีสมาธิ ย่อมสามารถพิจารณากองสังขารได้ละเอียด เห็นความเกิดขึ้นและดับไป เห็นความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ และความไม่ใช่ตัวตน

ภาวนามยปัญญาเป็นปัญญาที่เกิดโดยตรงจากการอบรมจิต อาศัยสมาธิเป็นฐาน มิใช่เพียงความจำจากการอ่านหรือข้อสรุปจากการคิด

24. ปัญหาคือความรอบรู้ในกองสังขาร

ปัญญาในทางแห่งความพ้นทุกข์ คือความรอบรู้กองสังขารตามความเป็นจริง กองสังขารในที่นี้ครอบคลุมสิ่งปรุงแต่งทั้งหลายซึ่งเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย มิควรจำกัดความหมายไว้เพียงความคิดปรุงแต่งทางใจเท่านั้น

เมื่อปัญญาเห็นว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ล้วนเกิดตามเหตุปัจจัย เปลี่ยนแปลง และดับไป ความยึดถือว่าเป็นเรา เป็นของเรา หรือเป็นตัวตนถาวรย่อมคลายลง เมื่อความยึดถือสิ้นไป จิตจึงพ้นจากอาสวะและข้ามถึงฝั่งได้อย่างสมบูรณ์

25. ทางเดียวกัน แต่กำลังต่างกัน

โคในฝูงมิได้มีกำลังเท่ากัน ฉันทโค ผู้ปฏิบัติก็มีได้มีอินทรีย์และความสูงงามเท่ากัน ฉันทนั้น บางคนมีปัญหาเด่น บางคนมีศรัทธาเด่น บางคนก้าวหน้าเร็ว บางคนต้องอาศัยเวลาและการฝึกมากกว่า พระสูตรมิได้ใช้ความแตกต่างนี้เพื่อตัดสินคุณค่าของบุคคล แต่แสดงว่า ผู้นำทางที่ดีต้องรู้จักลำดับและไม่บังคับทุกคนด้วยวิธีเดียวกัน สิ่งสำคัญคือ

- ทางต้องถูก
- จุดหมายต้องชัด
- การปฏิบัติต้องต่อเนื่อง
- ผู้ปฏิบัติต้องไม่ประมาท
- ต้องพัฒนากำลังของตนตามลำดับ

26. หน้าที่ของศาสดาและหน้าที่ของสาวก

ศาสดาผู้รู้ทางย่อมชี้ทำข้าม อธิบายอันตราย และวางลำดับการฝึกให้เหมาะสม แต่ไม่อาจปฏิบัติแทนสาวกได้ สาวกต้องเป็นผู้ลงน้ำ รักษาทิศทาง และใช้กำลังของตนข้ามกระแส

ดังนั้น ความสัมพันธ์ระหว่างศาสดากับสาวกมิใช่การมอบอำนาจให้ศาสดาช่วยให้พ้นทุกข์โดยไม่ต้องปฏิบัติ แต่เป็นการอาศัยคำชี้ทางที่ถูกต้องแล้วเดินตามด้วยตนเอง พระตถาคตทรงเป็นผู้บอกทาง ส่วนความเพียรเป็นหน้าที่ของผู้ปฏิบัติแต่ละคน

27. หลักตรวจสอบครูและคำสอน

อุปมาคนเลี้ยงโคเตือนให้ไม่ฝากชีวิตไว้กับผู้ใดเพียงเพราะบุคคลนั้น

- พุศุโพรเพราะ
- มีผู้ติดตามมาก
- อ้างประสบการณ์พิเศษ
- มีชื่อเสียงหรือตำแหน่ง
- สัญญาว่าจะให้ผลรวดเร็ว

ควรพิจารณาว่า คำสอนนั้นสอดคล้องกับเหตุและผลหรือไม่ ส่งเสริมศีล ความไม่เบียดเบียน ความสามัคคี ความเพียร สมาธิ และปัญญาหรือไม่ และนำไปสู่การลดละโลภะ โทสะ โมหะจริงหรือไม่ การตรวจสอบมิใช่ความลบล้าง แต่เป็นความรับผิดชอบต่อชีวิตและการปฏิบัติของตน

28. ไม่ควรเร่งผู้ปฏิบัติจนเสียกำลังใจ

คนเลี้ยงโคผู้ฉลาดไม่ต้อนลูกโคอ่อนลงสู่กระแสน้ำพร้อมกับโคพ่อฝูง และไม่คาดหวังให้ลูกโคใช้กำลังเท่ากับโคใหญ่ การฝึกธรรมก็เช่นเดียวกัน ควรเป็นไปตามลำดับ ตั้งแต่

- การฟังและทำความเข้าใจ
- การรักษาศีล
- การสำรวมอินทรีย์
- การรู้จักประมาณ
- การเจริญสติและความเพียร
- การทำสมาธิให้ตั้งมั่น
- การเจริญปัญญาเห็นตามความเป็นจริง

การไม่เร่งเกินกำลังมิใช่ข้ออ้างให้หยุดนิ่ง แต่เป็นการจัดเหตุให้การปฏิบัติมั่นคงและต่อเนื่อง

29. ศรัทธาเปรียบเหมือนเสียงเรียกจากฝั่ง

ลูกโคอ่อนได้กำลังใจจากเสียงแม่ซึ่งอยู่ข้างหน้า จันใด ผู้เริ่มปฏิบัติย่อมได้กำลังใจจากศรัทธาใน พระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ จันนั้น แต่ลูกโคต้องว่ายน้ำเอง ศรัทธาจึงมิใช่การรอคอยความช่วยเหลือโดยไม่ทำเหตุ ศรัทธาที่เกื้อกูลมรรคมีลักษณะคือ

- ทำให้กล้าเริ่มต้น
- ทำให้ไม่ทอดทิ้งความเพียร
- เปิดใจฟังและพิจารณาธรรม
- นำไปสู่การรักษาศีลและอบรมจิต
- ยอมให้ผลแห่งการปฏิบัติตรวจสอบความเข้าใจของตน

เมื่อปัญญาเจริญ ศรัทธาย่อมมั่นคงเพราะมีความรู้เห็นรองรับ

30. การประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน

หลักจากจุฬโคบาลสูตรนำมาใช้ได้ดังนี้ ก่อนตัดสินใจเรื่องสำคัญ พิจารณา “ฝั่งที่ตนอยู่” และรู้จุดหมายที่จะไป คือพิจารณาสภาพปัจจุบัน ทางดำเนิน ผลระยะสั้น และผลระยะยาว ก่อนเชื่อคำแนะนำ ตรวจสอบว่าผู้แนะนำรู้จริง มีประสบการณ์ตรง และคำแนะนำสอดคล้องกับเหตุผลและหลักไม่เบียดเบียนหรือไม่ เมื่อต้องนำผู้อื่น อย่าคาดหวังให้ทุกคนทำได้เท่ากัน จงรู้กำลังของแต่ละคน จัดลำดับ

งาน และดูแลผู้ที่อ่อนกำลังเป็นพิเศษ **เมื่อเริ่มปฏิบัติธรรม** ไม่ดูหมิ่นกำลังเล็กน้อยของตน เริ่มจากเหตุที่ทำให้ รักษาทิศทางให้ถูก และทำต่อเนื่อง **เมื่อเผชิญกิเลสแรง** ไม่ลงสู้โดยขาดฐาน ควรอาศัยศีล สติ กัลยาณมิตร และสมาธิ ทำจิตให้มีกำลัง แล้วพิจารณาด้วยปัญญา

31. ข้อควรระวังในการเข้าใจพระสูตร

ไม่ควรเข้าใจว่าอริยบุคคลเป็นเพียงระดับความดีทั่วไป

พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์ เป็นภูมิธรรมที่เกิดจากอริยมรรค มีชื่อเรียกคนดีตามความรู้สึก **ไม่ควรเข้าใจว่าศรัทธาแทนการปฏิบัติได้**

ศรัทธาเป็นกำลังเริ่มต้นและกำลังสนับสนุน แต่การสิ้นกิเลสต้องอาศัยการอบรมมรรคจนเกิด ปัญญาให้เห็นตามความเป็นจริง **ไม่ควรใช้ลำดับบุคคลเพื่อยกตนข่มผู้อื่น**

อุปมาใช้แสดงความแตกต่างด้านกำลังและความสุกงอม เพื่อให้ช่วยเหลือกันอย่างเหมาะสม มิใช่เพื่อประกาศฐานะของตนหรือดูหมิ่นผู้อื่น **ไม่ควรเห็นว่าพระพุทธเจ้าช่วยข้ามแทนได้** พระองค์ทรงรู้และบอกทาง แต่ผู้ฟังต้องปฏิบัติด้วยตนเอง

32. แก่นธรรมของจุฬโคปาลสูตร

แก่นสำคัญของพระสูตรนี้สรุปได้ว่า

1. ผู้ไม่รู้ทางแต่ทำตนเป็นผู้นำ ย่อมนำความเสียหายมาสู่ผู้ตาม
 2. ผู้แสวงหาความพ้นทุกข์ควรตรวจสอบศาสนาและคำสอนด้วยเหตุผลและผลแห่งการปฏิบัติ
 3. พระตถาคตทรงรู้โลก บ่วงแห่งมาร บ่วงแห่งมัจจุ และทางพ้นจากบ่วงเหล่านั้น
 4. อริยสาวกข้ามกระแสตามลำดับแห่งภูมิธรรม
 5. ผู้ปฏิบัติมีกำลังต่างกัน แต่ทุกคนต้องอาศัยทำข้ามที่ถูกต้อง
 6. ศรัทธาเป็นกำลังสำคัญเมื่อประกอบด้วยปัญญาและนำไปสู่การปฏิบัติ
 7. สมาธิทำจิตให้ตั้งมั่นและพร้อมให้ภาวนามยปัญญา รู้กองสังขารตามความเป็นจริง
 8. จุดหมายสูงสุดคือการสิ้นอาสวะและไม่กลับมาอยู่ใต้อำนาจความเกิดและความตายอีก
-

33. สรุป

จุฬโคปาลสูตรเริ่มด้วยภาพคนเลี้ยงโคผู้โง่เขลา ซึ่งไม่พิจารณาฝั่งด้านที่ตนอยู่และต้อนฝูงโคลงแม่น้ำในที่ซึ่งไม่ใช่ท่าข้าม ทำให้ฝูงโคประสบความทุกข์และความพินาศ

พระพุทธเจ้าทรงเปรียบคนเลี้ยงโคผู้นี้กับสมณพราหมณ์ผู้ไม่รู้โลกนี้ โลกหน้า บ่วงแห่งมาร แดนพ้นจากบ่วงแห่งมาร บ่วงแห่งมัจจุ และแดนพ้นจากบ่วงแห่งมัจจุ ผู้ฝากความเชื่อไว้กับคนเช่นนั้น ย่อมได้รับความทุกข์เป็นเวลานาน

จากนั้นทรงแสดงคนเลี้ยงโคผู้ฉลาด ซึ่งพิจารณาฝั่งด้านที่ตนอยู่ รู้จักทำข้าม และให้โคข้ามตามลำดับกำลัง ตั้งแต่โคพ่อฝูง โคมีกำลัง โคหนุ่มสาว ลูกโค จนถึงลูกโคอ่อนที่เพิ่งเกิด ฝูงทั้งหมดจึงข้ามถึงฝั่งโดยสวัสดิ์

พระตถาคตทรงรู้ทางพ้นทุกข์และทรงนำสาวกตามกำลังของแต่ละบุคคล พระอรหันต์ พระอนาคามี พระสกทาคามี พระโสดาบัน ตลอดจนจันมมานุสारीและสัทธานุสारी จึงได้รับการเปรียบกับโคแต่ละกลุ่มที่ข้ามกระแสน้ำมาร

พระสูตรนี้สอนให้เลือกผู้นำทางด้วยปัญญา เดินตามอริยมรรคอย่างเป็นลำดับ ไม่ประมาทในกำลังเล็กน้อยของตน และไม่หยุดเพียงความศรัทธา แต่พัฒนาศีล สมาธิ และปัญญาจนข้ามถึงฝั่งแห่งความพ้นทุกข์

34. สำหรับศึกษาเพิ่มเติม

หัวข้อที่ควรศึกษาประกอบ ได้แก่

- อริยมรรคมีองค์ 8
- สังโยชน์ 10
- อริยบุคคล 4 คู่ 8 บุคคล
- จันมมานุสारीและสัทธานุสारी
- ศีล สมาธิ ปัญญา
- อาสวะและความสิ้นอาสวะ
- อุปาทานชั้น 5
- ปฏิจจสมุปบาท
- โลกธรรมและการรู้โลกตามความเป็นจริง
- ความหมายของมารในพระพุทธศาสนา

การศึกษาหัวข้อเหล่านี้จะช่วยให้เห็นว่า อุปมาการข้ามแม่น้ำในพระสูตรมิใช่เพียงเรื่องการเดินทาง แต่เป็นภาพรวมของการพัฒนาจากปุถุชนไปสู่ความหลุดพ้นอย่างเป็นลำดับ

พระสูตรตันตปิฎก เล่มที่ 4
พระสูตรที่ 35 : จูฬสังกาสสูตร
การโต้ตอบเรื่องขั้น 5 และความสำคัญว่าเป็นตัวตน
พระไตรปิฎกเล่มที่ 12 - มัชฌิมนิคาย มูลปณณาสก มหามกวรรค

หลักธรรมสำคัญ

- ขั้น 5 ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ
- ความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และไม่ใช่อัตตา
- อำนาจบังคับบัญชาเกี่ยวกับความเป็นตัวตน
- ความยึดถือว่า “ของเรา—เป็นเรา—เป็นตัวตนของเรา”
- อุปาทานขั้น 5
- ความสำคัญมั่นหมายในตน
- สาวกผู้ทำตามคำสอนและพระอรหันต์ผู้หลุดพ้น
- การสนทนาธรรมด้วยเหตุผล
- ความถ่อมตนเมื่อความเห็นของตนถูกตรวจสอบ

บทนำ

จูฬสังกาสสูตรเป็นพระสูตรที่บันทึกการสนทนาระหว่างพระพุทธเจ้ากับสังกาสนิครนถบุตร นักโต้ว่าที่มีชื่อเสียงแห่งกรุงเวสาลี สังกาสจะเป็นผู้ชำนาญในการโต้ตอบและมั่นใจในความสามารถของตน เขาประกาศว่า ไม่มีสมณะหรือ พราหมณ์ผู้ใด แม้เป็นเจ้าหมู่เจ้าคณะหรือเป็นศาสดา ที่เผชิญการโต้ว่าทักกับเขาแล้วจะไม่หวั่นไหว สั่นสะท้าน หรือมีเหงื่อไหล

เมื่อสังกาสทราบจากพระอัสสชิว่า พระพุทธเจ้าทรงสอนให้พิจารณาขั้น 5 ว่าไม่เที่ยงและไม่ใช่อัตตา เขาจึงตั้งใจไปได้แย่ง เพราะตนมีความเห็นว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณเป็นตัวตนของเรา

พระพุทธเจ้ามิได้ทรงตอบด้วยการใช้อำนาจหรือโจมตีตัวบุคคล แต่ทรงตั้งคำถามให้สังกาสตรวจสอบความเห็นของตนทีละขั้น ถ้าขั้น 5 เป็นตัวตนจริง บุคคลควรมีอำนาจสั่งขั้นเหล่านั้นว่า “จงเป็นอย่างนี้” หรือ “อย่าเป็นอย่างนี้” ได้ แต่เมื่อไม่มีอำนาจเช่นนั้น และขั้นทั้งห้ายังไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และมีความแปรปรวน จึงไม่ควรยึดถือว่า “นั่นเป็นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นตัวตนของเรา”

พระสูตรนี้จึงเป็นตัวอย่างสำคัญของการใช้คำถามเพื่อตรวจสอบความยึดมั่นในตัวตน และแสดงเส้นทางจากการรู้ตามคำสอนไปสู่ความหลุดพ้นเพราะไม่ถือมั่น

1. พระพุทธเจ้าประทับ ณ ภูฏาคารศาลา

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ภูฏาคารศาลา ป่ามหาวัน ใกล้กรุงเวสาลี ในเวลานั้น สัจจนิกิรณบุตรพำนักอยู่ในกรุงเวสาลี เขาเป็นนักโต้ว่าทะเล ช่างพูด และได้รับการยกย่องจากคนหมู่มาก

สัจจนิกิรณบุตรมีความมั่นใจสูงถึงกับประกาศต่อชาวกรุงเวสาลีว่า เมื่อเขาโต้ว่าทะเลกับผู้ใด แม้แต่เสาไม้ที่ไม่มีจิตใจ เสานั้นก็คงหวั่นไหว สั่นสะเทือน และคลอนแคลน แล้วมนุษย์ผู้เป็นสมณะหรือพราหมณ์ จะไม่หวั่นไหวได้อย่างไร

คำประกาศเช่นนี้แสดงว่า สัจจนิกิรณบุตรได้เพียงต้องการค้นหาความจริง แต่ยังต้องการพิสูจน์ความสามารถและรักษาภาพของผู้ไม่มีใครโต้แย้งได้

2. สัจจนิกิรณบุตรพบพระอัสสชิ

เวลาเช้า ท่านพระอัสสชิหนึ่งสงฆ์ ถือบาตรและจีวร เข้าไปบิณฑบาตในกรุงเวสาลี สัจจนิกิรณบุตรเห็นท่านพระอัสสชิมาแต่ไกล จึงเข้าไปสนทนาและถามว่า พระสมณโคดมทรงแนะนำสาวกอย่างไร และคำสอนส่วนมากของพระองค์เป็นอย่างไร

ท่านพระอัสสชิตอบโดยสรุปว่า พระผู้มีพระภาคทรงสอนสาวกและทรงแสดงธรรมแก่สาวกเนื่อง ๆ ว่า

- รูปไม่เที่ยง
- เวทนาไม่เที่ยง
- สัญญาไม่เที่ยง
- สังขารไม่เที่ยง
- วิญญาณไม่เที่ยง
- รูปไม่ใช่ตัวตน
- เวทนาไม่ใช่ตัวตน
- สัญญาไม่ใช่ตัวตน
- สังขารไม่ใช่ตัวตน
- วิญญาณไม่ใช่ตัวตน
- สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง
- ธรรมทั้งปวงไม่ใช่ตัวตน

คำตอบนี้มีมิใช่การเสนอความเห็นทางปรัชญาอย่างลอย ๆ แต่เป็นแนวพิจารณาสิ่งที่บุคคลยึดถือเป็นตน ให้เห็นตามความเป็นจริง

3. สัจจะตั้งใจโต้แย้ง

เมื่อได้ฟังคำตอบ สัจจะกล่าวว่า เขาได้ยินสิ่งที่ไม่น่าฟังนัก และหวังว่าจะได้พบพระสมณโคดมเพื่อเปลื้องพระองค์ออกจากความเห็นนั้น

ถ้อยคำนี้แสดงว่า สัจจะยังมีได้พิจารณาเนื้อหาของคำสอนอย่างรอบคอบ แต่รีบตัดสินว่าคำสอนนั้นผิดและเชื่อว่าตนสามารถหักล้างได้ เขาจึงเข้าไปยังที่ประชุมของเจ้าลิจฉวีประมาณห้าร้อยคน และประกาศว่า ถ้าพระสมณโคดมยืนยันคำสอนตามที่พระอัสสชิกล่าว เขาจะใช้คำถามลากพระสมณโคดมไปมาในการโต้ว่าทะเลเหมือนคนมีกำลังจับแกะขนยาวแล้วลากไปมา หรือเหมือนคนชำระภาชนะด้วยการจับเขย่าและกระแทก

เจ้าลิจฉวีบางพวกเชื่อว่าสัจจะจะเอาชนะพระพุทธเจ้าได้ ขณะที่บางพวกเชื่อว่าพระพุทธเจ้าจะทรงชนะสัจจะ

4. สัจจะเข้าเฝ้าพร้อมเจ้าลิจฉวี

สัจจะพร้อมด้วยเจ้าลิจฉวีประมาณห้าร้อยคนเดินทางไปยังภูฏาคารศาลา ป่ามหาวัน ขณะนั้นภิกษุหลายรูปกำลังจงกรมอยู่กลางแจ้ง สัจจะจึงถามว่าพระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่ใด ภิกษุเหล่านั้นบอกว่า พระองค์เสด็จเข้าไปในป่ามหาวันและประทับพักกลางวันที่โคนต้นไม้แห่งหนึ่ง

สัจจะกับเจ้าลิจฉวีจึงเข้าไปยังโคนต้นไม้ที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่ สัจจะกล่าวทักทายสนทนาตามธรรมเนียม แล้วนั่งลง ณ ที่สมควร ส่วนเจ้าลิจฉวีบางพวกถวายบังคม บางพวกกล่าวคำทักทาย บางพวกประนมมือ บางพวกประกาศชื่อและโคตร และบางพวกนั่งนิ่งอยู่

สัจจะขออนุญาตถามปัญหา พระพุทธเจ้าตรัสอนุญาตให้ถามได้ การสนทนาจึงเริ่มขึ้นต่อหน้าคนหมู่มาก โดยสัจจะเป็นฝ่ายมั่นใจว่าจะสามารถทำให้พระพุทธเจ้าทรงจนมุมได้

5. คำถามเรื่องการฝึกสาวก

สัจจะถามพระพุทธเจ้าว่า พระองค์ทรงแนะนำสาวกอย่างไร และคำสอนส่วนมากของพระองค์เป็นอย่างไร พระพุทธเจ้าตรัสตอบตรงกับที่พระอัสสชิกล่าว คือทรงสอนให้เห็นรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณว่าไม่เที่ยงและไม่ใช่ตัวตน ตลอดจนทรงแสดงว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยงและธรรมทั้งปวงไม่ใช่ตัวตน สัจจะจึงกล่าวว่า เขามีอุปมาที่จะใช้ได้แย้ง พระพุทธเจ้าตรัสว่า จงกล่าวอุปมานั้นเถิด

6. อุปมาของสัจจะ

สัจจะกล่าวว่า พืชพันธุ์ไม้ทั้งหลายต้องอาศัยแผ่นดินจึงเจริญเติบโตได้ และการทำงานที่ต้องใช้กำลังทั้งหมดก็ต้องอาศัยแผ่นดินเป็นฐาน ฉะนั้นใด บุคคลย่อมอาศัยรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณซึ่งเป็นตัวตน จึงสร้างบุญหรือบาปได้ ฉะนั้น เขาจึงประกาศความเห็นนี้ว่า

- รูปเป็นตัวตนของเรา
- เวทนาเป็นตัวตนของเรา
- สัญญาเป็นตัวตนของเรา
- สังขารเป็นตัวตนของเรา
- วิญญาณเป็นตัวตนของเรา

จุดสำคัญคือ สัจจะมิได้ปฏิเสธการเปลี่ยนแปลงของชีวิต แต่ถือว่าขั้น 5 เป็นฐานหรือตัวตนซึ่งทำหน้าที่กระทำและรับผลของกรรม

7. ให้รับผิดชอบต่อความเห็นของตน

พระพุทธเจ้าตรัสถามว่า ความเห็นที่สัจจะกล่าวนั้นเป็นความเห็นของเขาเองหรือไม่ สัจจะพยายามตอบโดยอ้างว่า คนจำนวนมากก็มีความเห็นเช่นนี้

พระพุทธเจ้าตรัสให้เขาตอบเฉพาะความเห็นของตน เพราะการนำคนหมู่มากมาอ้างไม่ใช่คำตอบต่อคำถามว่า ตนเองเห็นอย่างไร สัจจะจึงยืนยันว่า นั่นเป็นความเห็นของตนจริง

ขั้นตอนนี้สำคัญ เพราะการสนทนาธรรมต้องเริ่มจากความซื่อตรงต่อความเห็นของตน ไม่หลบไปอยู่หลังจำนวนคน ประเพณี หรือความเชื่อของสังคม

8. อุปมาอำนาจของพระราชา

พระพุทธเจ้าตรัสถามสัจจะว่า พระราชาผู้ได้รับมรธาภิเษก เช่น พระเจ้าปเสนทิโกศลหรือพระเจ้าอชาตศัตรู มีอำนาจลงโทษ ประหาร ริบทรัพย์ หรือเนรเทศบุคคลในแว่นแคว้นของพระองค์หรือไม่ สัจจะยอมรับว่า พระราชาทรงมีอำนาจเช่นนั้น แม้คณะปกครองของเจ้าวัชชีและเจ้ามัลละก็ใช้อำนาจในเขตของตนได้

พระพุทธเจ้าจึงทรงเชื่อมคำตอบนี้เข้ากับข้ออ้างว่า “รูปเป็นตัวตนของเรา” ถ้ารูปเป็นตัวตนจริง บุคคลควรมีอำนาจเหนือรูปเช่นเดียวกับพระราชาที่มีอำนาจในแว่นแคว้นของพระองค์

9. ถ้ารูปเป็นตัวตน ย่อมต้องสั่งรูปได้

พระพุทธเจ้าตรัสถามว่า “เมื่อท่านกล่าวว่า รูปเป็นตัวตนของเรา ท่านมีอำนาจในรูปนั้นหรือว่า รูปของเราจะเป็นอย่างนี้ รูปของเราจะได้เป็นอย่างนั้น?” สัจจะนิ่ง ไม่ตอบคำถาม

พระพุทธเจ้าตรัสถามเป็นครั้งที่สอง เขายังคงนิ่ง พระองค์จึงทรงเตือนว่า ผู้ใดถูกพระตถาคตถามปัญหาที่ขอบด้วยเหตุผลถึงสามครั้งแล้วยังไม่ตอบ ศีรษะของผู้นั้นย่อมแตกเป็นเจ็ดเสี่ยงตามคติของเรื่องที่ปรากฏในพระสูตร

10. วชิรปณิธิยักษ์ปรากฏ

ขณะนั้น วชิรปณิธิยักษ์ถือกระบองเพชรที่ลูกโซติช่วง ยืนอยู่เหนือสัจจะ ตั้งใจว่า หากสัจจะ ถูกถามเป็นครั้งที่สามแล้วยังไม่ตอบ จะทำลายศีรษะของเขาเป็นเจ็ดเสี่ยง วชิรปณิธิยักษ์นั้นปรากฏแก่ พระพุทธเจ้าและสัจจะเท่านั้น สัจจะเกิดความกลัว ตกใจ และขนลุกชัน จึงหันไปพึ่งพระพุทธเจ้าและ ขอให้พระองค์ตรัสถามอีกครั้ง เขาจะตอบ

เรื่องวชิรปณิธิยักษ์ควรอ่านตามบริบทของพระสูตร ไม่ควรนำมาใช้ข่มขู่ผู้เห็นต่างในปัจจุบัน แก่นของเหตุการณ์อยู่ที่สัจจะ ไม่อาจหลีกเลี่ยงคำถามซึ่งกระทบต่อความเห็นของตนได้อีกต่อไป

11. สัจจะยอมรับว่าไม่มีอำนาจเหนือรูป

เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสถามซ้ำว่า ถ้ารูปเป็นตัวตน สัจจะมีอำนาจสั่งรูปให้เป็นหรือไม่เป็นอย่างที่ ต้องการหรือไม่ สัจจะตอบว่า ไม่มีอำนาจเช่นนั้น

พระพุทธเจ้าทรงเตือนให้เขาพิจารณาคำตอบให้ดี เพราะคำตอบก่อนและหลังของเขาไม่ สอดคล้องกัน เดิมเขายืนยันว่า รูปเป็นตัวตนของเรา แต่เมื่อถูกถามถึงคุณสมบัติของความเป็นเจ้าขอ และความเป็นตัวตน เขากลับยอมรับว่าไม่อาจบังคับรูปได้ นิมิใช้การเล่นคำ แต่เป็นการทดสอบว่า ความเห็นเรื่องตัวตนสอดคล้องกับประสบการณ์จริงหรือไม่

12. ไม่มีอำนาจเหนือขั้นทั้งห้า

พระพุทธเจ้าทรงถามต่อไปทีละขั้นว่า เมื่อสัจจะกล่าวว่า เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ เป็นตัวตนของเรา เรามีอำนาจสั่งขั้นเหล่านี้ว่า “จงเป็นอย่างนี้ อย่าเป็นอย่างนั้น” ได้หรือไม่

สัจจะต้องยอมรับว่า เขาไม่มีอำนาจบังคับขั้นใดได้ทั้งหมด บุคคลอาจจัดเหตุปัจจัยเพื่อดูแล ร่างกาย ฝึกความคิด หรืออบรมจิตได้ในระดับหนึ่ง แต่ไม่สามารถสั่งขั้นให้คงอยู่ ไม่แก่ ไม่เจ็บ ไม่ เปลี่ยนแปลง และไม่ดับไปตามความปรารถนา ความสามารถในการดูแลหรือฝึกฝนจึงไม่เท่ากับการมี อำนาจเด็ดขาดเหนือขั้น

13. รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง

เมื่อสัจจะยอมรับว่าไม่มีอำนาจเหนือขั้น 5 พระพุทธเจ้าทรงดำเนินคำถามต่อไปว่า “รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง?” สัจจะตอบว่า ไม่เที่ยง พระองค์ตรัสถามว่า สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือ เป็นสุข สัจจะตอบว่า เป็นทุกข์

ในที่นี้ “เป็นทุกข์” หมายถึงสภาพที่คงอยู่ในภาวะเดิมไม่ได้ ถูกความเปลี่ยนแปลงบีบคั้น และไม่ อาจเป็นที่ตั้งแห่งความมั่นคงถาวร

14. สิ่งไม่เที่ยงและเป็นทุกข์ควรถือว่าเป็นตัวตนหรือไม่

พระพุทธเจ้าตรัสถามต่อว่า สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และมีความแปรปรวนเป็นธรรมดา สมควร หรือที่จะเห็นสิ่งนั้นว่า “นั่นเป็นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นตัวตนของเรา” สัจจะตอบว่า ไม่สมควร ลำดับเหตุผลจึงประกอบด้วยสามขั้นสำคัญ

1. ชัน้อยู่ในอำนาจบังคับทั้งหมดหรือไม่
 2. ชัน้อย่างไรหรือไม่ และสิ่งไม่เที่ยงเป็นสุขที่มั่นคงหรือไม่
 3. สิ่งที่ไม่อยู่ในอำนาจ ไม่เที่ยง และแปรปรวน ควรยึดถือว่าเป็นเราและของเราหรือไม่
- คำตอบมิได้เกิดจากการสั่งให้เชื่อ แต่เกิดจากการที่ผู้สนทนายอมรับเหตุผลแต่ละขั้นด้วยตนเอง

15. พิจารณาครบทั้งขั้น 5

พระพุทธเจ้าทรงถามในลักษณะเดียวกันเกี่ยวกับ

- เวทนา
- สัญญา
- สังขาร
- วิญญาณ

สัจจะยอมรับว่า ชัน้อย่างไรไม่เที่ยง สิ่งไม่เที่ยงเป็นทุกข์ และสิ่งที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวน ไม่สมควรเห็นว่าเป็นของเรา เป็นเรา หรือเป็นตัวตนของเรา การพิจารณาต้อง ครอบคลุมทั้งรูปธรรมและนามธรรม เพราะผู้ที่คลายความยึดถือในร่างกายแล้ว อาจยังไปยึดความรู้สึก ความจำ ความคิด ความตั้งใจ หรือการรับรู้อารมณ์ว่าเป็นตัวตนที่แท้จริงได้

16. ผู้ติดทุกข์เพราะยึดขั้น

พระพุทธเจ้าตรัสถามว่า ผู้ใดติดอยู่ในทุกข์ เข้าถึงทุกข์ ยึดทุกข์ และเห็นทุกข์ว่า “นั่นเป็นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นตัวตนของเรา” ผู้นั้นจะกำหนดรู้ทุกข์ด้วยตนเอง หรือทำทุกข์ให้สิ้นไปได้หรือไม่ สัจจะตอบว่า ไม่อาจทำได้

เมื่อสิ่งที่ไม่เที่ยงและถูกความเปลี่ยนแปลงบีบคั้นถูกยึดว่าเป็นตน ทุกครั้งที่สิ่งนั้นเปลี่ยนไป ความยึดถือย่อมกลายเป็นทางให้ทุกข์เข้าถึงจิต การกำหนดรู้ทุกข์จึงมิใช่การสร้างตัวตนขึ้นมาเป็นผู้ ควบคุมทุกข์ แต่เป็นการรู้สิ่งที่ยึดถืออยู่ตามความเป็นจริง จนความยึดมั่นคลายลง

17. สัจจะถูกความเห็นของตนย้อนทำร้าย

พระพุทธเจ้าตรัสเปรียบว่า บุรุษต้องการแก่นไม้ จึงถือขวานคมเข้าไปในป่า เห็นต้นกล้วยใหญ่ แล้วตัด โคน และลอกกาบออกทีละชั้น แต่ไม่พบแก่นกระพี้ แล้วจะพบแก่นได้อย่างไร ฉะนั้น สัจจะถูกถาม ตรวจสอบ และซักความเห็นของตนต่อหน้าชาวกรุงเวสาลีแล้ว แต่ไม่อาจแสดงสาระหรือแก่นสาร

ในความเห็นนั้นได้ ฉะนั้น

เขาเคยประกาศว่า ผู้ใดได้วาทะกับเขาจะต้องห้วนไหวและมีเหงื่อไหล แต่บัดนี้เหงื่อกลับไหลออกจากกายของเขาเอง พระพุทธเจ้าทรงแสดงพระกายให้ที่ประชุมเห็นว่า พระองค์ไม่มีเหงื่อไหล

18. สัจจะนิ่งอึ้งและหมดปฏิกาย

หลังพระพุทธเจ้าทรงชี้ให้ที่ประชุมเห็นว่า เหงื่อไหลออกจากกายของสัจจะ แต่พระกายของพระองค์ไม่มีเหงื่อ พระองค์ทรงเปิดพระกายซึ่งมีพระฉวีดังทองให้บริษัทรเห็น สัจจะนั่งนิ่งอึ้ง เกือบจะคอตก ก้มหน้า ซบเซา และหมดปฏิกาย ยังมีได้กล่าวยอมรับความคะนองของตนในตอนนี้

ลำดับเหตุการณ์นี้สำคัญ เพราะทำให้อุปมาอุปไมยของเจ้าลิจฉวีทุมมุขะในตอนต่อไปเกิดขึ้นขณะที่สัจจะกำลังนิ่งและไม่สามารรถโต้ตอบได้

19. อุปมาอุปไมยของเจ้าลิจฉวีทุมมุขะ

เจ้าลิจฉวีชื่อทุมมุขะเห็นสัจจะนิ่งและหมดทางโต้แย้ง จึงกล่าวอุปมาว่า เด็ก ๆ จับปูขึ้นจากสระแล้วหักก้ามและขาของมันเสีย ปูนั้นยอมไม่อาจกลับลงสระและเคลื่อนไหวได้เหมือนเดิม ฉะนั้นใด ความคด ความคั่นร่น และการหลบเลี่ยงในถ้อยคำของสัจจะ ก็ถูกพระพุทธเจ้าทรงหักล้างแล้ว ไม่อาจนำกลับมาใช้ได้แย้งได้อีก ฉะนั้น

สัจจะห้ามทุมมุขะและกล่าวว่า เขาจะสนทนากับพระพุทธเจ้าด้วยตนเอง เหตุการณ์นี้เตือนว่าเมื่อคู่สนทนายอมรับความพ่ายแพ้แล้ว ไม่ควรซ้ำเติมเพื่อความสะใจ เพราะการสนทนาธรรมมีจุดหมายเพื่อความเข้าใจ ไม่ใช่เพื่อทำลายศักดิ์ศรีของบุคคล

20. สาวกผู้ทำตามคำสอน

สัจจะทูลถามว่า สาวกของพระพุทธเจ้าปฏิบัติตามคำสอนและพ้นความสงสัยในพระศาสนาได้อย่างไร พระพุทธเจ้าตรัสว่า สาวกย่อมพิจารณารูปทุกชนิด ทั้งอดีต อนาคต และปัจจุบัน ภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเียด เลวหรือประณีต ไกลหรือใกล้ ด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงว่า “นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา” ย่อมพิจารณาเวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณทุกชนิดในลักษณะเดียวกัน

สาวกผู้เห็นเช่นนี้ย่อมเป็นผู้ทำตามคำสอน ตอบสนองต่อคำสอน ข้ามพ้นความสงสัย ปราศจากความเคลือบแคลง และไม่ต้องอาศัยผู้อื่นในคำสอนของพระศาสนา

21. พระอรหันต์ผู้หลุดพ้นเพราะไม่ถือมั่น

สักกะจะทูลถามต่อว่า ภิกษุเป็นพระอรหันต์ สิ้นอาสวะ อยู่จบพรหมจรรย์ ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ปลงภาระได้แล้ว บรรลุประโยชน์ของตน สิ้นเครื่องผูกไว้ภายในภพ และหลุดพ้นเพราะรู้โดยชอบได้อย่างไร

พระพุทธเจ้าตรัสว่า ภิกษุย่อมเห็นขั้น 5 ทุกชนิดตามความเป็นจริงว่า “นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา” เมื่อรู้เห็นอย่างนี้ จิตย่อมหลุดพ้นเพราะไม่ถือมั่น

ความแตกต่างสำคัญคือ สาวกผู้เรียนรู้คำสอนมีความเข้าใจมั่นคงและหมดความสงสัย ส่วนพระอรหันต์ได้อบรมมรรคจนถอนอาสวะและอุปาทานสิ้นเชิง

22. คุณธรรมสูงสุดสามประการ

พระพุทธเจ้าตรัสว่า ภิกษุผู้มีจิตหลุดพ้นแล้ว ย่อมประกอบด้วยคุณธรรมสูงสุดสามประการ คือ

1. มีทัศนะสูงสุด - เห็นตามความเป็นจริงอย่างถึงที่สุด
2. มีการปฏิบัติสูงสุด - ดำเนินทางที่ทำให้กิจเสร็จสมบูรณ์
3. มีความหลุดพ้นสูงสุด - พ้นจากอาสวะและความถือมั่น

ภิกษุผู้หลุดพ้นอย่างนี้ย่อมสักการะ เคารพ นับถือ และบูชาพระตถาคตว่า

- พระผู้มีพระภาคตรัสรู้แล้วและทรงแสดงธรรมเพื่อการตรัสรู้
- พระผู้มีพระภาคทรงฝึกพระองค์แล้วและทรงแสดงธรรมเพื่อการฝึกตน
- พระผู้มีพระภาคทรงสงบแล้วและทรงแสดงธรรมเพื่อความสงบ
- พระผู้มีพระภาคทรงข้ามพ้นแล้วและทรงแสดงธรรมเพื่อการข้ามพ้น
- พระผู้มีพระภาคปรินิพพานจากกิเลสแล้วและทรงแสดงธรรมเพื่อความดับกิเลส

23. สักกะนิมนต์ฉันภัตตาหาร

เมื่อการสนทนาเรื่องสาวกและพระอรหันต์จบลง สักกะยอมรับว่า ตนเป็นผู้คอยกำจัดคุณของผู้อื่นและเป็นคนคะนองวาจา จึงสำคัญผิดว่าจะสามารถรุกรานพระพุทธเจ้าด้วยถ้อยคำของตนได้ เขากล่าวเปรียบว่า บุรุษซึ่งปะทะช้างตกมัน กองไฟที่กำลังลุกโพล่ง หรืองูพิษร้าย ยังอาจพอเอาตัวรอดได้บ้าง แต่ผู้เข้ามาปะทะพระพุทธเจ้าด้วยความคะนองทางวาจาย่อมไม่อาจเอาตัวรอดจากเหตุผลที่พระองค์ทรงชักถามได้

จุดสำคัญมิใช่การยกพระพุทธเจ้าเป็นผู้ชนะการแข่งขันทางวาจา แต่คือความจริงซึ่งไม่อาจถูกกลืนล้างด้วยความมั่นใจ ชื่อเสียง หรือวาทศิลป์ เขาจึงนิมนต์พระพุทธเจ้าพร้อมภิกษุสงฆ์ให้รับภัตตาหารในวันรุ่งขึ้น พระพุทธเจ้าทรงรับนิมนต์โดยคุณธิภาพ

สักกะหันไปบอกเจ้าลิจฉวีทั้งหลายว่า เราได้นิมนต์พระพุทธเจ้าพร้อมภิกษุสงฆ์ไว้แล้ว ผู้ใด

เห็นสมควรให้นำอาหารมาเพื่อการถวาย วันรุ่งขึ้น เจ้าลิขณีนำอาหารมามอบแก่สังกะจะเป็นจำนวนมาก สังกะจัดเตรียมภัตตาหารแล้วให้คนไปกราบทูลเวลาแด่พระพุทธเจ้า

24. การถวายอาหาร

พระพุทธเจ้าทรงครองจีวร ถือบาตรและจีวร เสด็จไปยังอารามของสังกะพร้อมภิกษุสงฆ์ และประทับบนอาสนะที่จัดไว้ สังกะอังคาสพระพุทธเจ้าและภิกษุสงฆ์ด้วยอาหารอันประณีตด้วยมือของตน จนพระองค์ทรงห้ามภักแล้ว หลังเสร็จภัตกิจ สังกะถืออาสนะต่า นั่ง ณ ที่สมควร และกล่าวอุทิศผลแห่งทานนั้นให้แก่ผู้บริจาคอาหาร

พระพุทธเจ้าทรงแยกผลแห่งการให้ตามคุณของผู้รับไว้อย่างละเอียด มิได้ทรงปฏิเสธเจตนาดีของสังกะ แต่ทรงชี้ให้เห็นว่า การถวายผ่านผู้จัดและการถวายต่อพระตถาคตมีความสัมพันธ์กับผู้ให้ต่างกัน

25. ผลแห่งทานกับคุณของผู้รับ

พระพุทธเจ้าตรัสโดยสรุปว่า ผลซึ่งเกิดจากการให้แก่ผู้รับเช่นสังกะ ผู้ยังไม่ปราศจากราคะ โทสะ และโมหะ ย่อมมีแก่ผู้ถวายอาหาร ส่วนผลซึ่งเกิดจากการให้แก่ผู้รับเช่นพระตถาคต ผู้ปราศจากราคะ โทสะ และโมหะ ย่อมมีแก่สังกะ

ข้อความนี้ไม่ควรเข้าใจว่า บุญเป็นวัตถุซึ่งคนหนึ่งสามารถหยิบยื่นให้อีกคนหนึ่งได้ตามใจ แต่แสดงความสัมพันธ์ระหว่าง

- เจตนาของผู้ให้
- การกระทำของผู้จัดถวาย
- คุณธรรมของผู้รับ
- ความเลื่อมใสที่เกิดขึ้นในจิตของแต่ละบุคคล

ผู้ใดเป็นผู้เจตนาและลงมือทำเหตุที่เป็นกุศล ผู้นั้นย่อมมีกรรมดีเป็นของตน

26. ขั้น 5 คือสิ่งใด

ขั้น 5 คือกองแห่งรูปและนามซึ่งบุคคลเข้าไปยึดถือว่าเป็นตน ได้แก่

1. รูป - ร่างกายและส่วนที่เป็นรูปธรรม
2. เวทนา - ความรู้สึกสุข ทุกข์ หรือไม่สุขไม่ทุกข์
3. สัญญา - การจำหมายและกำหนดรู้ลักษณะ
4. สังขาร - เจตสิกกรรมฝ่ายปรุงการ เช่น เจตนา ความคิด และแรงจูงใจที่ประกอบจิตให้กระทำ
5. วิญญาณ - การรับรู้อารมณ์ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ

เมื่อเรียกว่า “กอง” ย่อมชี้ถึงสิ่งที่รวมตัวและอาศัยเหตุปัจจัย มิใช่แก่นแท้เดี่ยว ๆ ที่ตั้งอยู่โดยไม่ขึ้นกับสิ่งอื่น สังขารในความหมายกว้างครอบคลุมสิ่งที่เกิดจากส่วนประกอบและเหตุปัจจัย ไม่ควรจำกัดไว้เพียงความคิดปรุงแต่งทางใจ ส่วนสังขารชั้นในชั้น 5 เป็นการใช้อำนาจในขอบเขตเฉพาะฝ่ายนามธรรม

27. ไม่มีอำนาจเด็ดขาด มิได้แปลว่าไม่ต้องฝึก

การไม่มีอำนาจสังขารให้ไปทุกอย่างตามใจ มิได้หมายความว่า มนุษย์ไม่สามารถฝึกตนหรือปรับเหตุปัจจัยใด ๆ ได้ บุคคลยังสามารถ

- ดูแลสุขภาพกาย
- รักษาศีลและปรับพฤติกรรม
- เลือกกบถภษาณมิตร
- ฝึกสติและความเพียร
- ทำจิตให้มีสมาธิ
- เจริญปัญญา

แต่ผลทั้งหลายเกิดตามเหตุปัจจัย มิได้อยู่ใต้อำนาจของตัวตนถาวรผู้สั่งการได้ทั้งหมด ความเข้าใจอนัตตาจึงไม่ใช่ความเฉื่อยชา แต่ทำให้ฝึกตนตรงที่เหตุ โดยไม่หลงว่ามีตัวตนซึ่งควบคุมทุกสิ่งได้ตามปรารถนา

28. ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และไม่ใช่วัตถุ

ลำดับการพิจารณาในพระสูตรเชื่อมโยงลักษณะสามประการอย่างชัดเจน

ไม่เที่ยง ชั้นทั้งห้าเกิดขึ้น เปลี่ยนแปลง และดับไป ไม่คงสภาพเดิม

เป็นทุกข์ สิ่งไม่เที่ยงย่อมทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ ถูกความเปลี่ยนแปลงบีบคั้น และไม่อาจให้ความมั่นคงถาวรแก่ผู้ยึดถือ

ไม่ใช่ตัวตน สิ่งที่ไม่อยู่ในอำนาจ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และแปรปรวน ไม่สมควรถือว่าเป็นของเรา เป็นเรา หรือเป็นตัวตนของเรา

การรู้เพียงถ้อยคำเป็นจุดเริ่มต้น แต่การถอนความยึดถือจำเป็นต้องอาศัยการอบรมจิตให้รู้เห็นลักษณะเหล่านี้โดยตรง

29. จากปัญญาระดับฟังสู่ภาวนามยปัญญา

การเข้าใจคำสอนเรื่องชั้น 5 มีลำดับที่อธิบายให้คนทั่วไปเข้าใจได้สามระดับ

ระดับหู – สุตมยปัญญา ได้ฟังหรืออ่านว่า ชั้น 5 ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และไม่ใช่วัตถุ

ระดับสมอง – จินตามยปัญญา นำคำสอนมาพิจารณา เปรียบเทียบกับเหตุผลและประสบการณ์ เห็นว่าร่างกายและจิตใจเปลี่ยนแปลงและบังคับไม่ได้ทั้งหมด

ระดับใจ – ภาวนามยปัญญา จิตที่ได้รับการอบรมและมีสมาธิเป็นฐาน ย่อมรู้เห็นความเกิดดับของกองสังขารตามความเป็นจริง จนความยึดถือคลายและดับไป

ภาวนามยปัญญาเป็นผลโดยตรงจากการอบรมจิตที่มีสมาธิ มิใช่เพียงการคิดสรุปว่า “ไม่มีตัวตน” แล้วนำความคิดนั้นมาปฏิบัติชีวิต

30. สมาธิเป็นฐานของการรู้ตามความเป็นจริง

การคิดตามเหตุผลทำให้สัจจะยอมรับว่าความเห็นเดิมของตนตั้งอยู่ไม่ได้ แต่การรู้เพื่อความหลุดพ้นต้องลึกกว่าการแพ้หรือชนะทางความคิด

สมาธิทำจิตให้ตั้งมั่น มีกำลัง และพร้อมแก่การรู้เห็น เมื่อจิตไม่ถูกความฟุ้งซ่าน ความชอบ และความชังครอบงำ ย่อมพิจารณากองสังขารได้ตามความเป็นจริง

ปัญญาจึงมิใช่เพียงการรู้ศัพท์หรือจำหลักธรรมได้ แต่คือความรอบรู้ในกองสังขาร เห็นสิ่งที่มีใจครองและไม่มีใจครองว่าเกิดจากส่วนประกอบและเหตุปัจจัย ไม่เที่ยง ทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ และไม่ใช่อัตน เมื่อความรู้ถึงระดับใจ ความสำคัญว่า “ผู้รู้เป็นเรา” ก็ไม่ควรถูกนำไปแทรกในขณะที่กำลังรู้เห็นธรรม

31. การสนทนาธรรมที่ถูกต้อง

พระสูตรแสดงหลักการสนทนาที่เป็นประโยชน์หลายประการ

1. ถามให้คู่สนทนาระบุความเห็นของตนให้ชัด
2. ไม่ใช่จำนวนผู้เชื่อเป็นเครื่องตัดสินความจริง
3. ตรวจสอบความเห็นด้วยผลที่ตามมา
4. ใช้คำถามเดียวกันอย่างเสมอต้นเสมอปลาย
5. ไม่เปลี่ยนประเด็นเมื่อคำตอบกระทบความเชื่อของตน
6. ยอมรับเมื่อเหตุผลของตนตั้งอยู่ไม่ได้
7. ไม่ซ้ำเติมผู้ที่ยอมรับความผิดพลาดแล้ว

เป้าหมายของการสนทนาธรรมมิใช่การทำให้อีกฝ่ายเสียหน้า แต่คือการช่วยกันแยกความจริงออกจากความยึดมั่น

32. การประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน

เมื่อร่างกายเปลี่ยนแปลง เจ็บป่วย หรือแก่ลง ควรดูแลตามเหตุปัจจัย แต่ไม่เพิ่มทุกข์ด้วยความเห็นว่า ร่างกายต้องเป็นไปตามความต้องการของเราเสมอ

เมื่อความรู้สึกสุขหรือทุกข์เกิดขึ้น ควรรู้ว่าเวทนาไม่เที่ยง มิใช่รับสร้างเรื่องราว “เราจะสุขตลอดไป” หรือ “เราจะทุกข์เช่นนี้ตลอดไป” เมื่อความจำหรือความคิดเปลี่ยนไป ควรใช้สิ่งเหล่านั้นอย่างรับผิดชอบ แต่ไม่ยึดว่าเป็นตัวตนถาวร เมื่อถูกทักท้วง ควรตรวจสอบเนื้อหาก่อนปกป้องภาพลักษณ์ของตน และแยกให้ออกระหว่าง “ความเห็นของเราถูกตรวจสอบ” กับ “คุณค่าของเราถูกทำลาย” เมื่อเป็นฝ่ายถูก ควรชี้แจงด้วยเหตุผลและเมตตา ไม่ใช้ความถูกต้องเป็นเครื่องซ้ำเติมผู้ผิด

33. ข้อควรระวังในการเข้าใจพระสูตร

อนัตตาไม่ใช่การกล่าวว่ามีอะไรเลย พระสูตรมิได้ปฏิเสธการปรากฏของขั้น 5 แต่ปฏิเสธการยึดขั้นซึ่งเกิดตามเหตุปัจจัยว่าเป็นตัวตนถาวรและอยู่ได้อำนาจ ไม่มีอำนาจเด็ดขาดไม่เท่ากับไม่มีเหตุปัจจัย

การฝึกกาย วาจา และใจยังให้ผล แต่ผลเกิดตามเหตุหลายประการ มิใช่ตามคำสั่งของตัวตนเพียงอย่างเดียว ความเข้าใจทางเหตุผลยังไม่เท่ากับความหลุดพ้น

สังขกะยอมรับเหตุผล แต่พระสูตรมิได้กล่าวว่าเขาบรรลุอุริยผล การถอนอุปาทานต้องอาศัยการอบรมมรรคจนเกิดภาวนามยปัญญา ไม่ควรใช้พระสูตรเป็นเครื่องชนะการ

หากอ่านแล้วนำไปกดข่มผู้อื่น ข่มขั้วรอยความสำคัญตนของสังขกะมากกว่าจะดำเนินตามพระปัญญาของพระพุทธเจ้า

34. แก่นธรรมของจูฬจกสูตร

แก่นสำคัญของพระสูตรสรุปได้ว่า

1. ขั้น 5 ไม่อยู่ในอำนาจที่จะสั่งให้เป็นไปตามความปรารถนาได้ทั้งหมด
2. ขั้น 5 ไม่เที่ยง และสิ่งไม่เที่ยงย่อมถูกความเปลี่ยนแปลงบีบคั้น
3. สิ่งที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และแปรปรวน ไม่สมควรถือว่าเป็นของเรา เป็นเรา หรือเป็นตัวตนของเรา
4. ผู้ยึดทุกข์ว่าเป็นตนย่อมไม่อาจทำทุกข์ให้สิ้นไปได้ด้วยความยึดนั้น
5. การรู้ตามคำสอนทำให้หมดความสงสัย แต่ความหลุดพ้นสมบูรณ์เกิดเมื่อจิตพ้นเพราะไม่ถือมั่น
6. สมภาติทำจิตให้พร้อมต่อภาวนามยปัญญา ซึ่งรู้กองสังขารตามความเป็นจริง
7. การสนทนาธรรมควรมุ่งค้นหาความจริง มิใช่มุ่งรักษาตัวตนหรือเอาชนะบุคคล

35. สรุป

สังกนิครนถบุตรเป็นนักโศกโศกผู้มีชื่อเสียงและมั่นใจว่าไม่มีสมณะหรือพราหมณ์ผู้ใดสามารถยับยั้งต่อการโศกโศกของตนได้ เมื่อได้ยินจากพระอัสสชิว่า พระพุทธเจ้าทรงสอนเรื่องขั้น 5

ไม่เที่ยงและไม่ใช่ตัวตน เขาจึงพาเจ้าลิจฉวีประมาณห้าร้อยคนไปทำทนายพระองค์
 สัจจะเสนว่า ชั้น 5 เป็นตัวตนซึ่งบุคคลอาศัยทำบุญและบาป พระพุทธเจ้าจึงทรงถามว่า ถ้าชั้น
 เหล่านั้นเป็นตัวตนจริง เขามีอำนาจสั่งให้ชั้นเป็นหรือไม่เป็นอย่างที่ต้องการได้หรือไม่ สัจจะต้อง
 ยอมรับว่าไม่มีอำนาจเช่นนั้น

พระองค์ทรงถามต่อว่า ชั้น 5 เที่ยงหรือไม่ สิ่งไม่เที่ยงเป็นสุขหรือเป็นทุกข์ และสิ่งที่ไม่เที่ยง
 เป็นทุกข์ มีความแปรปรวน สมควรถือว่าเป็นของเรา เป็นเรา หรือเป็นตัวตนของเราหรือไม่ สัจจะ
 ยอมรับว่าไม่สมควร

จากนั้นพระพุทธเจ้าทรงแสดงว่า สาวกผู้ทำตามคำสอนย่อมเห็นชั้นทั้งปวงตามความเป็นจริง
 ว่าไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั้น และนั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา ส่วนพระอรหันต์ย่อมหลุดพ้นเพราะไม่ถือมั่น
 พระสูตรจบด้วยสัจจะนิมนต์พระพุทธเจ้าพร้อมภิกษุสงฆ์ฉันภัตตาหาร และพระพุทธเจ้าทรงอธิบาย
 ผลแห่งทานตามเจตนาและคุณของผู้รับ

จุฬาสัจจสูตรจึงมิใช่เพียงเรื่องการแพ้ชนะในการโต้เถียง แต่เป็นการเปิดเผยว่า ตัวตนซึ่งเรา
 พยายามปกป้องนั้นหาแก่นสารที่ควบคุมชั้น 5 ไม่ได้ การพ้นทุกข์เริ่มจากการเห็นกองสังขารตามความ
 เป็นจริง และสมบูรณ์เมื่อจิตหลุดพ้นเพราะไม่ถือมั่น

36. สำหรับศึกษาเพิ่มเติม

หัวข้อที่ควรศึกษาประกอบ ได้แก่

- ชั้น 5 และอุปาทานชั้น 5
- ไตรลักษณ์
- อนัตตลักษณะสูตร
- ความหมายของ “สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง”
- ความหมายของ “ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา”
- สักกายทิฏฐิและอุปาทาน
- ปัญญา 3 ระดับ
- ศีล สมาธิ และปัญญา
- ความหลุดพ้นเพราะไม่ถือมั่น
- การให้ทานและคุณของผู้รับ

พระสูตรตันตปิฎก เล่มที่ 4
พระสูตรที่ 36 : มหาสัจจกสูตร
จากทุกรกิริยาสู่ทางแห่งสมาธิและปัญญา
พระไตรปิฎกเล่มที่ 12 - มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ มหามกวรรค

หลักธรรมสำคัญ

- การอบรมกายและการอบรมจิต
- การไม่ถูกสุขเวทนาและทุกข์เวทนาครอบงำจิต
- อุปมาไม้สดและไม้แห้ง 3 ประการ
- การบำเพ็ญทุกรกิริยา
- ความเพียรที่ไม่ประกอบด้วยปัญญา
- ความทรงจำถึงปฐมฌานได้ต้นหญ้า
- ความสุขที่ไม่เกี่ยวข้องกับความและอกุศลธรรม
- มัชฌิมาปฏิบัติ
- รูปฌาน 4
- วิชชา 3
- อริยสัจ 4
- ความสิ้นอาสวะ
- ความหลุดพ้นที่ไม่กำเริบ

บทนำ

มหาสัจจกสูตรเป็นพระสูตรที่สังกนิครนถบุตรเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าอีกครั้ง และเริ่มสนทนาด้วยเรื่องการอบรมกายกับการอบรมจิต

พระพุทธเจ้าทรงใช้โอกาสนี้เล่าพระประสบการณ์ก่อนตรัสรู้ ตั้งแต่การออกแสวงหาความสงบ การพิจารณาอุปมาไม้สามชนิด การกดข่มจิต การกลั่นลมหายใจ และการอดอาหารอย่างรุนแรง จนพระกายซูบผอมเกือบสิ้นพระชนม์

เมื่อทรงเห็นว่า ความทรมาณกายอย่างที่สุดไม่ทำให้บรรลุญาณทัสสนะ พระองค์ทรงระลึกถึงปฐมฌานที่เคยเกิดขึ้นเมื่อครั้งยังทรงพระเยาว์ ประทับได้ร่มต้นหญ้า แล้วทรงตระหนักว่า ความสุขอันสัจจจากกายและอกุศลธรรมไม่ใช่สิ่งที่ต้องหวาดกลัว แต่เป็นทางให้จิตตั้งมั่นและพร้อมแก่การรู้ตามความเป็นจริง หลังทรงรับอาหารให้พระกายมีกำลัง พระองค์ทรงบรรลุฌาน 4 และใช้จิตที่ตั้งมั่นบริสุทธิ และควรแก่การงาน บรรลุวิชา 3 ในสามยามแห่งราตรี ได้แก่

1. ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ - ระลึกชาติได้

2. จุติปาตญาณ - เห็นการจุติและอุบัติของสัตว์ตามกรรม

3. อาสวัคชญาณ - รู้ความสิ้นอาสวะตามอริยสัจ 4

พระสูตรนี้แสดงอย่างชัดเจนว่า การปฏิเสศกามสุขมิได้หมายถึงการทรมานกาย และสมาธิมิใช่จุดหมายสุดท้าย แต่เป็นฐานทำจิตให้ตั้งมั่น มีกำลัง และพร้อมให้ภาวนามยปัญญา รู้กองสังขารตามความเป็นจริง

1. สัจจะเข้าเฝ้าที่ป่ามหาวัน

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ภูเขาศาลา ป่ามหาวัน ใกล้กรุงเวสาลี เวลาเช้า ขณะที่พระผู้มีพระภาคทรงครองอันตรวาสก ถือบาตรและจีวร เตรียมเสด็จเข้าไปบิณฑบาตในกรุงเวสาลี สัจจกนิครนถบุตรเที่ยวเดินเพื่อพักผ่อนและยืดแข้งขา แล้วเข้าไปยังป่ามหาวัน

พระอานนท์เห็นสัจจะมาแต่ไกล จึงกราบทูลว่า สัจจะเป็นนักโต้คารมซึ่งคนหม่อมมากยกย่องและมุ่งตำหนิพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ ขอพระผู้มีพระภาคประทับรอดด้วยพระกรุณาสักครู่ พระองค์จึงประทับนั่งบนอาสนะที่จัดไว้

เมื่อสัจจะมาถึง เขากล่าวทักทาย สนทนาตามธรรมเนียม แล้วนั่ง ณ ที่สมควร ก่อนเริ่มถามปัญหาเรื่องการอบรมกายและจิต

การสนทนาครั้งนี้ต่างจากอุพสัจจกสูตร ตรงที่สัจจะมีได้เริ่มด้วยการประกาศว่าจะเอาชนะพระพุทธเจ้า แต่ยกประเด็นการฝึกกายและจิตขึ้นมาสนทนา

2. สมณพราหมณ์บางพวกอบรมกายแต่ไม่อบรมจิต

สัจจะกล่าวว่า สมณพราหมณ์บางพวกประกอบความเพียรทางกาย แต่ไม่อบรมจิต เมื่อบุคคลเหล่านั้นได้รับทุกข์เวทนาทางกาย ความเจ็บปวดย่อมครอบงำจิต ถึงกับทำให้คลุ้มคลั่งหรือเสียสติได้

สัจจะเข้าใจว่า เหตุการณ์เช่นนี้เกิดเพราะคนเหล่านั้นอบรมแต่กาย ไม่ได้อบรมจิต เขากล่าวต่อว่า สมณพราหมณ์บางพวกอบรมจิต แต่ไม่อบรมกาย เมื่อถูกทุกข์เวทนาทางใจกระทบ กายกลับตกอยู่ใต้อำนาจของจิต ถึงกับขาแข็ง หัวใจแตก โลหิตร้อนไหลออกจากปาก หรือเสียสติได้ สัจจะจึงคาดว่าสาวกของพระสมณโคดมน่าจะอบรมจิตแต่ไม่อบรมกาย

พระพุทธเจ้าจึงทรงถามว่า สัจจะเคยได้ฟังเรื่องการอบรมกายและจิตตามคำสอนของพระอริยะหรือไม่ สัจจะยอมรับว่าไม่เคย

3. การอบรมกายมิใช่เพียงการทรมานกาย

สัจจะยกนันทวัจจะ กิธสังกิจะ และมักขลิโคศลเป็นตัวอย่างของผู้ที่เขาเข้าใจว่าอบรมกาย บุคคลเหล่านั้นเปลือยกาย ประพฤติชั่ววัตรเกี่ยวกับการรับอาหารอย่างเคร่งครัด และจำกัดปริมาณหรือ

ช่วงเวลารับประทานอาหาร

พระพุทธเจ้าตรัสถามว่า บุคคลเหล่านั้นดำรงชีวิตด้วยอาหารเพียงน้อยนิดตลอดเวลาจริงหรือไม่ สัจจะยอมรับว่า บางครั้งพวกเขากลับรับประทานอาหารอย่างดี ทำให้ร่างกายซึ่งซูบผอมกลับมีกำลัง อีก พระองค์จึงทรงชี้ว่า การทำให้ร่างกายทรุดโทรมแล้วกลับบำรุงให้สมบูรณ์ มิใช่ความหมายอันครบถ้วนของการอบรมกายตามแบบพระอริยะ

เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสถามต่อถึงการอบรมจิต สัจจะไม่สามารถตอบได้ พระองค์จึงตรัสว่า สิ่งที่สำคัญกว่าไม่ใช่การอบรมกายในอริยวินัย และทรงอธิบายผู้ไม่ได้อบรมกับผู้ได้รับการอบรมโดยพิจารณาว่า สุขเวทนาและทุกขเวทนาครอบงำจิตได้หรือไม่

4. ผู้มีกายและจิตยังไม่ได้อบรม

พระพุทธเจ้าทรงอธิบายว่า ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับ เมื่อสุขเวทนาเกิดขึ้น ย่อมติดใจในสุขเวทนาและตกอยู่ใต้อำนาจของความสุขนั้น เมื่อสุขเวทนาดับไป ทุกขเวทนาเกิดขึ้น เขาย่อมเศร้าโศก ลำบาก รำไห้ ตีอก และถึงความหลงใหล สุขเวทนาที่เกิดขึ้นครอบงำจิต เพราะกายยังไม่ได้อบรม ส่วนทุกขเวทนาที่เกิดขึ้นครอบงำจิต เพราะจิตยังไม่ได้อบรม

คำว่า “กายยังไม่ได้อบรม” ในบริบทนี้มีได้หมายถึงร่างกายไม่แข็งแรง แต่หมายถึงการไม่รู้เท่าทันความสุขทางกายและการยึดติดในสุขนั้น ส่วน “จิตยังไม่ได้อบรม” คือเมื่อทุกขเวทนาเกิดขึ้น จิตถูกความชัง ความกลัว และความสำคัญว่าเป็นตัวเราครอบงำ

5. ผู้มีกายและจิตได้รับการอบรม

อริยสาวกผู้ได้สดับ เมื่อสุขเวทนาเกิดขึ้น ย่อมไม่ติดใจและไม่ตกอยู่ใต้อำนาจของสุขเวทนา เมื่อสุขเวทนาดับไปและทุกขเวทนาเกิดขึ้น ย่อมไม่เศร้าโศก ไม่รำไห้ ไม่ตีอก และไม่ถึงความหลงใหล สุขเวทนาไม่ครอบงำจิต เพราะกายได้รับการอบรม ทุกขเวทนาไม่ครอบงำจิต เพราะจิตได้รับการอบรม การอบรมจึงมิใช่การทำให้ไม่มีเวทนา แต่เป็นการไม่เข้าไปยึดเวทนาว่า “สุขนี้เป็นเรา ทุกข์นี้เป็นเรา หรือเวทนานี้เป็นของเราตลอดไป” ผู้ได้รับการอบรมยังรู้สุขและทุกข์ แต่จิตไม่ถูกเวทนาเหล่านั้นลากไปจนเสียความตั้งมั่น

6. สัจจะถามถึงพระพุทธเจ้าก่อนตรัสรู้

เมื่อได้ฟัง สัจจะกล่าวว่า เขาเชื่อว่าพระสมณโคดมทรงอบรมทั้งกายและจิตแล้ว พระพุทธเจ้าตรัสว่า ตั้งแต่ทรงปลงผมและหนวด ครองผ้ากาสาวพัสตร์ ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต สุขเวทนาหรือทุกขเวทนาที่เกิดขึ้นไม่อาจครอบงำพระจิตตั้งอยู่ได้

สัจจะจึงตั้งข้อสังเกตว่า บางทีพระองค์อาจไม่เคยประสบสุขเวทนาหรือทุกขเวทนาที่รุนแรงพอจะครอบงำจิต พระพุทธเจ้าจึงทรงเล่าพระประสบการณ์ก่อนตรัสรู้ เพื่อแสดงว่า พระองค์ทรง

ประสบทั้งสุขและทุกข์อย่างยิ่งมาแล้ว

เรื่องที่ทรงเล่าต่อไปจึงเป็นทั้งประวัติแห่งการแสวงหาและการวิเคราะห์ว่า เหตุใดความเพียรบางชนิดจึงไม่พาไปถึงความรู้แจ้ง การออกบวชและแสวงหาความสงบอันประเสริฐ เมื่อยังทรงหนุ่ม มีพระเกศาดำสนิทและอยู่ในปฐมวัย แม้พระมารดาและพระบิดาไม่ปรารถนาและทรงกันแสง พระโพธิสัตว์ก็ทรงปลงผมและผนวช ครองผ้ากาสาวพัสตร์ ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต เพื่อแสวงหากุศลและสันติบรรพอันไม่มีกรรมอื่นยิ่งกว่า ทรงศึกษากับอาพาธดาบส กาลามโคตร

พระโพธิสัตว์เสด็จไปหาอาพาธดาบส กาลามโคตร ทรงเรียนและบรรลุนิพพานระดับเดียวกับอาจารย์ คืออาภิกขุจัญญายตนสมาบัติ อาพาธดาบสยกย่องและเชิญให้ร่วมเป็นผู้นำสำนัก แต่พระโพธิสัตว์ทรงเห็นว่า ธรรมนี้ไม่เป็นไปเพื่อความหน่าย คลายกำหนด ดับ สงบ รู้ยิ่ง ตรัสรู้ และนิพพาน เป็นไปเพียงเพื่อเข้าถึงอาภิกขุจัญญายตนภพ จึงไม่ทรงพอพระทัยและเสด็จจากไป ทรงศึกษากับอุทกดาบส รามบุตร

ต่อมาพระโพธิสัตว์เสด็จไปหาอุทกดาบส รามบุตร ทรงเรียนและบรรลุนิวาสัญญานาสัญญายตนสมาบัติ อุทกดาบสเชิญให้พระองค์เป็นผู้นำสำนัก พระองค์ทรงเห็นว่า ธรรมนี้ยังไม่เป็นไปเพื่อความหน่าย คลายกำหนด ดับ สงบ รู้ยิ่ง ตรัสรู้ และนิพพาน เป็นไปเพียงเพื่อเข้าถึงนิวาสัญญานาสัญญายตนภพ จึงไม่ทรงพอพระทัยและเสด็จจากไป ทรงเลิกรู้อเวลาเป็นสถานที่บำเพ็ญเพียร

พระโพธิสัตว์เสด็จจาริกโดยลำดับในแคว้นมคธ จนถึงตำบลอุรุเวลาเสนานิคม ทรงเห็นภูมิประเทศร่มรื่น มีแม่น้ำใสสะอาด มีท่อน้ำดงาม และมีหมู่บ้านสำหรับบิณฑบาตอยู่โดยรอบ จึงทรงเห็นว่าสถานที่นั้นเหมาะแก่การบำเพ็ญเพียรและประทับอยู่ ณ ที่นั้น

7. อุปมาไม้สดที่แช่อยู่ในน้ำ

พระโพธิสัตว์ทรงเกิดอุปมาขึ้นว่า เปรียบเหมือนไม้สด มียาง และยังแช่อยู่ในน้ำ แม้บุรุษจะนำไม้นั้นมาสีกันเพื่อให้เกิดไฟ ก็ไม่อาจทำให้ไฟเกิดขึ้นได้ เพราะไม้ทั้งเปลือก อยู่ในน้ำ และมียางฉนใด สมณพราหมณ์ผู้ยังไม่หลีกออกจากกามด้วยกาย และยังมีความพอใจ ความรัก ความหลง และความกระหายในกามอยู่ภายใน แม้จะเสวยทุกขเวทนาอย่างแรงกล้า ก็ไม่อาจบรรลุนิพพานที่สละสลวยได้ ฉะนั้น ปัญหาจึงมิได้อยู่ที่ความเจ็บปวดยังไม่มากพอ แต่อยู่ที่เหตุแห่งความติดข้องยังคงอยู่

8. อุปมาไม้สดที่วางพื้นน้ำ

อุปมาที่สองคือ ไม้สด มียาง แต่ถูกนำขึ้นจากน้ำแล้ววางไว้บนบก แม้ไม้ไม่ได้แช่อยู่ในน้ำ บุรุษก็ยังสีก่อไฟไม่ได้ เพราะเนื้อไม้ยังสดและมียาง ฉนใด สมณพราหมณ์บางพวกหลีกออกจากกามด้วยกายแล้ว แต่ความพอใจ ความรัก ความหลง และความกระหายในกามยังไม่ถูกละจากภายใน ย่อมยังไม่พร้อมต่อการตรัสรู้ ฉะนั้น การออกจากสิ่งแวดล้อมทางกายจึงเป็นเพียงส่วนหนึ่ง หากจิตยังเก็บสิ่งนั้นไว้เป็นอารมณ์แห่งความอยาก การหลีกออกยังไม่สมบูรณ์

9. อุปมาไม้แห้งที่วางพ่นน้ำ

อุปมาที่สามคือ ไม้แห้ง ไม่มียาง และวางอยู่ห่างจากน้ำ เมื่อบุรุษนำไม้นั้นมาลิก้น ไฟย่อมเกิดขึ้นได้ เพราะไม้ไม่มีความชื้นและอยู่ในที่ที่เหมาะสม ฉนั้นใด สมณพราหมณ์ผู้หลีกเลี่ยงจากกามด้วยกาย และละความพอใจ ความรัก ความหลง และความกระหายในกามภายในแล้ว ไม่ว่าจะเสวยทุกขเวทนา หรือไม่ ก็มีโอกาสนบรรลุญาณทัสสนะอันวิเศษได้ ฉนั้นนั้น อุปมานี้ชี้ว่า เงื่อนไขสำคัญอยู่ที่ความสังัดจากกามทั้งภายนอกและภายใน มิใช่ปริมาณความทุกข์ที่นำมาทรมานตน

10. กัดฟัน ดันลิ้น และกดข่มจิต

พระโพธิสัตว์ทรงดำริว่า จะกัดฟัน เอาลิ้นดันเพดาน และใช้จิตกดข่ม บีบคั้น และเผาผลาญจิต เมื่อทรงปฏิบัติเช่นนั้น เหงื่อไหลออกจากพระกัจฉะ เหมือนบุรุษมีกำลังจับคนอ่อนแอกว่าที่ศีรษะหรือไหล่ แล้วบีบคั้นไว้อย่างหนัก

แม้ทรงตั้งความเพียรอย่างไม่ย่อหย่อนและมีสติไม่หลงลืม พระกายกลับกระสับกระส่ายและไม่สงบ เพราะถูกความเพียรที่ประกอบด้วยความเจ็บปวดบีบคั้น พระองค์ทรงพบว่า กำลังบังคับมิได้ทำให้เกิดปัญญาโดยอัตโนมัติ

11. การกลั่นลมหายใจ

พระโพธิสัตว์ทรงทดลองสมาธิแบบไม่หายใจ โดยทรงกลั่นลมหายใจออกและหายใจเข้าทางพระโอษฐ์และพระนาสิก ลมจึงออกทางช่องพระกรรณ ทำให้เกิดเสียงดังเหมือนสูบของช่างทอง เมื่อทรงปิดทางลมมากขึ้น ลมเสียดแทงพระเศียรเหมือนบุรุษมีกำลังเอาปลายดาบคมเจาะศีรษะ

ต่อมาเกิดความปวดพระเศียรอย่างรุนแรง เหมือนถูกฟันด้วยสายหนังอันแข็ง ความเจ็บปวดในพระอุทรเหมือนคนฆ่าโคใช้มีดคมผ่าท้อง และความร้อนทั่วพระกายเหมือนคนสองคนจับชายอ่อนกำลังอย่างเหนียวหลุมถ่านเพลิง

แม้เวทนาจะรุนแรง ความเพียรและสติยังตั้งอยู่ แต่พระกายไม่สงบและญาณทัสสนะยังไม่เกิด

12. เทวดาเข้าใจว่าพระโพธิสัตว์สิ้นพระชนม์

เมื่อพระโพธิสัตว์ทรงกลั่นลมหายใจอย่างรุนแรง เทวดาบางพวกกล่าวว่า พระสมณโคดมสิ้นพระชนม์แล้ว บางพวกกล่าวว่า ยังไม่สิ้นพระชนม์ แต่กำลังจะสิ้นพระชนม์ บางพวกเห็นว่า นี่คือสถานะของพระอรหันต์

พระองค์ทรงรู้ชัดด้วยพระองค์เองว่า ยังไม่บรรลุความรู้แจ้ง และการเข้าใจถึงความตายไม่ใช่หลักฐานว่าได้เข้าถึงความหลุดพ้น ประสพการณ์รุนแรงอาจทำให้ผู้พบเห็นตีความว่าเป็นความสำเร็จทางจิต แต่ผู้ปฏิบัติต้องตรวจสอบด้วยปัญญาว่า กิเลสและอาสวะสิ้นไปจริงหรือไม่

13. การอดอาหารอย่างที่สุด

พระโฬิสต์ทรงดำริว่าจะงดอาหารทั้งหมด เทวดามาพูดว่าจะใส่โอชะทิพย์เข้าทางขุมพระโลมาเพื่อให้ทรงพระชนม์อยู่ พระองค์ทรงเห็นว่า หากประกาศว่าอดอาหาร แต่ยังได้รับโอชะทางขุมพระโลมา ย่อมเป็นการกล่าวไม่ตรงกับความจริง จึงไม่ทรงยอมรับ

จากนั้นทรงลดอาหารเหลือเพียงเล็กน้อยคราวละฟายมือ ได้แก่ น้ำถั่วเขียว น้ำถั่วเหลือง น้ำถั่วพู หรือน้ำถั่วชนิดอื่น ผลคือพระกายซูบผอมอย่างที่สุด กำลังลดลง และทุกขเวทนาเพิ่มขึ้น แต่ญาณทัสสนะยังไม่เกิด

14. พระกายซูบผอมจากทุกรกิริยา

พระพุทธเจ้าทรงบรรยายสภาพพระกายในเวลานั้นว่า

- พระอวัยวะน้อยใหญ่เปรียบเหมือนข้อของเถาวัลย์
- พระโคนขาเหมือนกีบอูฐ
- กระดูกสันหลังนูนเหมือนเถาถูกปิด
- ซี่โครงปรากฏเหมือนกลอนเรือนเก่า
- ดวงพระเนตรลึกลงเหมือนดวงดาวในบ่อน้ำลึก
- หน้พระเศียรเหี่ยวแห้งเหมือนน้ำเต้าที่ถูกตัดแล้วตากแดด
- เมื่อทรงลูบพระกาย ขนที่มีรากเนาหลุดติดพระหัตถ์

เมื่อทรงลูบพระอุทรก็สัมผัสกระดูกสันหลัง และเมื่อลูบกระดูกสันหลังก็สัมผัสพระอุทร เพราะพระอุทรกับพระปฤษฎางค์เกือบติดกัน เมื่อทรงถ่ายพระบังคนหนักหรือเบา พระกายถึงกับล้มลง ณ ที่นั้น

15. คนทั้งหลายเข้าใจพระฉวีวรรณผิดไป

ผู้พบเห็นพระโฬิสต์ต่างกล่าวถึงพระฉวีวรรณไม่ตรงกัน บางคนกล่าวว่าพระสมณโคดมมีพระฉวีดำ บางคนกล่าวว่ามือน้ำตาลคล้ำ และบางคนกล่าวว่ามืสีเหมือนทองหม่น

ความจริงพระฉวีอันบริสุทธิ์ผ่องใสเดิมถูการอดอาหารและความอ่อนกำลังทำให้หมองคล้ำ ความซูบผอมอาจถูกมองว่าเป็นเครื่องหมายของความเคร่งครัด แต่สภาพภายนอกไม่อาจใช้ตัดสินว่า ปัญญาและความหลุดพ้นเกิดขึ้นแล้วหรือไม่

16. ทุกรกิริยาไม่ทำให้บรรลุญาณทัสสนะ

พระโฬิสต์ทรงพิจารณาว่า สมณพราหมณ์ในอดีต อนาคต หรือปัจจุบัน ผู้แสวงทุกขเวทนาอย่างแรงกล้าและเผ็ดร้อน อย่างมากก็เพียงเท่าที่พระองค์ทรงประสบ ไม่มีใครจะยิ่งไปกว่านี้

แต่แม้ด้วยทศกริยาอันยิ่ง พระองค์ก็ยังไม่บรรลุนิยามทัศนวิสัยอันพิเศษที่ควรแก่พระอริยะ จึงทรงตั้งคำถามว่า “หนทางแห่งการตรัสรู้จะมีทางอื่นหรือไม่?” นี่ก็จุดเปลี่ยนสำคัญ ความเพียรไม่ได้ถูกละทิ้ง แต่ความเพียรที่ผิดทางถูกตรวจสอบและเปลี่ยนทิศด้วยปัญญา

17. ความทรงจำได้เริ่มต้นหัว

พระโพธิสัตว์ทรงระลึกได้ว่า เมื่อพระราชบิดาสายทรวงงานอยู่ พระองค์ยังทรงพระเยาว์ ประทับนั่งอยู่ได้เริ่มต้นหัวอันเย็นสด ในเวลานั้น พระองค์สังคจากามและอกุศลธรรม บรรลุปฐมฌาน ซึ่งมีวิตก วิจาร ปีติ และสุขอันเกิดจากความสด

พระองค์ทรงถามพระองค์เองว่า “ทางนี้จะเป็ทางแห่งการตรัสรู้หรือไม่?” พระสติซึ่งตามระลึกได้ให้คำตอบว่า นี่คืทางแห่งการตรัสรู้ จุดเปลี่ยนจึงเกิดจากการรู้จักความสงบที่ถูกต้อง มิใช่จากการเพิ่มความเจ็บปวดให้รุนแรงกว่าเดิม

18. ไม่หวาดกลัวความสุขที่ไม่เกี่ยวกับกาม

พระโพธิสัตว์ทรงพิจารณาว่า เหตุใดจึงต้องกลัวความสุขซึ่งไม่เกี่ยวกับกามและอกุศลธรรม พระองค์ทรงเห็นว่า ความสุขจากความสดและสมาธิไม่ใช่กามสุข และไม่ทำให้กิเลสเพิ่มขึ้น จึงไม่ควรหวาดกลัว

แต่พระกายที่ซบพอมอย่างหนักไม่สามารถบรรลุความสุขเช่นนั้นได้ จึงจำเป็นต้องรับอาหารเพื่อฟื้นกำลัง ตรงนี้เป็นหลักสำคัญของมัชฌิมาปฏิปทา คืไม่หมกมุ่นในกามสุข และไม่ทรมาณตนจนจิตหมดกำลังที่จะรู้เห็น

19. ทรงรับอาหารเพื่อฟื้นกำลัง

พระโพธิสัตว์ทรงรับอาหารหยาบ คือข้าวสุกและขนมกุมมาส เพื่อให้พระกายกลับมีกำลัง ปัญจวัคคีย์ทั้งห้าซึ่งเคยเฝ้าปรนนิบัติ คิดว่า พระองค์ทรงคลายความเพียรและหันกลับมาหมกมุ่น จึงพากันหนีไป

ความจริงพระองค์มิได้ละความเพียร แต่ละวิธีที่ไม่ให้ผล และจัดพระกายให้เป็นฐานที่เหมาะสมแก่การทำจิตให้ตั้งมั่น การเปลี่ยนวิธีเมื่อพบหลักฐานว่าวิธีเดิมผิด มิใช่ความล้มเหลว แต่เป็นการใช้ปัญญากำกับความเพียร

20. ทรงบรรลุปฐมฌาน

เมื่อพระกายกลับมีกำลัง พระโพธิสัตว์ทรงสังคจากามและอกุศลธรรม บรรลุปฐมฌาน มีวิตก วิจาร ปีติ และสุขอันเกิดจากความสด แม้สุขเวทนาอันประณีตนี้เกิดขึ้น ก็ไม่ครอบงำพระจิต เพราะ

ทรงรู้ว่าเป็นสถานะที่เกิดตามเหตุปัจจัย มิใช่ตัวตนหรือจุดหมายสุดท้าย ปฐมณาทำจิตให้พ้นจากนิวรณ์ชั่วคราว มีความตั้งมั่นและพร้อมเดินหน้าสู่ความสงบที่ละเอียดขึ้น

21. ทรงบรรลุทุติยฌาน

เมื่อวิตกและวิจารณ์สงบ พระโพธิสัตว์ทรงบรรลุทุติยฌาน มีความผ่องใสภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มีวิตกและวิจารณ์ มีปีติและสุขเกิดจากสมาธิ ความสงบในระดับนี้ลึกกว่าปฐมณ เพราะจิตไม่ต้องอาศัยการยกอารมณ์และประคองอารมณ์ด้วยวิตกวิจารณ์ สุขเวทนาที่เกิดขึ้นไม่ครอบงำพระจิต

22. ทรงบรรลุตติยฌาน

เมื่อปีติคลายไป พระโพธิสัตว์ทรงวางเฉย มีสติสัมปชัญญะ และเสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุตติยฌาน ซึ่งพระอรียะกล่าวว่า ผู้ได้ฌานนี้เป็นผู้วางเฉย มีสติ อยู่เป็นสุข แม้ความสุขที่ละเอียดนี้ก็ไม่ครอบงำพระจิต จิตยังสงบ ไม่ฟุ้งซ่านไปตามความยินดีในปีติ และมีความพร้อมต่อการรู้เห็นมากขึ้น

23. ทรงบรรลุจตุตถฌาน

เพราะละสุขและทุกข์ ดับโสมนัสและโทมนัสเดิมได้ พระโพธิสัตว์ทรงบรรลุจตุตถฌาน อันไม่มีทุกข์ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขา

จิตในจตุตถฌานตั้งมั่น บริสุทธิ์ ผ่องใส ไม่มีกิเลสเพียงดั่งเนิน ปราศจากความเศร้าหมอง อ่อนควรแก่การงาน ตั้งอยู่และไม่หวั่นไหว สมาธิระดับนี้เป็นฐานที่พระองค์ทรงน้อมจิตไปเพื่อยุณ มิใช่จุดที่ทรงหยุดและยึดถือความสงบว่าเป็นความหลุดพ้น

24. ปฐมยาม - ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ

ในปฐมยามแห่งราตรี พระโพธิสัตว์ทรงน้อมจิตไปเพื่อระลึกชาติก่อน ทรงระลึกชาติได้เป็นจำนวนมาก ตั้งแต่หนึ่งชาติ สองชาติ หลายร้อย หลายพัน ตลอดถึงช่วงแห่งการเกิดและพินาศของโลกหลายกัปป์

ทรงรู้รายละเอียดว่า ในชาตินั้นมีชื่อ มีตระกูล มีอาหาร มีสุขทุกข์ มีอายุเท่าใด จุตติจากที่นั่นแล้วไปเกิดที่ใด และจุตติจากที่นั่นแล้วมาเกิดที่นี้อย่างไร อวิชชาเกี่ยวกับอดีตถูกกำจัด วิชชาเกิดขึ้น ความมืดถูกกำจัด แสงสว่างเกิดขึ้น เพราะทรงไม่ประมาท มีความเพียร และส่งพระองค์ไปในธรรม สุขเวทนาที่เกิดจากความสำเรื่อนั้นไม่ครอบงำพระจิต

25. มัชฌิมยาม - จตุปปาตญาณ

ในมัชฌิมยาม พระโพธิสัตว์ทรงน้อมจิตไปเพื่อรู้การจุติและอุบัติของสัตว์ทั้งหลาย ด้วยทิพยจักขุอันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์ ทรงเห็นสัตว์กำลังจุติและอุบัติ เลวหรือประณีต มีผิวพรรณดีหรือทราม ไปดีหรือตกทุกข์ และทรงรู้ว่าสัตว์เป็นไปตามกรรม

สัตว์ผู้ประกอบกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต กล่าวร้ายพระอริยะ มีความเห็นผิด และทำกรรมตามความเห็นผิด ย่อมไปสู่ทุกข์ สัตว์ผู้ประกอบกายสุจริต วจีสุจริต มโนสุจริต ไม่กล่าวร้ายพระอริยะ มีความเห็นชอบ และทำกรรมตามความเห็นชอบ ย่อมไปสู่สุขคติ อวิชาเกี่ยวกับกำเนิดและกรรมของสัตว์ ถูกกำจัด วิชาเกิดขึ้น ความมืดถูกกำจัด แสงสว่างเกิดขึ้น

26. ปัจฉิมยาม - อาสวกัณเฏญาณ

ในปัจฉิมยาม พระโพธิสัตว์ทรงน้อมจิตไปเพื่ออาสวกัณเฏญาณ คือความรู้ที่ทำอาสวะให้สิ้น ทรงรู้ตามความเป็นจริงว่า

- นี่คือทุกข์
- นี่คือเหตุเกิดแห่งทุกข์
- นี่คือความดับทุกข์
- นี่คือข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์

ทรงรู้ต่อไปว่า

- เหล่านี้คืออาสวะ
- นี่คือเหตุเกิดแห่งอาสวะ
- นี่คือความดับแห่งอาสวะ
- นี่คือข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งอาสวะ

เมื่อทรงรู้เห็นอย่างนี้ พระจิตหลุดพ้นจากกามาสวะ ภวาสวะ และอวิชาสวะ

27. ความรู้หลุดพ้นแล้ว

เมื่อพระจิตหลุดพ้นแล้ว ญาณยังรู้หลุดพ้นแล้วเกิดขึ้น พระองค์ทรงรู้ชัดว่า “ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มีอีก”

อวิชาถูกกำจัด วิชาเกิดขึ้น ความมืดถูกกำจัด แสงสว่างเกิดขึ้น เพราะทรงไม่ประมาท มีความเพียร และส่งพระองค์ไปในธรรม สุขเวทนาที่เกิดขึ้นไม่ครอบงำพระจิต ตรงนี้คือความตรัสรู้สมบูรณ์ มิใช่เพียงการได้สมาธิ ประสพแสงสว่าง หรือระลึกชาติได้

28. สมาธิไม่ใช่จุดหมายสุดท้าย

ฉาน 4 ทำจิตให้ตั้งมั่น บริสุทธิ์ ผ่องใส อ่อน และควรแก่การงาน สมาธิจึงมีหน้าที่ทำจิตให้พร้อมต่อการรู้ตามความเป็นจริง มิใช่ทำหน้าที่แทนปัญญา หากผู้ปฏิบัติพอใจเพียงความสงบ ปิติ สุข หรืออุเบกขา แล้วสำคัญว่าเป็นความหลุดพ้น ย่อมหยุดอยู่ก่อนถึงจุดหมาย

พระโพธิสัตว์ทรงใช้จิตที่มีสมาธิเป็นฐาน น้อมไปเพื่อญาณทั้งสาม และในที่สุดภาวนามยปัญญา รู้ทุกข์ เหตุเกิดทุกข์ ความดับทุกข์ และทางดำเนินถึงความดับทุกข์ จนอัสวะสันไป

29. ปัญญาคือความรอบรู้ในกองสังขาร

เรื่องราวในพระสูตรแสดงความแตกต่างระหว่างความรู้จากการทดลองทางกายกับความรู้ซึ่งเกิดจากจิตที่อบรมแล้ว ปัญญาในทางแห่งความหลุดพ้น คือความรอบรู้กองสังขารตามความเป็นจริง เห็นสิ่งที่มีใจครองและไม่มีใจครองว่าเกิดจากส่วนประกอบและเหตุปัจจัย ไม่เที่ยง ทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ และไม่ใช่อัตน

การระลึกรู้และเห็นการไปเกิดตามกรรมทำลายความไม่รู้บางด้าน แต่อัสวะสันเมื่อทรงรู้ตรงต่ออริยสัจและเหตุแห่งความยึดถือ ภาวนามยปัญญาในระดับใจเป็นผลโดยตรงจากการอบรมจิตที่มีสมาธิ มิใช่เพียงการฟังหรือคิดตามหลักเหตุผล

30. ไม่ยึดติดทั้งสุขและทุกข์

พระสูตรเริ่มด้วยหลักว่า สุขเวทนาไม่ควรครอบงำจิต และทุกขเวทนาไม่ควรครอบงำจิต ทุกรกิริยาแสดงความพยายามเอาความทุกข์มาเป็นเครื่องบังคับจิต ส่วนความทรงจำถึงปฐมณเปิดให้เห็นว่า ความสุขอันสัจจจากกามสามารถเป็นองค์ประกอบของทางได้

จุดสำคัญจึงไม่ใช่การเลือกยึดสุขหรือยึดทุกข์ แต่คือความรู้เวทนาตามความเป็นจริง ไม่เข้าไปสำคัญว่าเป็นเราและของเรา เมื่อสุขในฉานเกิดขึ้น พระโพธิสัตว์มิได้ทรงหลงติด แต่ใช้สมาธินั้นเป็นฐานของปัญญา

31. มัชฌิมาปฏิปทาปรากฏจากการทดลองจริง

พระโพธิสัตว์ทรงรู้จักทางสุดโต่งทั้งสองจากประสบการณ์

- ก่อนออกบวช ทรงเห็นข้อจำกัดของกามสุข
- หลังออกบวช ทรงทดลองทรมานตนจนถึงขีดสุด

เมื่อทรงเห็นว่าทั้งสองทางไม่ทำให้อัสวะสัน จึงทรงค้นพบทางซึ่งไม่หมกมุ่นในกามและไม่ทำลายกำลังของกายกับจิต มัชฌิมาปฏิปทามีใช่การประนีประนอมครึ่งกลางระหว่างความดีและความชั่ว แต่คือทางที่ถูกต้องครบองค์ประกอบ และนำไปสู่ความรู้ ความสงบ ปัญญา และนิพพาน

32. พระพุทธเจ้าทรงอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน

พระพุทธเจ้าตรัสว่า หลังตรัสรู้แล้ว พระองค์ทรงแสดงธรรมแก่บริษัทจำนวนมาก แม้ผู้ฟังแต่ละคนจะเข้าใจพระคำที่ตรัสว่าทรงแสดงเฉพาะตน พระองค์ก็ทรงแสดงธรรมเพื่อให้รู้และเข้าใจ เมื่อจบการแสดงธรรม พระองค์ทรงตั้งจิตไว้ภายใน ทำจิตให้สงบ ตั้งมั่น และเป็นหนึ่งตามสมาธินิมิตเดิม จึงทรงอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน

ข้อความนี้แสดงว่า พระอรหันต์มิได้ละสมาธิหลังหลุดพ้น สมาธิยังเป็นธรรมเครื่องอยู่เป็นสุข แต่ไม่ใช่เครื่องปิดบังอาสวะ เพราะอาสวะถูกถอนแล้ว

33. การบรรทมในเวลากลางวัน

สักกะถามว่า พระพุทธเจ้าทรงบรรทมในเวลากลางวันบ้างหรือไม่ พระองค์ตรัสว่า ในเดือนท้ายแห่งฤดูร้อน หลังเสด็จกลับจากบิณฑบาตและเสวยภัตตาหารแล้ว บางครั้งทรงพับสังฆาฏิเป็นสี่ชั้นปูลง แล้วทรงบรรทมตะแคงขวา มีสติสัมปชัญญะ

สักกะกล่าวว่า สมณพราหมณ์บางพวกเรียกการบรรทมเช่นนั้นว่าเป็นความอยู่ด้วยความหลง พระพุทธเจ้าจึงทรงอธิบายว่า เพียงการนอนหรือนอนไม่ใช้เครื่องตัดสินว่า บุคคลหลงหรือไม่หลง ต้องพิจารณาว่าอาสวะและกิเลสซึ่งทำให้หลงยังมีอยู่หรือถูกละแล้ว

34. ผู้หลงและผู้ไม่หลง

พระพุทธเจ้าตรัสว่า ผู้ใดยังละอาสวะอันเศร้าหมอง นำไปสู่ภพใหม่ ก่อความกระวนกระวาย มีทุกข์เป็นผล และนำไปสู่ชาติ ชรา และมรณะ ไม่ได้ ผู้นั้นเรียกว่าเป็นผู้หลง ส่วนผู้ใดละอาสวะเหล่านั้นได้แล้ว ตัณหาเหมือนต้นตาลที่ถูกตัดยอด ทำให้ไม่มี ไม่เกิดขึ้นอีกต่อไป ผู้นั้นเรียกว่าเป็นผู้ไม่หลง

พระตถาคตทรงละอาสวะทั้งหมดแล้ว การบรรทมด้วยสติจึงไม่ทำให้กลับเป็นผู้หลง หลักนี้ช่วยป้องกันการตัดสินใจผิดศีลธรรมจากอิริยาบถหรือสภาพภายนอกเพียงอย่างเดียว

35. สักกะประหลาดใจในความสงบของพระพุทธเจ้า

เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสจบ สักกะกล่าวว่า เป็นเรื่องน่าอัศจรรย์และไม่เคยมี แม้เขาจะเข้าพบพระพุทธเจ้าด้วยถ้อยคำที่กระทบกระทั่งและรุกราน พระฉวีวรรณของพระองค์ยังผ่องใส และพระพักตร์ยังแจ่มใสเหมือนพระอรหันต์สัมมาสัมพุทธเจ้า

สักกะเปรียบเทียบกับศาสดาร่วมสมัย 6 คน ได้แก่ ปุณณกัศสปะ มัคขลิโคสาล อชิตเกสกะมพล ปุทฺธกัจจายณะ สัตถะยเวลัฏฐบุตร และนิครนถนาฏบุตร ซึ่งเมื่อถูกเขาถามโต้แย้งแล้วกลับโกรธ ขัดเคือง แสดงอาการไม่พอใจ หรือหลบเลี่ยงไปเรื่องอื่น

เขาจึงทูลถามว่า มีกิจมาก มีหน้าที่ต้องทำ แล้วจากไป ตอนจบแสดงว่า ความหลุดพ้นมิได้ปรากฏเฉพาะในคำอธิบาย แต่ปรากฏในจิตที่ไม่ถูกคำข่มขู่และการกระทบกระทั่งครอบงำ

36. การประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน

เมื่อเผชิญความสุข รู้ว่าสุขเกิดตามเหตุปัจจัย ใช้ประโยชน์โดยไม่ยึดว่าจะต้องคงอยู่ตลอดไป เมื่อเผชิญความทุกข์ ดูแลเหตุทางกายและใจ ไม่เพิ่มทุกข์ด้วยความเกลียดชังหรือความสำคัญว่า “ทำไมต้องเป็นเรา” เมื่อฝึกตน ไม่วัดความก้าวหน้าจากความลำบากเพียงอย่างเดียว แต่ตรวจสอบว่ากิเลสลดลง จิตตั้งมั่น และปัญญาเห็นตามความเป็นจริงหรือไม่ เมื่อวิธีเดิมไม่ได้ผล กล้าตรวจสอบและเปลี่ยนวิธี โดยไม่ถือว่าการยอมรับความผิดพลาดเป็นความพ่ายแพ้ เมื่อมีสมาธิ ไม่หยุดอยู่ที่ปิติ สุข หรือ ประสบการณ์พิเศษ แต่นำจิตที่ตั้งมั่นไปพิจารณากองสังขาร

37. ข้อควรระวังในการเข้าใจพระสูตร

ไม่ควรเข้าใจว่าทุกข์มากเท่ากับปัญญามาก ความอดทนเป็นคุณธรรม แต่ความเจ็บปวดที่ไม่ประกอบด้วยความเห็นชอบอาจเพียงทำลายกำลังกายและจิต ไม่ควรเข้าใจว่าความสุขทุกชนิดเป็นอุปสรรค กามสุขที่ประกอบด้วยความคิดข้องต่างจากสุขอันเกิดจากความสงบและสมาธิ ไม่ควรถือว่า ฌานคือการตรัสรู้

ฌานทำจิตให้พร้อมแก่การงาน ส่วนการสิ้นอาสวะเกิดจากปัญญารู้ตามความเป็นจริง ไม่ควรเลียนแบบทวกริยา รายละเอียดการทรมานกายในพระสูตรเป็นบันทึกทางที่พระโพธิสัตว์ทรงทดลองแล้วพบว่าไม่ใช่ทางตรัสรู้ มีใช้คำแนะนำให้ปฏิบัติตาม ไม่ควรตัดสินผู้หลงจากการนอนหรือ อิริยาบถ พระพุทธเจ้าทรงกำหนดผู้หลงด้วยอาสวะที่ยังละไม่ได้ มีใช้ด้วยการพักผ่อนทางกาย

38. แก่นธรรมของมหาสัจจกสูตร

แก่นสำคัญสรุปได้ว่า

1. การอบรมกายและจิตคือการไม่ปล่อยให้สุขและทุกข์ครอบงำจิต
2. การออกจากกามทางกายยังไม่พอ ต้องละความคิดข้องภายใน
3. การทรมานกายอย่างรุนแรงไม่ทำให้ปัญญาเกิดขึ้นโดยอัตโนมัติ
4. ความสุขอันสงัดจากกามและอกุศลธรรมไม่ใช่สิ่งที่ต้องหวาดกลัว
5. สมาธิทำจิตให้ตั้งมั่น มีกำลัง และพร้อมแก่การรู้ตามความเป็นจริง
6. ภาวนามยปัญญาซึ่งอาศัยสมาธิเป็นฐาน นำไปสู่ความรู้ในอริยสัจและความสิ้นอาสวะ
7. มัชฌิมาปฏิปทาไม่หมกมุ่นในกามและไม่ทรมานตน
8. ผู้ไม่หลงอย่างแท้จริงคือผู้ละอาสวะได้แล้ว

39. สรุป

มหาสัจจกสูตรเริ่มจากคำถามเรื่องการอบรมกายและจิต พระพุทธเจ้าทรงอธิบายว่า ผู้ไม่ได้รับการอบรมย่อมถูกสุขเวทนาและทุกขเวทนาครอบงำ ส่วนอริยสาวกผู้ได้รับการอบรมย่อมรู้เวทนาโดยไม่ตกอยู่ใต้อำนาจของเวทนานั้น

จากนั้นพระองค์ทรงเล่าพระประสบการณ์ก่อนตรัสรู้ ผ่านอุปมาไม้สดและไม้แห้ง การกัดฟันกัดข่มจิต การกลั่นลมหายใจ และการอดอาหารจนพระกายซูบผอมอย่างที่สุด แม้ทรงทำความเพียรรุนแรงกว่าผู้อื่น ก็ยังไม่บรรลุญาณทัสสนะ

จุดเปลี่ยนเกิดขึ้นเมื่อทรงระลึกถึงปฐมฌานได้คืนหัว และทรงเห็นว่า ความสุขอันเกิดจากความสงบไม่ใช่สิ่งที่ควรกลัว พระองค์จึงทรงรับอาหาร ฟืนกำลัง และดำเนินทางสมาธิอย่างถูกต้อง เมื่อทรงบรรลุฌาน 4 พระจิตตั้งมั่น บริสุทธิ และควรแก่การงาน จึงทรงน้อมไปเพื่อวิชา 3 ในสามยามแห่งราตรี และทรงทำอาสวะให้สิ้นด้วยปัญญารู้ตามความเป็นจริง

ตอนท้าย พระพุทธเจ้าทรงแสดงว่า การพักผ่อนนอนกลางวันไม่ได้ทำให้เป็นผู้หลง ผู้หลงคือผู้ยังละอาสวะไม่ได้ ส่วนพระตถาคตทรงละอาสวะหมดสิ้นแล้ว จิตจึงไม่หวั่นไหวแม้ถูกถ้อยคำรุกราน พระสูตรนี้จึงเป็นหลักฐานสำคัญว่า ทางพ้นทุกข์มิใช่ความสุดโต่ง แต่เป็นการรักษากายให้เหมาะ ทำจิตให้มีสมาธิ แล้วเจริญภาวนามยปัญญาจนรอบรู้กองสังขารและสิ้นความยึดถือ

40. สำหรับศึกษาเพิ่มเติม

- กายภาวนาและจิตตภาวนา
 - เวทนาและการไม่ยึดเวทนา
 - ทุกรกิริยา
 - มัชฌิมาปฏิปทา
 - รูปฌาน 4
 - วิชา 3
 - อริยสัจ 4
 - อาสวะ 3
 - ภาวนามยปัญญา
 - ความหลุดพ้นเพราะไม่ถือมั่น
-

พระสูตรตันตปิฎก เล่มที่ 4
พระสูตรที่ 37 : จุฬัตถาสังขยสูตร
ธรรมทั้งปวงไม่ควรยึดมั่น - ทางย่อสู่ความสิ้นตัณหา
พระไตรปิฎกเล่มที่ 12 - มัชฌิมนิคาย มูลปณณาสก มหามกวรรค

หลักธรรมสำคัญ

- ความหลุดพ้นเพราะสิ้นตัณหา
- ธรรมทั้งปวงไม่ควรยึดมั่น
- การรู้ยิ่งและกำหนดรู้ธรรมทั้งปวง
- การรู้เท่าทันเวทนา 3
- การเห็นความไม่เที่ยงในเวทนา
- ความคลายกำหนัด ความดับ และความสลละคืน
- การไม่ยึดถือสิ่งใดในโลก
- ความไม่สะดุ้งเพราะไม่มีสิ่งที่ยึดไว้
- ความสิ้นชาติและการอยู่จบพรหมจรรย์
- ความไม่ประมาทแม้มีบุญและความสุขมาก
- ฤทธิ์ของพระมหาโมคคัลลานะ
- ความเข้าใจธรรมที่ต้องพิสูจน์ด้วยการปฏิบัติ

บทนำ

จุฬัตถาสังขยสูตรเป็นพระสูตรที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงคำสอนโดยย่อแก่ท้าวสักกะ จอมเทพแห่งสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เมื่อท้าวสักกะทูลถามว่า ภิกษุหลุดพ้นเพราะสิ้นตัณหาอย่างไร จึงเป็นผู้ถึงที่สุดเกษมจากโยคะ ประพฤติพรหมจรรย์ถึงที่สุด และเป็นผู้ประเสริฐกว่าเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย

พระพุทธเจ้าทรงตอบด้วยหลักสำคัญว่า “ธรรมทั้งปวงไม่ควรยึดมั่น” (สพเพ ธมฺมา นาลํ อภินิเวสาย) จากนั้นทรงแสดงลำดับการปฏิบัติ ตั้งแต่การรู้ยิ่งและกำหนดรู้ธรรมทั้งปวง การรู้เท่าทันสุขเวทนา ทุกขเวทนา และอทุกขมสุขเวทนา ไปจนถึงการพิจารณาเห็นความไม่เที่ยง ความคลายกำหนัด ความดับ และความสลละคืนในเวทนาเหล่านั้น

เมื่อไม่ยึดมั่นสิ่งใดในโลก ย่อมไม่สะดุ้ง เมื่อไม่สะดุ้ง ย่อมปรินิพพานเฉพาะตน และรู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มีอีก

พระมหาโมคคัลลานะมีความดำริว่า ท้าวสักกะทรงรู้ทั่วถึงพระดำรัสแล้วจึงอนุโมทนา หรือยังไม่ทรงรู้ทั่วถึงก็อนุโมทนา จึงขึ้นไปยังสวรรค์ชั้นดาวดึงส์เพื่อสอบถาม ท่านพบท้าวสักกะกำลังเพเลิดเพลินอยู่ท่ามกลางทิพยสมบัติ เมื่อถูกถาม ท้าวสักกะตรัสว่าทรงมีกิจมาก แล้วทรงเล่าเรื่องชัยชนะ

เหนืออสุรและพวชมเวษยันตปราสาท พระมหาโมคคัลลานะเห็นว่าท้าวสักกะประมาณอยู่มาก จึงใช้อิทธิฤทธิ์ทำให้ปราสาทสั่นสะเทือน เพื่อให้เกิดความสังเวชและกลับมาตั้งใจในธรรม

พระสูตรนี้จึงมิได้แสดงเพียงหลักความไม่ยึดมั่น แต่ยังเตือนว่า การฟังและจำคำสอนได้ยังไม่เท่ากับการนำธรรมเข้าสู่ใจ ผู้มีบุญ มีอำนาจ หรือมีความสุขมากก็ยังคงอาศัยความไม่ประมาณ จึงจะก้าวต่อไปถึงความสิ้นค้นหาได้

1. พระพุทธเจ้าประทับที่บุพพาราม

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ปราสาทของนางวิสาขาไมคารมาตา ในบุพพาราม ใกล้กรุงสาวัตถี สถานที่นี้เป็นอารามสำคัญแห่งหนึ่งซึ่งนางวิสาขามหาอุบาสิกาสร้างถวายพระสงฆ์ พระพุทธเจ้าทรงประทับและแสดงธรรม ณ ที่แห่งนี้หลายครั้ง

ในครั้งนั้น ท้าวสักกะจอมเทพเสด็จมาเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค ถวายอภิวัตแล้วประทับยืน ณ ที่สมควร

2. คำถามของท้าวสักกะ

ท้าวสักกะทูลถามโดยย่อว่า ภิกษุหลุดพ้นเพราะสิ้นค้นหาอย่างไร จึงเป็นผู้ถึงที่สุด เกษมจากโยคะ ประพฤติพรหมจรรย์ถึงที่สุด มีที่สุดอันถึงแล้ว และเป็นผู้ประเสริฐกว่าเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย คำถามนี้ไม่ได้ถามเพียงว่า จะทำค้นหาให้เบาบางได้อย่างไร แต่ถามถึงความหลุดพ้นอย่างสมบูรณ์ ซึ่งไม่มีความยึดถือเหลือเป็นเหตุให้เกิดภพใหม่

คำว่า “โดยย่อ” มีความสำคัญ เพราะพระพุทธเจ้าทรงรวบยอดกระบวนการทั้งหมดไว้ในหลักเพียงไม่กี่ประโยค แต่แต่ละประโยคครอบคลุมการปฏิบัติจากความเข้าใจไปจนถึงความหลุดพ้น

3. ธรรมทั้งปวงไม่ควรยึดมั่น

พระพุทธเจ้าตรัสว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ได้สดับว่า “ธรรมทั้งปวงไม่ควรยึดมั่น” (สพฺเพ ธมฺมานาลํ อภินิเวสยา) ถ้อยคำนี้เป็นหัวใจของพระสูตร คำว่า “ไม่ควรยึดมั่น” มิได้หมายความว่า ธรรมทั้งหลายไม่มีอยู่ หรือไม่มีความแตกต่างระหว่างกุศลกับอกุศล แต่หมายถึงธรรมใด ๆ ไม่ควรถูกเกาะเกี่ยว ถือนั่น หรือตั้งความสำคัญลงไปว่าเป็นที่พึ่งถาวร โดยเฉพาะการถือนั่นว่า

- นี่เป็นเรา
- นี่เป็นของเรา
- นี่เป็นตัวตนของเรา
- สิ่งนี้ต้องเป็นไปตามความปรารถนาของเรา

แม้สิ่งที่ดีและเป็นประโยชน์ก็อาศัยเป็นเครื่องดำเนินไปได้ แต่ไม่ควรยึดติดในสิ่งนั้น หรือนำมาสร้างความสำคัญมั่นหมายเป็นตัวตน

4. “ธรรมทั้งปวง” มีความหมายกว้าง

คำว่า “ธรรม” ในที่นี้มีความหมายกว้างกว่าคำสอนหรือหนังสือธรรมะ หมายถึงสิ่งหรือสภาวะที่ถูกรู้ได้ทั้งหมด สิ่งที่เกิดจากส่วนประกอบและเหตุปัจจัย ไม่ว่าจะมิใช่ใจครองหรือไม่ใช่ใจครอง ล้วนอยู่ในกองสังขาร ย่อมเกิดขึ้น ตั้งอยู่แปรเปลี่ยน และดับไปตามเหตุปัจจัย

ส่วนนิพพานเป็นวิสังขาร ไม่เกิดจากการรวมตัวของส่วนประกอบ และไม่อยู่ภายใต้ความเกิดดับอย่างสังขาร แต่ก็ไม่ควรถูกนำไปสร้างความสำคัญว่าเป็น “เรา” หรือ “ของเรา”

ดังนั้น ข้อความว่า “ธรรมทั้งปวงไม่ควรยึดมั่น” ไม่เท่ากับข้อความว่า “สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง” เพราะความไม่เที่ยงกล่าวถึงสังขาร ส่วนหลักไม่ยึดมั่นครอบคลุมธรรมที่จิตอาจเข้าไปเกาะเกี่ยวถือเอาทั้งหมด อย่างไรก็ตาม พระสูตรตอนนี้นำการปฏิบัติมาลงที่การรู้เท่าทันเวทนาสามชนิดโดยตรง

5. ไม่ยึดมั่นมิใช่ไม่รับผิดชอบ

การไม่ยึดมั่นไม่ได้หมายถึงปล่อยปละ ละเลยหน้าที่ หรือไม่สนใจผลของการกระทำ ผู้ปฏิบัติยังต้องรู้ว่าอะไรควรทำ อะไรไม่ควรทำ รักษาศีล เจริญสมาธิ และอบรมปัญญา แต่ทำสิ่งเหล่านั้นโดยไม่สร้างความสำคัญว่า “เราเหนือกว่าเขาเพราะเราดีกว่า” หรือ “ความดีนี้เป็นตัวเราที่ต้องรักษาไว้ตลอดไป”

หลักไม่ยึดมั่นจึงมิใช่ข้ออ้างให้ทิ้งกุศล แต่เป็นการใช้กุศลเป็นทางฝึกจนถึงเวลาที่จิตไม่ยึดมั่นในเครื่องมือแห่งการข้ามพ้น

6. จากการสดับสู่การรู้ยิ่ง

เมื่อภิกษุได้สดับว่า ธรรมทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นแล้ว พระพุทธเจ้าตรัสต่อว่า ภิกษุนั้นย่อมรู้ยิ่ง ธรรมทั้งปวง การได้ยินเป็นเพียงจุดเริ่มต้น ผู้ฟังอาจจำถ้อยคำและอธิบายความหมายได้ แต่ยังไม่เท่ากับรู้สภาวะนั้นด้วยตนเอง

การรู้ยิ่งจึงก้าวพ้นความรู้ระดับหูและระดับความคิด ไปสู่การรู้ตรงต่อสิ่งที่กำลังปรากฏ โดยไม่ให้ความเชื่อเดิม ความชอบ หรือความไม่ชอบเข้ามาปิดบัง

7. จากการรู้ยิ่งสู่การกำหนดรู้

เมื่อรู้ยิ่งธรรมทั้งปวงแล้ว ภิกษุย่อมกำหนดรู้ธรรมทั้งปวง การกำหนดรู้มิใช่เพียงระบุชื่อว่า สิ่งนี้คือรูป สิ่งนี้คือเวทนา หรือสิ่งนี้คือความคิด แต่เป็นการรู้รอบถึงลักษณะ เหตุเกิด ความแปรเปลี่ยน ผลของการเข้าไปยึด และทางวางความยึดมั่น

เมื่อกำหนดรู้ตามความเป็นจริง จิตย่อมเห็นว่า สิ่งที่กำลังปรากฏไม่อยู่ในอำนาจบังคับให้เป็นอย่างใจได้ และไม่ควรเข้าไปตั้งมั่นว่าเป็นเราและของเรา

8. เวทนาเป็นจุดที่ตัณหาอาศัยเกิด

หลังตรัสถึงการกำหนดรู้ธรรมทั้งปวง พระพุทธเจ้าทรงนำการปฏิบัติมาลงที่เวทนา เพราะเมื่อมีผัสสะย่อมมีเวทนา และเมื่อไม่มีปัญญารู้เท่าทัน ตัณหาย่อมอาศัยเวทนาเกิดขึ้น

- เมื่อสุขเวทนาเกิด จิตอยากให้สุขนั้นอยู่ต่อ
- เมื่อทุกขเวทนาเกิด จิตอยากให้ทุกข์นั้นหายไป
- เมื่ออทุกขมสุขเวทนาเกิด จิตอาจหลงเพลินหรือไม่รู้ชัด

ปัญหาจึงมีได้อยู่ที่เวทนาเกิดขึ้น แต่อยู่ที่จิตเข้าไปยินดี ต่อด้าน หรือยึดถือเวทนานั้น

9. สุขเวทนา

เมื่อภิกษุเสวยสุขเวทนา ย่อมพิจารณาเห็นความไม่เที่ยงในสุขเวทนานั้น สุขมีเหตุให้เกิด เมื่อเหตุเปลี่ยน สุขย่อมเปลี่ยน ไม่อาจสั่งให้คงอยู่ตลอดไป การเข้าไปยึดสุขจึงชวนความกระวนกระวายไว้ เพราะต้องคอยรักษา ต้องกลัวสูญเสีย และต้องแสวงหาทดแทน ผู้มีปัญญาใช้สุขที่เป็นกุศลโดยไม่หลงถือว่า สุขนั้นเป็นจุดหมายสุดท้ายหรือเป็นสิ่งยืนยันตัวตน

10. ทุกขเวทนา

เมื่อภิกษุเสวยทุกขเวทนา ย่อมพิจารณาเห็นความไม่เที่ยงในทุกขเวทนานั้นเช่นกัน การรู้ว่าทุกขเวทนาไม่เที่ยง ไม่ได้แปลว่าปฏิเสธความเจ็บปวด แต่เป็นการไม่เพิ่มความทุกข์ด้วยความคิดว่า “ทุกข์นี้เป็นเรา” หรือ “เราจะต้องเป็นเช่นนี้ตลอดไป” กายอาจเจ็บ จิตอาจรับรู้อารมณ์ที่ไม่พอใจ แต่เมื่อไม่เข้าไปยึด ทุกขเวทนาย่อมไม่ขยายเป็นความเศร้า โศก ความคับแค้น และความสำคัญมั่นหมายในตัวตน

11. อทุกขมสุขเวทนา

เมื่อภิกษุเสวยเวทนาที่ไม่ใช่ทุกข์และไม่ใช่อสุข ย่อมพิจารณาเห็นความไม่เที่ยงเช่นเดียวกัน เวทนาชนิดนี้มักถูกมองข้าม เพราะไม่เด่นชัดเหมือนสุขหรือทุกข์ จิตจึงอาจตกอยู่ในความไม่รู้ เพลิดเพลินเฉื่อยชา หรือแสวงหาสิ่งเร้าโดยไม่รู้ตัว การมีสติรู้เวทนาที่เป็นกลาง ช่วยให้เห็นกระบวนการของจิตได้ละเอียดขึ้น และป้องกันมิให้อวิชชาอาศัยความไม่ชัดเจนนั้นดำเนินต่อไป

12. พิจารณาเห็นความไม่เที่ยง

พระพุทธเจ้าทรงให้พิจารณาเห็นความไม่เที่ยงในเวทนาทุกชนิด คำว่า “พิจารณาเห็น” มิใช่เพียงคิดว่า ทุกสิ่งไม่เที่ยง แต่เป็นการรู้การเกิดขึ้นและแปรเปลี่ยนของเวทนาในขณะที่กำลังปรากฏ

เมื่อจิตมีสมาธิ ย่อมตั้งมั่น ไม่ถูกสุขหรือทุกข์พาออกไปง่าย ภาวนามยปัญญาจึงสามารถรู้สภาวะ

ตามความเป็นจริงได้ชัดเจนว่า เวทนาเกิดเพราะเหตุ เมื่อเหตุเปลี่ยน เวทนาจึงเปลี่ยน และไม่มีตัวตนถาวร อยู่ภายในเวทนานั้น

ข้อความเรื่องสมาธิในย่อหน้านี้เป็นคำอธิบายประกอบเพื่อเชื่อมหลักการปฏิบัติ มิใช่ถ้อยคำที่ปรากฏโดยตรงในพระสูตรตอนนี้

13. พิจารณาเห็นความคลายกำหนด

เมื่อเห็นความไม่เที่ยงชั่วแล้วชั่วเล่า ความหลงใหลในเวทนาย่อมคลายลง ความคลายกำหนดมิใช่ การบังคับตนให้เกลียดความสุข แต่เป็นผลจากการเห็นชัดว่า สุขที่ต้องพึ่งเหตุปัจจัยไม่อาจเป็นที่พึ่ง ถาวร การวิ่งตามสิ่งที่เปลี่ยนแปลงย่อมนำความเหน็ดเหนื่อยและความกลัวสูญเสียมาด้วย

เมื่อปัญญาเห็นตามจริง จิตจึงค่อย ๆ หลดความจำเป็นที่จะเกาะเกี่ยว มิใช่ว่างเพราะถูกสั่งให้ว่าง แต่เพราะรู้ว่าสิ่งนั้นไม่ควรถือไว้

14. พิจารณาเห็นความดับ

ภิกษุย่อมพิจารณาเห็นความดับในเวทนา สิ่งใดเกิดขึ้น สิ่งนั้นย่อมดับไป การเห็นความดับทำให้ จิตไม่สร้างความคาดหวังว่าสภาวะใดจะคงเดิม และไม่สร้างตัวตนจากประสบการณ์ชั่วคราว

เมื่อเห็นการดับอย่างต่อเนื่อง ปัญญาย่อมรู้ว่า การดับตัณหาและความยึดถือเป็นความสงบ ไม่ใช่ ความสูญเสียตัวตน แต่เป็นการสิ้นเหตุที่ทำให้ต้องกระวนกระวายและเกิดทุกข์ซ้ำอีก

15. พิจารณาเห็นความสละคืน

ภิกษุย่อมพิจารณาเห็นความสละคืนในเวทนาทุกชนิด ความสละคืนคือไม่ดึงสภาวะมาเป็นของตน และไม่พยายามควบคุมสิ่งที่เกิดตามเหตุปัจจัยว่า ต้องเป็นไปตามความต้องการ กาย เวทนา ความจำ ความคิด และความรับรู้อาศัยเหตุปัจจัยเกิดขึ้น แล้วเป็นไปตามเหตุปัจจัย ผู้มีปัญญาจึงคืนสิ่งเหล่านั้นแก่ ธรรมชาติ ไม่ตั้งความสำคัญว่า “นี่คือเรา” หรือ “นี่เป็นของเรา”

16. ไม่ยึดมั่นสิ่งใดในโลก

เมื่อพิจารณาเวทนาด้วยความไม่เที่ยง ความคลายกำหนด ความดับ และความสละคืน ภิกษุย่อม ไม่ยึดมั่นสิ่งใดในโลก คำว่า “สิ่งใดในโลก” ครอบคลุมทั้งสิ่งที่น่าพอใจและไม่น่าพอใจ ทั้งภายนอก และภายใน ทั้งหยาบและละเอียด การไม่ยึดมั่น ไม่ได้ทำให้การรับรู้หยุดลง แต่ทำให้การรับรู้ นั้น ไม่มีความสำคัญว่าเป็นตัวเราเข้าไปครอบครอง

17. เมื่อไม่ยึดมั่น ย่อมไม่สะดุ้ง

พระพุทธเจ้าตรัสว่า เมื่อไม่ยึดมั่น ภิกษุย่อมไม่สะดุ้ง ความสะดุ้งเกิดขึ้นเพราะมีสิ่งที่จิตถือความเป็นเราและของเรา เมื่อสิ่งนั้นถูกกระทบ เปลี่ยนแปลง หรือกำลังจะสูญเสีย จิตจึงหวั่นไหว เมื่อไม่มีสิ่งใดถูกยึดไว้เป็นตัวตน ความเปลี่ยนแปลงยังเกิดขึ้นตามธรรมดา แต่ไม่มีผู้ยึดถืออยู่ภายในเพื่อรับวาทกระทบกระเทือนนั้นเป็นเรื่องของตน

18. เมื่อไม่สะดุ้ง ย่อมปรินิพพานเฉพาะตน

เมื่อไม่สะดุ้ง ภิกษุย่อมปรินิพพานเฉพาะตน คือรู้ความดับเย็นด้วยตนเอง เพราะค้นหาและความยึดมั่นไม่เหลือเป็นเชื้อให้เกิดภพใหม่ ภิกษุนั้นรู้ชัดว่า “ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มีอีก” นี่คือการตอบโดยย่อว่า ภิกษุหลุดพ้นเพราะสิ้นค้นหาและถึงที่สุดแห่งพรหมจรรย์ได้อย่างไร

19. ท้าวสักกะถวายอภิวัตแล้วกลับไป

ท้าวสักกะทรงยินดีและอนุโมทนาพระดำรัส ถวายอภิวัต กระทำประทักษิณ แล้วหายไป ณ ที่นั้น ภายนอกดูเหมือนท้าวสักกะรับพระธรรมเทศนาไว้ด้วยดี แต่ยังมีคำถามสำคัญว่า พระองค์ทรงเข้าใจเนื้อหาจนแทงตลอดหรือเพียงจำถ้อยคำได้ ความแตกต่างระหว่างการชื่นชมธรรมกับการรู้ธรรมจริงเป็นเหตุให้พระมหาโมคคัลลานะติดตามไปตรวจสอบ

20. ความดำริของพระมหาโมคคัลลานะ

ขณะนั้น พระมหาโมคคัลลานะนั่งอยู่ไม่ไกลจากพระผู้มีพระภาค ท่านเกิดความดำริว่า ท้าวสักกะรู้ทั่วถึงพระดำรัสแล้วจึงอนุโมทนา หรือยังไม่รู้ทั่วถึงก็อนุโมทนา ท่านจึงตั้งใจไปสอบถามเพื่อให้ทราบความจริง ความสงสัยของพระมหาโมคคัลลานะมิใช่การจับผิด แต่เป็นความห่วงใยว่า ผู้ฟังได้รับเพียงถ้อยคำหรือเข้าถึงประโยชน์ของธรรมนั้นแล้ว

21. พระมหาโมคคัลลานะขึ้นสู่ดาวดึงส์

พระมหาโมคคัลลานะหายจากปราสาทของมิกามาดาในบุพพาราม แล้วปรากฏในหมู่เทวดาชั้นดาวดึงส์รวดเร็วเหมือนบุรุษมีกำลังเหยียดแขนที่คู้หรือเหยียดขาที่เหยียดเข้า

เหตุการณ์นี้แสดงอิทธิฤทธิ์ของพระมหาโมคคัลลานะ ผู้ได้รับยกย่องว่าเป็นเลิศกว่าภิกษุทั้งหลายในทางมีฤทธิ์มาก อย่างไรก็ตาม จุฬามายของฤทธิ์ในพระสูตรมิใช่เพื่ออวดอำนาจ แต่ใช้เพื่อเตือนผู้ประมาทให้กลับมาตั้งใจฟังธรรม

22. ท้าวสักกะท่ามกลางทิพยคนตรี

ในเวลานั้น ท้าวสักกะกำลังทรงรีนมัยอยู่ในสวนเอกปณทริก พร้อมด้วยคนตรีทิพย์ห้าร้อยเครื่อง เมื่อทอดพระเนตรเห็นพระมหาโมคคัลลานะมาแต่ไกล ท้าวสักกะทรงให้คนตรีหยุด แล้วเสด็จเข้าไปต้อนรับ เชิญให้นั่งบนอาสนะที่จัดไว้ ส่วนพระองค์ประทับบนอาสนะต่ำกว่า

ภาพนี้แสดงความเคารพที่ท้าวสักกะมีต่อพระมหาโมคคัลลานะ แต่ขณะเดียวกันก็แสดงว่าหลังจากฟังธรรมเรื่องความไม่ยึดมั่นแล้ว พระองค์กลับมายุ่งท่ามกลางความเพลิดเพลินอย่างรวดเร็ว

23. พระมหาโมคคัลลานะถามถึงคำสอน

พระมหาโมคคัลลานะเรียกท้าวสักกะตามโคตรว่า “โกสิยะ” แล้วถามว่า พระผู้มีพระภาคทรงแสดงความหลุดพ้นเพราะสันตัมหาโดยย่อไว้อย่างไร ขอให้ท้าวสักกะกล่าวเพื่อให้ท่านได้มีส่วนฟังธรรมนั้นด้วย คำถามนี้เปิดโอกาสให้ท้าวสักกะแสดงว่า ทรงจำได้เพียงใด และเข้าใจความสัมพันธของแต่ละขั้นตอนหรือไม่

24. ท้าวสักกะกล่าวว่ามิจิกมาก

ท้าวสักกะตรัสตอบว่า พระองค์มีกิจและหน้าที่มาก ทั้งกิจส่วนพระองค์และกิจของเทวดาชั้นดาวดึงส์ สิ่งที่ดี งาม ดี ใสใจดี และทรงจำดี บางครั้งก็เลื่อนหายไปโดยฉับพลัน

คำตอบนี้ทำให้คำถามของพระมหาโมคคัลลานะยังไม่ได้รับคำตอบในทันที แม้ท้าวสักกะเพิ่งเสด็จกลับจากการเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า การมีกิจมากมิใช่ความผิด แต่ถ้าปล่อยให้ภารกิจและความเพลิดเพลินกลบสิ่งที่สำคัญ ธรรมที่เพิ่งได้ฟังก็อาจไม่ได้รับการใคร่ครวญอย่างต่อเนื่อง

25. เรื่องสงครามระหว่างเทวดากับอสูร

แทนที่จะตอบคำถามโดยตรง ท้าวสักกะทรงเล่าว่า ครั้งหนึ่งเกิดสงครามระหว่างเทวดากับอสูรฝ่ายเทวดาชนะและฝ่ายอสูรพ่ายแพ้

เมื่อเสด็จกลับจากชัยชนะ พระองค์ทรงสร้างเวชยันตปราสาทขึ้น แล้วทรงชวนพระมหาโมคคัลลานะไปชมความงดงามของปราสาท

การเปลี่ยนเรื่องจากความสันตัมหาไปสู่ชัยชนะและทิพยสมบัติ แสดงให้เห็นว่า แม้ผู้ฟังจะเคารพธรรม แต่จิตก็ยังอาจถูกความสำเร็จและสิ่งน่าพอใจดึงออกจากประเด็นสำคัญได้

26. ความวิจิตรของเวชยันตปราสาท

เวชยันตปราสาทมีเรือนยอดหนึ่งร้อยหลัง แต่ละหลังมีเรือนยอดย่อยเจ็ดร้อย แต่ละเรือนยอดย่อยมีนางอัปสรเจ็ดคน และนางอัปสรแต่ละคนมีหญิงบริวารอีกเจ็ดคน

ท้าวสักกะและท้าวเวสวัณมหาราชให้พระมหาโมคคัลลานะเดินชมส่วนต่าง ๆ ของปราสาท

พร้อมกล่าวให้ทอดดูความน่ารื่นรมย์ของสถานที่ หญิงบริวารของท้าวสักระเห็นพระมหาโมคคัลลานะ แล้วต่างละอายและเข้าไปยังห้องของตน เปรียบเหมือนหญิงสะใภ้เห็นบิดาของสามีแล้วเกิดความเกรงใจ

27. ผลของบุญและข้อจำกัดของทิพยสมบัติ

พระมหาโมคคัลลานะกล่าวรับรองว่า ความงดงามของท้าวโกสียะสมควรแก่ผู้เคยทำบุญไว้ เพราะมนุษย์เมื่อเห็นสิ่งน่ารื่นรมย์ก็มักกล่าวว่า งดงามราวกับสมบัติของเทวดาชั้นดาวดึงส์ ทิพยสมบัติ จึงไม่ใช่สิ่งเกิดขึ้นโดยไร้เหตุ แต่เป็นผลของบุญในอดีต อย่างไรก็ตาม ผลบุญที่น่ารื่นรมย์ยังเป็นสังขาร เกิดตามเหตุปัจจัยและไม่อาจคงอยู่ตลอดไป

การมีบุญมากจึงไม่เท่ากับสิ้นตัณหา บุญให้ผลเป็นสุขและเป็นโอกาสที่ดี แต่ผู้แสวงผลบุญยังต้องอบรมปัญญาเพื่อไม่ให้ความสุขนั้นกลายเป็นที่ตั้งของความประมาท

28. พระมหาโมคคัลลานะเห็นความประมาท

พระมหาโมคคัลลานะดำริว่า ท้าวสักระประมาทอยู่มาก ควรทำให้เกิดความสังเวช ความสังเวชในที่นี้มีใช้ความสิ้นหวัง แต่เป็นความรู้สึกลึ้นขึ้นเมื่อเห็นความไม่แน่นอนของสิ่งที่กำลังยึดถือ ทำให้กลับมาตระหนักว่า ชีวิตและสมบัติไม่ควรถูกปล่อยให้ผ่านไปโดยไม่มีการอบรมจิต เมื่อคำถามด้วยถ้อยคำยังไม่ทำให้ท้าวสักระกลับมาใส่ใจ พระมหาโมคคัลลานะจึงใช้วิธีที่ตรงกับสภาพจิตในขณะนั้น

29. เวชยันตปราสาทสันสะเทือน

พระมหาโมคคัลลานะบันดาลอิทธิทธิสังขาร แล้วใช้หัวแม่เท้ากดเวชยันตปราสาท ทำให้ปราสาทสัน สะเทือน และหวั่นไหว

ท้าวสักระ ท้าวเวสวัณ และเทวดาชั้นดาวดึงส์ต่างประหลาดใจว่า พระสมณะมีฤทธิ์และอำนาจมาก เพียงใช้นิ้วเท้าก็ทำให้ทิพยปราสาทสันสะเทือนได้

เหตุการณ์นี้กระทบตรงต่อสิ่งที่ท้าวสักระกำลังภูมิใจ ปราสาทซึ่งคุ้มกันและงดงามกลับหวั่นไหวได้ในทันที จึงเป็นบทเรียนที่มองเห็นได้ว่า แม้ทิพยสมบัติก็ไม่ควรยึดมั่น

30. ความกลัวทำให้กลับมาตั้งใจ

เมื่อพระมหาโมคคัลลานะทราบวาท้าวสักระทรงกลัวและมีพระโลมาชุชัน จึงถามซ้ำว่า พระผู้มีพระภาคทรงแสดงความหลุดพ้นเพราะสิ้นตัณหาโดยย่อไว้อย่างไร

ครั้งนี้ท้าวสักระไม่ทรงหลีกเลี่ยง แต่ทรงเล่าการเข้าเฝ้า คำถาม และพระดำรัสของพระพุทธเจ้าครบถ้วน ตั้งแต่ธรรมทั้งปวงไม่ควรยึดมั่น จนถึงความรู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว

เหตุการณ์นี้แสดงว่า อย่างน้อยท้าวสักระยังทรงจำเนื้อหาพระธรรมเทศนาได้ แต่ความเพลิดเพลิดและความประมาททำให้มิได้ทรงนำสิ่งที่จำได้นั้นขึ้นมาตอบในทันที

31. พระมหาโมคคัลลანะอนุโมทนา

เมื่อท้าวสักระกล่าวพระธรรมเทศนาจบ พระมหาโมคคัลลานะยินดีและอนุโมทนาถ้อยคำของท้าวสักระ จากนั้นท่านหายจากหมู่เทวดาชั้นดาวดึงส์ แล้วกลับมาปรากฏที่ปราสาทของมิกรมาตาในบุพพารามอย่างรวดเร็ว จุดประสงค์ของการเดินทางสำเร็จแล้ว คือท่านได้ทราบวาท้าวสักระจำพระคำรัสได้ เพียงแต่ยังต้องได้รับการเตือนให้ไม่ประมาท

32. นางเทพธิดาถามถึงพระมหาโมคคัลลานะ

หลังพระมหาโมคคัลลานะจากไปไม่นาน หญิงบริวารของท้าวสักระทูลถามว่า พระสมณะผู้มีฤทธิ์มากนั้นคือพระผู้มีพระภาคผู้เป็นพระศาสดาของท้าวสักระหรือไม่

ท้าวสักระตอบว่า พระสมณะนั้นมีใช้พระศาสดาของพระองค์ แต่คือพระมหาโมคคัลลานะ ผู้เป็นเพื่อนพรหมจารีของพระองค์

คำว่า “เพื่อนพรหมจารี” ในที่นี้แสดงความเกี่ยวเนื่องกันในทางแห่งพรหมจรรย์ มิได้หมายความว่าท้าวสักระมีคุณธรรมเสมอกับพระมหาโมคคัลลานะทุกประการ

33. พระศาสดาย่อมยิ่งกว่าสาวก

หญิงบริวารของท้าวสักระกล่าวว่า เป็นลาภของท้าวสักระที่มีเพื่อนพรหมจารีผู้มีฤทธิ์และอำนาจมากถึงเพียงนี้ พระผู้มีพระภาคผู้เป็นพระศาสดาของพระมหาโมคคัลลานะย่อมทรงมีพระคุณยิ่งกว่านั้น

ถ้อยคำนี้ช่วยนำความสนใจจากความอัศจรรย์ในฤทธิ์กลับไปสู่พระพุทธเจ้าและพระธรรม เพราะฤทธิ์ของสาวกมิใช่หลักสูงสุด ความสิ้นตัณหาและความหลุดพ้นต่างหากคือจุดหมายของพรหมจรรย์

34. พระมหาโมคคัลลานะกลับมาทูลถาม

พระมหาโมคคัลลานะเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค ถวายอภิวาทแล้วนั่ง ณ ที่สมควร ก่อนทูลถามว่า พระองค์ทรงจำได้หรือไม่ว่า เพิ่งทรงแสดงความหลุดพ้นเพราะสิ้นตัณหาโดยย่อแก่เทพผู้มีบริวารมากองค์หนึ่ง

พระพุทธเจ้าตรัสว่า ทรงจำได้ และทรงระบุว่าเทพนั้นคือท้าวสักระจอมเทพ จากนั้นพระองค์ทรงเล่าคำถามและคำตอบทั้งหมดอีกครั้ง เป็นการยืนยันว่า เนื้อหาที่ท้าวสักระกล่าวแก่พระมหาโมคคัลลานะตรงกับพระธรรมเทศนาเดิม

35. คำสอนที่กล่าวซ้ำสามครั้ง

แก่นคำสอนเรื่องความสันต์หาปรากฏในพระสูตรสามครั้ง

1. พระพุทธเจ้าตรัสแก่ท้าวสักกะ
2. ท้าวสักกะกล่าวแก่พระมหาโมคคัลลานะ
3. พระพุทธเจ้าตรัสยืนยันแก่พระมหาโมคคัลลานะ

การกล่าวซ้ำทำให้เห็นลำดับอย่างชัดเจนว่า สดับว่าไม่ควรยึดมั่น → รู้ยิ่ง → กำหนดรู้ → รู้เท่าทันเวทนา → เห็นความไม่เที่ยง ความคลายกำหนด ความดับ และความสละคืน → ไม่ยึดมั่น → ไม่สะดุ้ง → หลุดพ้น

36. เหตุใดพระสูตรจึงเน้นเวทนา

แม้พระพุทธเจ้าตรัสว่าให้รู้ยิ่งและกำหนดรู้ธรรมทั้งปวง แต่เมื่อลงสู่การปฏิบัติ พระองค์ทรงเน้นเวทนา เพราะเวทนาเป็นจุดต่อสำคัญระหว่างการรับรู้อารมณ์กับการเกิดตัณหา หากไม่มีสติ สุขเวทนา ย่อมนำไปสู่ความอยากได้ ทุกขเวทนานำไปสู่ความอยากผลักไส และเวทนาที่เป็นกลางเปิดช่องให้อวิชชาดำเนินต่อ หากมีสติ สมาธิ และภาวนามยปัญญา เวทนาชนิดเดิมกลับเป็นสิ่งที่ให้เรียนรู้ความเกิดดับ และเป็นทางตัดกระแสจากเวทนาไปสู่ตัณหา

37. ตัณหาและความยึดมั่นสัมพันธ์กันอย่างไร

ตัณหาคือความทะยานอยาก ส่วนอุปาทานคือการจับถือสิ่งที่อยากนั้นไว้เป็นเราและของเรา เมื่อชอบ จิตอยากได้และอยากรักษาไว้ เมื่อไม่ชอบ จิตอยากให้พ้นไป เมื่อไม่รู้ชัด จิตอยากแสวงหาอารมณ์อื่นมาเติมเต็ม กระบวนการนี้ทำให้จิตสร้างความเป็นตัวตนขึ้นรอบเวทนา

เมื่อเห็นเวทนาตามความเป็นจริง ตัณหาไม่มีที่อาศัยเติบโต อุปาทานจึงไม่เกิดตามมา ภพ ชาติ และทุกข์ทั้งหลายย่อมไม่มีเหตุให้สืบต่อ

38. ความรู้ตามระดับในพระสูตรนี้

หลักธรรมในพระสูตรสามารถอธิบายผ่านความรู้ตามระดับได้ดังนี้

ระดับหู – สุตมยปัญญา ได้สดับว่า ธรรมทั้งปวงไม่ควรยึดมั่น เป็นการรับแนวทางที่ถูกต้องเข้าสู่ความเข้าใจ

ระดับสมอง – จินตามยปัญญา พิจารณาเหตุผลว่า เพราะเหตุใดสิ่งที่เกิดตามเหตุปัจจัยจึงไม่ควรยึด และความยึดถือทำให้เกิดความหวุ่นไหวอย่างไร

ระดับใจ – ภาวนามยปัญญา จิตที่อบรมและตั้งมั่นรู้ตรงต่อสุข ทุกข์ และอทุกข์มสุขเวทนา เห็นความเกิดดับจนคลายกำหนด สละกิน และไม่ยึดมั่น การจำพระคำรัสได้เหมือนท้าวสักกะเป็นประโยชน์ แต่ต้องนำลงสู่ระดับใจ จึงจะทำหน้าที่ละตัณหาได้จริง

39. สมาธิกับปัญญาในอุปปตฺตาสังขยสูตร

พระสูตรนี้มีได้แจกแจงถ้อยคำหรือวิธีทำสมาธิโดยตรง แต่การพิจารณาเวทนาโดยไม่ถูกเวทนาครอบงำ ต้องอาศัยจิตที่มีความตั้งมั่นและรู้ตัว สมาธิทำจิตให้ไม่ไหลตามความพอใจและความไม่พอใจ เมื่อจิตตั้งมั่น ภาวนามยปัญญาย่อมรู้กองสังขารตามความเป็นจริง เห็นเวทนาเป็นสภาวะหนึ่งทีอาศัยเหตุปัจจัย มิใช่ตัวตน

สมาธิจึงไม่ทำหน้าที่แทนปัญญา แต่ทำจิตให้มีกำลังและพร้อมแก่การเห็น เมื่อเห็นจริง ความยึดถือจึงคลายและตัณหาจึงสิ้นไป เนื้อหาในหัวข้อนี้เป็นคำอธิบายขยายตามหลักการปฏิบัติ มิใช่ถ้อยคำโดยตรงจากพระสูตรทุกประโยค

40. ฤทธิ์มิใช่แก่นของพระสูตร

เหตุการณ์ที่พระมหาโมคคัลลานะทำเวชยันตปราสาทสันตะเทือนอาจเป็นส่วนที่ดึงดูดความสนใจมากที่สุด แต่ไม่ใช่จุดหมายของเรื่อง

พระมหาโมคคัลลานะใช้ฤทธิ์เพื่อทำลายความประมาท มิได้ใช้เพื่อสร้างความยึดมั่นในอำนาจของตน เมื่อท้าวสักกะกลับมาตั้งใจกล่าวธรรมแล้ว ท่านก็อนุโมทนาและกลับไป

หากผู้อ่านหยุดอยู่เพียงความอัศจรรย์ของฤทธิ์ ย่อมพลาดแก่นสำคัญว่า แม้ปราสาทสวรรค์ก็สันตะเทือนได้ และทุกสิ่งที่มีจิตภูมิใจไม่ควรถูกยึดเป็นที่พึ่งถาวร

41. ความไม่ประมาทท่ามกลางความสุข

ผู้กำลังทุกข์อาจเห็นความไม่แน่นอนได้ง่าย แต่ผู้มีความสุข ความสำเร็จ และอำนาจ มักรู้สึกละเลยสิ่งที่มีอยู่จะดำเนินต่อไป ท้าวสักกะมีทั้งบุญ อำนาจ บริวาร คนตรี และปราสาทงดงาม แต่ยังถูกความเพลิดเพลินทำให้ละจากการใคร่ครวญธรรมที่เพิ่งได้ฟัง

พระสูตรจึงเตือนว่า ความไม่ประมาทจำเป็นไม่เฉพาะในเวลาทุกข์ แต่จำเป็นอย่างยิ่งในเวลาที่ดีชีวิตกำลังราบรื่น เพราะสุขอาจทำให้ลืมความเปลี่ยนแปลงได้ง่าย

42. การประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน

เมื่อสุขเกิดขึ้น รู้ว่าสุขเกิดตามเหตุ ใช้สุขอย่างมีสติ ไม่เรียกร้องให้คงอยู่ตลอดไป และไม่สร้างคุณค่าของตนจากสิ่งที่กำลังได้รับ เมื่อทุกข์เกิดขึ้น แก้ไขเหตุที่ควรแก้ แต่ไม่เพิ่มความทุกข์ด้วยการยึดว่า

“ทำไมต้องเป็นเรา” หรือ “เราจะไม่มีวันพ้นจากสภาพนี้” เมื่อความรู้สึกเป็นกลางเกิดขึ้น ไม่ปล่อยใจให้เลื่อนลอย รู้ความเป็นกลางนั้น และสังเกตความอยากแสวงหาสิ่งเร้าโดยไม่รู้ตัว เมื่อประสบความสำเร็จเห็นความสำเร็จเป็นผลของเหตุปัจจัย ใช้โอกาสนั้นสร้างประโยชน์ แต่ไม่ถือว่าอำนาจ ชื่อเสียง หรือทรัพย์สินเป็นตัวตนถาวร เมื่อได้ฟังธรรม อย่าหยุดอยู่ที่ความชื่นชม จดจำ หรือถ่ายทอดต่อ ควรนำกลับมาสังเกตกายใจของตนจนเกิดความรู้ในระดับภavana

43. ข้อควรระวังในการเข้าใจพระสูตร

ไม่ควรเข้าใจว่าไม่ยึดมั่น就是不ทำอะไร

ความไม่ยึดมั่นเกิดจากปัญญา มิใช่ความเฉยเมย ผู้ไม่ยึดมั่นยังทำหน้าที่และสร้างประโยชน์โดยไม่สร้างตัวตนจากการกระทำ **ไม่ควรใช้คำว่า “ธรรมทั้งปวง” เพื่อลบความแตกต่างทางศีลธรรม** กุศลและอกุศลให้ผลต่างกัน ระหว่างยังฝึกต้องละอกุศลและเจริญกุศล การไม่ยึดมั่นไม่ใช่ข้ออ้างให้ทำความชั่ว **ไม่ควรรีบถึงสัมมาทิฐิ**

ผู้ยังไม่เห็นทางต้องอาศัยความเห็นชอบเป็นเครื่องนำ เหมือนใช้แพข้ามน้ำ การไม่แบกแพเกิดขึ้นเมื่อข้ามถึงฝั่ง มิใช่ทิ้งแพตั้งแต่ยังอยู่ฝั่งเดิม **ไม่ควรถือว่าจำคำสอนได้เท่ากับรู้แจ้ง**

ท้าวสักกะสามารถกล่าวพระดำรัสซ้ำได้ครบ แต่ยังต้องได้รับการเตือนจากพระมหาโมคคัลลานะ ความจำเป็นฐานของการศึกษา แต่การสันตันทาต้องเกิดจากการอบรมใจ **ไม่ควรหลงฤทธิ์อันลึ้ม** ความหลุดพ้น ฤทธิ์อาจทำให้เกิดความอัสจรรย์ แต่สิ่งที่พระพุทธเจ้าทรงยกเป็นความถึงที่สุดคือความสันตันทาและความไม่ยึดมั่น

44. แก่นธรรมของอุพัตถาสังขยสูตร

แก่นสำคัญสรุปได้ว่า

1. ธรรมทั้งปวงไม่ควรถูกเกาะเกี่ยวถือมั่น โดยเฉพาะการยึดว่าเป็นเราและของเรา
2. การได้ฟังเป็นจุดเริ่ม แต่ต้องรู้ยิ่งและกำหนดรู้ด้วยตนเอง
3. เวทนาเป็นจุดสำคัญที่ค้นหาอาศัยเกิด
4. สุข ทุกข์ และอทุกขมสุขล้วนต้องถูกรู้ตามความเป็นจริง
5. การเห็นความไม่เที่ยงนำไปสู่ความคลายกำหนด ความดับ และความสละคืน
6. เมื่อไม่ยึดมั่นสิ่งใดในโลก จิตย่อมไม่สะดุ้ง
7. เมื่อไม่สะดุ้งเพราะสันตันทา ย่อมรู้ความหลุดพ้นด้วยตนเอง
8. ผู้มีบุญและความสุขมากยังต้องไม่ประมาท
9. การจำธรรมได้ไม่เท่ากับนำธรรมเข้าสู่ใจ
10. ฤทธิ์เป็นเพียงเครื่องประกอบ ส่วนจุดหมายคือความสันตันทา

45. สรุป

จุพัตถมหาสังขยสูตรเริ่มจากคำถามสั้นของท้าวสักกะว่า ภิกษุหลุดพ้นเพราะสิ้นตัณหาอย่างไร พระพุทธเจ้าทรงตอบด้วยหลักว่า ธรรมทั้งปวงไม่ควรยึดมั่น แล้วทรงแสดงลำดับจากการดับ การรู้ยิ่ง การกำหนดรู้ และการพิจารณาเวทนาทุกชนิดด้วยความไม่เที่ยง ความคลายกำหนัด ความดับ และความสละคืน

เมื่อไม่ยึดมั่นสิ่งใดในโลก จิตย่อมไม่สะดุ้ง และเมื่อไม่สะดุ้ง ย่อมปรินิพพานเฉพาะตน รู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้วและกิจที่ควรทำสำเร็จแล้ว

หลังท้าวสักกะเสด็จกลับ พระมหาโมคคัลลานะติดตามไปตรวจสอบว่า ทรงรู้ทั่วถึงพระธรรมเทศนาแล้วจึงอนุโมทนา หรือยังไม่ทรงรู้ทั่วถึงก็อนุโมทนา ท่านพบท้าวสักกะกำลังเพลิดเพลินอยู่ท่ามกลางคนตรีและทิพยสมบัติ เมื่อถูกถาม ท้าวสักกะตรัสว่าทรงมีกิจมาก แล้วทรงเล่าเรื่องชัชชนะเหนืออสูรและพาชมเวชยันตปราสาท

พระมหาโมคคัลลานะเห็นความประมาท จึงใช้ฤทธิ์ทำให้ปราสาทสั่นสะเทือน ท้าวสักกะเกิดความกลัวและกลับมาตั้งใจ จากนั้นสามารถกล่าวพระธรรมเทศนาที่ทรงสดับมาได้ครบถ้วน

เรื่องนี้จึงสอนทั้งหลักความหลุดพ้นและวิธีตรวจสอบการเรียนรู้ธรรม การฟัง การจำ และการชื่นชมยังไม่เพียงพอ ต้องนำคำสอนมารู้ตรงที่เวทนา เห็นกองสังขารตามความเป็นจริง จนไม่สร้างตัวตนเข้าไปยึดสิ่งใด เมื่อไม่มีสิ่งที่ยึด จิตย่อมไม่หวั่นไหว และตัณหาย่อมไม่มีเหตุให้สืบท่อ

46. สำหรับศึกษาเพิ่มเติม

- ตัณหา 3
- อุปาทาน 4
- เวทนา 3
- เวทนานุปัสสนาสติปัญญา
- ธรรมทั้งปวงไม่ควรยึดมั่น
- อนิจจานุปัสสนา
- วิราคานุปัสสนา
- นิโรธานุปัสสนา
- ปฏินิสสัคคานุปัสสนา
- ความไม่ประมาท
- สมาธิและภาวนามยปัญญา
- ความแตกต่างระหว่างการจำธรรมกับการเห็นธรรม

พระสูตรตันตปิฎก เล่มที่ 4
พระสูตรที่ 38 : มหาตัณหาสังขยสูตร
วิญญานเกิดเพราะอาศัยเหตุ - มิใช่ตัวตนที่ท่องเที่ยวไป
พระไตรปิฎกเล่มที่ 12 - มัชฌิมนิคาย มูลปณณาสก มหามกวรรค

หลักธรรมสำคัญ

- ความเห็นผิดของพระสาติ เกวัฏฐบุตร
- วิญญานอาศัยเหตุปัจจัยจึงเกิดขึ้น
- วิญญาน 6 จำแนกตามเหตุที่อาศัยเกิด
- อุปมาไฟที่เรียกชื่อตามเชื้อ
- อาหาร 4 และตัณหา
- ปฏิจสมุปบาทฝ่ายเกิดและฝ่ายดับ
- ธรรมเปรียบเหมือนแพสำหรับข้าม มิใช่สำหรับยึดถือ
- การไม่ติดตามอดีต อนาคต และความสงสัยเรื่องตัวตน
- เหตุ 3 ประการแห่งการตั้งครรภ์
- การเติบโตและความเปลี่ยนแปลงในกามคุณ 5
- กระบวนการจากผัสสะและเวทนาไปสู่อุปาทาน
- สีล อินทริยสังวร สติสัมปชัญญะ และสันโดษ
- การละนิวรณ์และรูปฌาน 4
- การไม่เปลี่ยนแปลงในเวทนา
- ความดับแห่งตัณหา อุปาทาน ภพชาติ และกองทุกข์

บทนำ

มหาตัณหาสังขยสูตรเกิดขึ้นจากความเห็นผิดของพระสาติ เกวัฏฐบุตร ผู้เข้าใจคำสอนของพระพุทธเจ้าว่า วิญญานดวงเดิมเป็นผู้เล่นไปและท่องเที่ยวไปในสังสารวัฏ มิใช่วิญญานอื่น พระพุทธเจ้าทรงปฏิเสธความเห็นนั้นอย่างชัดเจน และตรัสว่า “วิญญานอาศัยปัจจัยจึงเกิดขึ้น เว้นจากปัจจัยแล้ว ความเกิดแห่งวิญญานย่อมไม่มี” (อญญสูตร ปจฺจยา นตฺถิ วิญญานสฺส สมฺภโว)

วิญญานมิใช่ตัวตนถาวรที่ย้ายจากที่หนึ่งไปอีกที่หนึ่ง แต่เป็นสภาวะรู้แจ้งอารมณ์ซึ่งเกิดตามเหตุที่อาศัย เช่น จักขุวิญญานเกิดเพราะอาศัยตากับรูป โสตวิญญานเกิดเพราะอาศัยหูกับเสียง และมโนวิญญานเกิดเพราะอาศัยใจกับธรรมารมณ์

จากการแก้ความเห็นผิดเรื่องวิญญาน พระองค์ทรงขยายไปสู่หลักอาหาร 4 และปฏิจสมุปบาท แสดงให้เห็นว่า ทุกส่วนของกระบวนการชีวิตเกิดและดับตามเหตุปัจจัย ไม่จำเป็นต้องสมมุติว่ามีตัวตน

เที่ยงแท้อยู่เบื้องหลังกระบวนการนั้น

ตอนหลังของพระสูตรทรงแสดงการเกิดและการเติบโตของมนุษย์ ตั้งแต่การตั้งครรภ์ การเลี้ยงดู ความเพิดเพลินในกามคุณ จนถึงการบวชและฝึกตามลำดับ คือศีล อินทริยสังวร สติสัมปชัญญะ การละนิวรณ์ และฌาน 4 แล้วนำจิตที่อบรมดีแล้วกลับมารู้เท่าทันอายตนะและเวทนา ไม่ยินดี ไม่ต้อนรับ และไม่เกาะเกี่ยวเวทนา

เมื่อความเพิดเพลินในเวทนาดับ อุปาทานย่อมดับ เมื่ออุปาทานดับ ภพดับ ชาติดับ และชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสย่อมดับตาม นี่คือการหลุดพ้นเพราะสิ้นตัณหาที่ พระพุทธเจ้าทรงสรุปไว้ในตอนจบ

1. พระพุทธเจ้าประทับที่พระเชตวัน

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้กรุงสาวัตถี ในเวลานั้น ความเห็นอันชั่วร้ายเกิดขึ้นแก่ภิกษุชื่อพระสาติ ผู้เป็นบุตรของชาวประมง ความเห็นนั้นเกี่ยวข้องโดยตรงกับคำถามว่า วิญญาณในชีวิตนี้กับวิญญาณในภพต่อไปเป็นสิ่งเดียวกันที่เคลื่อนย้ายไปหรือไม่

พระสูตรนี้จึงเริ่มจากปัญหาการเข้าใจคำว่า “วิญญาณ” ไม่ถูกต้อง แล้วค่อยแสดงโครงสร้างแห่งเหตุปัจจัยทั้งหมดเพื่อถอนรากของความเข้าใจผิดนั้น

2. ความเห็นของพระสาติ

พระสาติกล่าวว่า ตามที่ตนเข้าใจธรรมซึ่งพระผู้มีพระภาคทรงแสดง วิญญาณดวงนี้เท่านั้นย่อมเล่นไปและท่องเที่ยวไป มิใช่ดวงอื่น

ถ้อยคำว่า “วิญญาณดวงนี้” แสดงว่า พระสาติเข้าใจวิญญาณเป็นสิ่งที่คงความเป็นสิ่งเดิมไว้ แล้วผ่านประสบการณ์และผลกระทบต่าง ๆ ไปเรื่อย ๆ ความเห็นนี้ฟังดูเหมือนอธิบายความต่อเนื่องของชีวิตได้ง่าย แต่แฝงความสำคัญว่ามีแก่นถาวรอยู่ภายใน และขัดกับหลักที่ว่า วิญญาณเกิดเพราะอาศัยเหตุปัจจัย

3. ภิกษุทั้งหลายช่วยกันซักถาม

ภิกษุจำนวนมากได้ยืความเห็นของพระสาติ จึงเข้าไปถามว่า ท่านมีความเห็นเช่นนั้นจริงหรือไม่ พระสาติยืนยันว่า ตนเข้าใจคำสอนของพระพุทธเจ้าว่า วิญญาณดวงเดิมนี้เล่นไปและท่องเที่ยวไป

ภิกษุทั้งหลายพยายามซักถาม ซักถาม และแนะนำให้ถอนความเห็นนั้น โดยกล่าวว่า อย่างกล่าวเช่นนั้น อย่างกล่าวต่อพระผู้มีพระภาค เพราะพระองค์มิได้ทรงสอนอย่างนั้น

4. วิญญาณเว้นจากปัจจัยย่อมเกิดไม่ได้

ภิกษุทั้งหลายกล่าวแก่พระศาสดาว่า พระผู้มีพระภาคทรงแสดงไว้โดยประการต่าง ๆ ว่า วิญญาณอาศัยเหตุปัจจัยจึงเกิดขึ้น “เว้นจากปัจจัยแล้ว ความเกิดแห่งวิญญาณย่อมไม่มี” (อญญสูตร ปจฺจยา นตฺถิ วิญญาณสฺส สมฺภโว)

หลักนี้ไม่ได้ปฏิเสธว่ามีวิญญาณเกิดขึ้น แต่ปฏิเสธว่ามีวิญญาณอิสระซึ่งดำรงอยู่ได้ด้วยตัวเอง โดยไม่อาศัยเหตุ เมื่อเหตุพร้อม วิญญาณชนิดนั้นเกิดขึ้น เมื่อเหตุเปลี่ยน วิญญาณที่อาศัยเหตุนั้นย่อมเปลี่ยนหรือดับไป

5. พระศาสดายังยืนยันความเห็นเดิม

แม้ภิกษุทั้งหลายจะซักถามและตักเตือน พระศาสดาก็ยังยึดถือและยืนยันความเห็นเดิม เมื่อไม่อาจทำให้พระศาสดิละความเห็นผิดได้ ภิกษุเหล่านั้นจึงเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค ถวายอภิวาท นั่ง ณ ที่สมควร แล้วกราบทูลเรื่องทั้งหมด

การนำเรื่องขึ้นกราบทูลมิใช่เพื่อกล่าวโทษส่วนตัว แต่เพราะความเข้าใจผิดนี้ถูกอ้างว่าเป็นคำสอนของพระพุทธเจ้า และอาจทำให้ผู้อื่นเข้าใจธรรมคลาดเคลื่อนตามไปด้วย

6. พระพุทธเจ้ารับสั่งให้เรียกพระศาติ

พระผู้มีพระภาครับสั่งให้ภิกษุรูปหนึ่งไปเรียกพระศาติมา โดยบอกว่า พระศาสดารับสั่งหาพระศาติมาเข้าเฝ้า ถวายอภิวาท แล้วนั่ง ณ ที่สมควร พระพุทธเจ้าตรัสถามว่า เขามีความเห็น ว่า วิญญาณดวงเดิมแล่นไปและท่องเที่ยวไปจริงหรือไม่ พระศาติทูลยืนยันว่า เป็นความเข้าใจของตนจริง

7. พระพุทธเจ้าตรัสถามว่า “วิญญาณนั้นคืออะไร”

พระพุทธเจ้าตรัสถามพระศาติว่า วิญญาณที่เขากล่าวถึงนั้นคืออะไร พระศาติทูลตอบว่า คือสิ่งที่พูดได้ รู้ได้ และเสวยผลของกรรมดีกรรมชั่วในที่นั้น ๆ

คำตอบนี้เปิดเผยชัดว่า พระศาติเข้าใจวิญญาณเป็นผู้กระทำ ผู้รู้ และผู้รับผล ซึ่งคงอยู่เป็นสิ่งเดิมภายใต้ประสบการณ์ที่เปลี่ยนไป จุดผิดจึงไม่ใช่เพียงการใช้คำต่างกัน แต่เป็นการนำความเป็นตัวตนถาวรเข้าไปวางไว้ในวิญญาณ

8. พระพุทธเจ้าทรงตำหนิความเห็นผิด

พระพุทธเจ้าตรัสตำหนิพระศาติอย่างหนักว่า เขาได้ฟังคำสอนเช่นนั้นจากใคร พระองค์ทรงแสดงมาโดยประการต่าง ๆ ว่า วิญญาณอาศัยปัจจัยจึงเกิด และเว้นจากปัจจัยย่อมไม่มีความเกิดแห่งวิญญาณ การจับคำสอนผิดทำให้พระศาติกล่าวต่อพระพุทธเจ้า ทำลายประโยชน์ของตน และประสบสิ่ง

ที่มีใช่นูญซึ่งจะเป็นไปเพื่อโทษและทุกข์เป็นเวลานาน ถ้อยคำตำหนิรุนแรงเพราะความเห็นนี้ทำให้ผู้ปฏิบัติเข้าไปยึดวิญญานเป็นตัวตน และปิดทางเห็นกระบวนการเกิดดับตามเหตุปัจจัย

9. พระสาดินั่งนึ่งและหมดคำตอบ

พระพุทธเจ้าตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า พระสาดิได้แม้เพียงความอบอุ่นในพระธรรมวินัยนี้หรือไม่ ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่าไม่มี พระสาดินั่งนึ่ง เก้อเขิน คอดก ก้มหน้า ชบเซา และหมดคำตอบ พระพุทธเจ้าตรัสว่า พระสาดิจะปรากฏด้วยความเห็นอันชั่วร้ายของตนเอง แล้วทรงหันมาสอบถามภิกษุทั้งหลายเพื่อวางหลักความเข้าใจที่ถูกต้อง

10. ภิกษุทั้งหลายยืนยันหลักที่ถูกต้อง

พระพุทธเจ้าตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เข้าใจธรรมเหมือนพระสาดิหรือไม่ ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่าไม่เข้าใจเช่นนั้น เพราะพระองค์ทรงแสดงว่า วิญญานอาศัยปัจจัยจึงเกิด และเว้นจากปัจจัยย่อมไม่มีความเกิดขึ้นของวิญญาน พระพุทธเจ้าทรงรับรองว่า ภิกษุทั้งหลายเข้าใจถูกต้อง แล้วทรงเริ่มอธิบายวิญญานโดยจำแนกตามเหตุที่อาศัยเกิด

11. วิญญานเรียกชื่อตามปัจจัย

พระพุทธเจ้าตรัสว่า วิญญานอาศัยปัจจัยใดเกิดขึ้น ก็ถึงการนับตามปัจจัยนั้น

- อาศัยตาและรูป เกิดจักขุวิญญาน
- อาศัยหูและเสียง เกิดโสตวิญญาน
- อาศัยจมูกและกลิ่น เกิดฆานวิญญาน
- อาศัยลิ้นและรส เกิดชีวหาวิญญาน
- อาศัยกายและโผฏฐัพพะ เกิดกายวิญญาน
- อาศัยใจและธรรมารมณ์ เกิดมโนวิญญาน

จึงไม่มีวิญญานก้อนหนึ่งที่ทำหน้าที่เป็นผู้เห็น ผู้ได้ยิน ผู้รู้กลิ่น ผู้รู้รส ผู้รู้สัมผัส และผู้รู้อารมณ์ทางใจโดยตัวมันเองตลอดเวลา

12. อุปมาไฟเรียกชื่อตามเชื้อ

พระพุทธเจ้าทรงเปรียบเทียบวิญญานกับไฟ ไฟอาศัยเชื้อใดติดขึ้น ก็เรียกชื่อตามเชื้อนั้น

- ไฟอาศัยไม้ เรียกว่าไฟไม้
- ไฟอาศัยเศษไม้ เรียกว่าไฟเศษไม้
- ไฟอาศัยหญ้า เรียกว่าไฟหญ้า
- ไฟอาศัยมูลโค เรียกว่าไฟมูลโค

- ไฟอัสยเกลบ เรียกว่าไฟเกลบ
- ไฟอัสยหายกเยื่อ เรียกว่าไฟหายกเยื่อ

อุปมานี้ชี้ว่า เราเรียกไฟตามเชื้อที่อัสยติดขึ้น มิได้เรียกไฟโดยแยกขาดจากเชื้อ ฉะนั้นใด วิญญาณก็เกิดและเรียกชื่อตามปัจจัยที่อัสย ฉะนั้น

13. ความต่อเนื่องมิใช่ความเที่ยงแท้

เมื่อวิญญาณเกิดสืบเนื่องอย่างรวดเร็ว ผู้ไม่พิจารณาเหตุปัจจัยอาจรู้สึกว่ามีผู้รู้คนเดิมดำรงอยู่ตลอดเวลา แต่ความต่อเนื่องไม่เท่ากับความเที่ยงแท้ เปรียบเหมือนเปลวไฟที่ติดสืบต่อกัน แม้ดูเหมือนเป็นเปลวเดียว แต่เกิดขึ้นใหม่ตามเชื้อและเงื่อนไขในแต่ละขณะ

คำอธิบายนี้ไม่ปฏิเสธความสัมพันธ์ของกรรมและผลกรรม แต่ปฏิเสธการอธิบายผลกรรมด้วยตัวตนถาวรที่ย้ายจากภพหนึ่งไปอีกภพหนึ่ง เนื้อหาในหัวข้อนี้เป็นคำอธิบายขยายจากอุปมา มิใช่ถ้อยคำพระพุทธพจน์โดยตรงทุกประโยค

14. สิ่งนี้เกิดขึ้นเพราะอัสยอาหาร

พระพุทธเจ้าตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เห็นหรือไม่ว่า สิ่งนี้เกิดขึ้นแล้ว เห็นหรือไม่ว่า สิ่งที่เกิดขึ้นนั้นมีอาหารเป็นเหตุ และเห็นหรือไม่ว่า เมื่ออาหารนั้นดับ สิ่งที่เกิดขึ้นก็มีความดับเป็นธรรมดา ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า เห็น

หากยังสงสัยว่า สิ่งนี้เกิดขึ้นแล้วหรือไม่ เกิดเพราะอาหารหรือไม่ หรือเมื่ออาหารดับแล้วสิ่งนั้นจะดับหรือไม่ ความสงสัยย่อมเกิดขึ้น แต่เมื่อเห็นด้วยปัญญาชอบตามความเป็นจริง ความสงสัยย่อมถูกละ

15. แม้ความเห็นถูกก็ไม่ควรยึด

พระพุทธเจ้าตรัสถามว่า หากภิกษุทั้งหลายยึดถือ ลูปคลำ หวงแหน และถือความเห็นอันบริสุทธิ์ ผ่องใสนี้เป็นของตน จะชื่อว่าเข้าใจธรรมซึ่งเปรียบเหมือนแพสำหรับข้าม มิใช่สำหรับยึดถือหรือไม่ ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่าไม่ชื่อว่าเข้าใจ

แต่ถ้าไม่ยึดถือ ไม่ลูปคลำ ไม่หวงแหน และไม่ถือความเห็นนั้นว่าเป็นของตน จึงชื่อว่าเข้าใจธรรมเปรียบเหมือนแพอย่างถูกต้อง ความเห็นชอบมีหน้าที่นำไปสู่การเห็นจริง มิใช่สร้างตัวตนใหม่ว่า “เราเป็นผู้มีความเห็นถูก”

16. อาหาร 4

พระพุทธเจ้าตรัสว่า อาหารสำหรับดำรงอยู่ของสัตว์ผู้เกิดแล้ว และสำหรับอนุเคราะห์สัตว์ผู้แสวงหาที่เกิด มี 4 อย่าง คือ

1. กวฬิงการหาร - อาหารเป็นคำ ทั้งหยาบและละเอียด
2. ผัสสหาร - ผัสสะเป็นอาหาร
3. มโนสัญเจตนาหาร - ความจงใจทางใจเป็นอาหาร
4. วิญญูณาหาร - วิญญูณเป็นอาหาร

คำว่า “อาหาร” ในที่นี้หมายถึงสิ่งที่หล่อเลี้ยงหรือค้ำจุนกระบวนการ มิได้หมายถึงของกินทางกายเท่านั้น

17. อาหารมีต้นหาเป็นเหตุ

พระพุทธเจ้าตรัสถามต่อว่า อาหาร 4 มีอะไรเป็นเหตุ เป็นแดนเกิด เป็นกำเนิด และเป็นที่มา คำตอบคือ อาหาร 4 มีต้นหาเป็นเหตุ มีต้นหาเป็นแดนเกิด เกิดจากต้นหา และมีต้นหาเป็นทีมาจากนั้นทรงสาวเหตุย้อนต่อไปว่า

- ต้นหามีเวทนาเป็นเหตุ
 - เวทนามีผัสสะเป็นเหตุ
 - ผัสสะมีอายตนะ 6 เป็นเหตุ
 - อายตนะ 6 มีนามรูปเป็นเหตุ
 - นามรูปมีวิญญูณเป็นเหตุ
 - วิญญูณมีสังขารเป็นเหตุ
 - สังขารมีอวิชชาเป็นเหตุ
-

18. ปฏิจจสมุปบาทฝ่ายเกิด

พระพุทธเจ้าทรงแสดงลำดับการเกิดขึ้นของกองทุกข์ว่า

เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี
 เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญูณจึงมี
 เพราะวิญญูณเป็นปัจจัย นามรูปจึงมี
 เพราะนามรูปเป็นปัจจัย อายตนะ 6 จึงมี
 เพราะอายตนะ 6 เป็นปัจจัย ผัสสะจึงมี
 เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี
 เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ตัณหาจึงมี
 เพราะตัณหาเป็นปัจจัย อุปาทานจึงมี
 เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ภพจึงมี
 เพราะภพเป็นปัจจัย ชาติจึงมี

เพราะชาติเป็นปัจจัย ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสจึงมี
 ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

19. หลัก “เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี”

พระพุทธเจ้าทรงสอบถามภิกษุทั้งหลายทีละข้อ ตั้งแต่ชาติเป็นปัจจัยแก่ชราและมรณะ ย้อนกลับ ไปจนถึงอวิชชาเป็นปัจจัยแก่สังขาร ภิกษุทั้งหลายกราบทูลรับรองว่า เห็นความสัมพันธ์นั้นตามความเป็นจริง พระองค์จึงทรงสรุปหลักทั่วไปว่า “เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น” ปฏิจจสมุปบาทจึงเป็นการอธิบายความสัมพันธ์ของเหตุและผล มิใช่ลำดับสิ่งของที่มีตัวตนถาวรวางเรียงต่อกัน

20. ปฏิจจสมุปบาทฝ่ายดับ

เมื่ออวิชชาดับโดยไม่เหลือ สังขารย่อมดับ และองค์ต่อ ๆ ไปย่อมดับตามลำดับ

เพราะอวิชชาดับ สังขารจึงดับ

เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ

เพราะวิญญาณดับ นามรูปจึงดับ

เพราะนามรูปดับ आयตนะ 6 จึงดับ

เพราะอายตนะ 6 ดับ ผัสสะจึงดับ

เพราะผัสสะดับ เวทนาจึงดับ

เพราะเวทนาดับ ตัณหาจึงดับ

เพราะตัณหาดับ อุปาทานจึงดับ

เพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับ

เพราะภพดับ ชาติจึงดับ

เพราะชาติดับ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสจึงดับ

ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งมวลย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

คำว่า “วิญญาณดับ” ในลำดับนี้ต้องเข้าใจภายในกระบวนการปฏิจจสมุปบาท คือความดับของ วิญญาณที่อาศัยอวิชชาและสังขารเป็นปัจจัยในการสืบต่อกองทุกข์ มิได้หมายความว่า พระอรหันต์ซึ่งยังดำรงชีวิตอยู่ไม่มีการเห็น ได้ยิน หรือรับรู้อารมณ์ตามเหตุปัจจัย

21. หลัก “เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี”

พระพุทธเจ้าทรงสอบถามภิกษุทั้งหลายถึงฝ่ายดับทีละข้อ ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า เห็นตามความเป็นจริง พระองค์ทรงสรุปว่า “เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้จึงดับ” ฝ่ายดับแสดงว่า กองทุกข์มิใช่ชะตากรรมถาวร เมื่อเหตุที่หล่อเลี้ยงถูกละ ผลที่อาศัยเหตุนั้นย่อมไม่มีทางดำเนินต่อ

22. ไม่เล่นไปตามคำถามเรื่องอดีต

พระพุทธเจ้าตรัสถามว่า เมื่อรู้และเห็นอย่างนี้ ภิกษุทั้งหลายจะเล่นย้อนตามอดีตหรือไม่ว่า

- เราเคยมีในอดีตหรือไม่
- เราเคยเป็นอะไร
- เราเคยเป็นอย่างไร
- เราเป็นอะไรแล้วจึงได้เป็นอะไรในอดีต

ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่าไม่ เพราะเมื่อเห็นกระบวนการตามเหตุปัจจัย คำถามที่ตั้งอยู่บนสมมุติฐานว่ามี “เรา” คงเดิมท่องเที่ยวผ่านกาลเวลา ย่อมไม่ใช่แนวทางที่นำไปสู่ความสิ้นทุกข์

23. ไม่เล่นไปตามคำถามเรื่องอนาคต

ภิกษุผู้รู้เห็นตามความเป็นจริงย่อมไม่เล่นไปหาอนาคตว่า

- เราจะมีในอนาคตหรือไม่
- เราจะเป็นอะไร
- เราจะเป็นอย่างไร
- เราเป็นอะไรแล้วจักเป็นอะไรต่อไป

การไม่ติดตามคำถามเหล่านี้ไม่ใช่การปฏิเสธผลกรรมหรือภพหน้า แต่เป็นการไม่เอาความสำคัญว่า “เรา” เข้าไปสร้างเรื่องราว ซึ่งทำให้พลาดการเห็นเหตุแห่งทุกข์ที่กำลังทำงานอยู่ในปัจจุบัน

24. ไม่สงสัยตัวตนในปัจจุบัน

เมื่อรู้และเห็นตามเหตุปัจจัย ภิกษุย่อมไม่สงสัยในปัจจุบันว่า

- เรามีอยู่หรือไม่
- เราเป็นอะไร
- เราเป็นอย่างไร
- สัตว์นี้มาจากไหน และจะไปไหน

พระสูตรมิได้ตอบคำถามด้วยการตั้งทฤษฎีเรื่องตัวตนอีกแบบหนึ่ง แต่เปลี่ยนจุดสนใจจาก “ใครเป็นผู้เกิด” มาเป็น “เมื่อเหตุอะไรมี การเกิดจึงมี และเมื่อเหตุอะไรดับ การเกิดจึงดับ”

25. รู้ด้วยตน มิใช่เชื่อเพราะเคารพ

พระพุทธเจ้าตรัสถามว่า ภิกษุทั้งหลายกล่าวเช่นนี้เพียงเพราะเคารพพระองค์ในฐานะพระศาสดาหรือไม่ ภิกษุกราบทูลว่าไม่ มิได้กล่าวเพียงเพราะสมณะกล่าวไว้ มิได้คิดจะไปถือศาสดาอื่น และมีได้ย้อนกลับไปถือศีลพรต พิธีกรรม และมงคลของสมณพราหมณ์เหล่าอื่นว่าเป็นแก่นสาร ภิกษุทั้งหลายกล่าวตามสิ่งที่ตนรู้ เห็น และเข้าใจด้วยตนเอง

พระพุทธเจ้าจึงทรงยืนยันว่า ธรรมนี้ผู้ปฏิบัติพึงเห็นได้ด้วยตนเอง ไม่จำกัดกาล เชื้อเชิญให้มาพิสูจน์ น้อมเข้ามาในตน และวิญญูชนพึงรู้เฉพาะตน

26. การตั้งครุภักเกิดจากการประชุมแห่งเหตุ 3

พระพุทธเจ้าตรัสว่า การก้าวลงแห่งสัตว์ในครุภักเกิดจากการประชุมพร้อมแห่งเหตุ 3 ประการ คือ

1. มารดาและบิดาอยู่ร่วมกัน
2. มารดามีระดู คืออยู่ในระยะที่อาจตั้งครุภัก
3. คันธัพพะเข้าปรากฏ

หากขาดข้อใดข้อหนึ่ง การตั้งครุภักย่อมไม่เกิดขึ้น

คำว่า “คันธัพพะ” ในบริบทนี้อธิบายถึงสัตว์ผู้จะเข้าถือปฏิสนธิตามกำลังกรรม มิใช่การยืนยันว่ามีวิญญูณถาวรดวงเดิมเดินทางเข้าไปอยู่ในครุภัก เพราะหลักที่ทรงวางไว้แล้วคือ วิญญูณอาศัยปัจจัยจึงเกิด

27. มารดาอุ้มครุภักและเลี้ยงบุตร

เมื่อเกิดการตั้งครุภัก มารดาอุ้มบริหารครุภักตลอดเก้าหรือสิบเดือนด้วยความกังวลและแบกภาระหนัก เมื่อครบกำหนด มารดาคอดบุตรด้วยความกังวลและภาระหนัก แล้วเลี้ยงเด็กที่เกิดมาด้วยโลหิตของตน เพราะในอริยวินัย น้ำนมของมารดาเรียกว่าโลหิต

ข้อความนี้ชี้ให้เห็นว่า การเกิดมิใช่เรื่องน่าหลงใหลลอย ๆ แต่เกี่ยวข้องกับภาระ ความเสี่ยง ความเจ็บปวด และการพึ่งพาเหตุปัจจัยจำนวนมาก

28. จากการเล่นของเด็กสู่กามคุณ 5

เมื่อเด็กเติบโตและอินทรีย์แก่กล้า เขาย่อมเล่นของเล่นต่าง ๆ ตามวัย เช่น โถของเล่น เล่นไม้ หก คะเมน กังหัน ตวงทราย รถของเล่น และธนูของเล่น

เมื่อเติบโตยิ่งขึ้น เขาย่อมเพียบพร้อมและบำเรอตนด้วยกามคุณ 5 ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส และ โผฏฐัพพะที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ชวนให้รัก และประจบด้วยความกำหนัด

ชีวิตที่เริ่มจากการพึ่งพาผู้อื่นจึงค่อย ๆ ถูกดึงเข้าสู่การแสวงหาอารมณ์ที่น่าพอใจ หากไม่มีการอบรม ย่อมดำเนินตามกระแสตัณหาโดยไม่รู้ตัว

29. เมื่อเห็นรูปแล้วหลงรักหรือขัดเคือง

บุคคลผู้ไม่ได้รับการฝึก เมื่อเห็นรูปด้วยตา ย่อมกำหนัดในรูปที่น่ารัก และขัดเคืองในรูปที่ไม่น่ารัก เขามีกายกตาสติไม่ตั้งมั่น มีจิตมีประมาณ และไม่รู้ชัดเจโตวิมุตติ-ปัญญาวิมุตติ อันเป็นที่ดับแห่ง

อกุศลธรรมโดยไม่เหลือ เมื่อประกอบด้วยความยินดีและความยินร้าย เขาย่อมผลิตเพลิน ต้อนรับ และเกาะเกี่ยวเวทนาที่เกิดขึ้น ไม่ว่าจะเป็นสุข ทุกข์ หรือไม่ทุกข์ไม่สุข

30. กระบวนการจากเวทนาไปสู่กองทุกข์

เมื่อบุคคลผลิตเพลิน ต้อนรับ และเกาะเกี่ยวเวทนา ความผลิตเพลินย่อมเกิดขึ้น พระพุทธเจ้าตรัสว่า ความผลิตเพลินในเวทนาคืออุปาทาน เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ภพจึงมี เพราะภพเป็นปัจจัยชาติจึงมี เพราะชาติเป็นปัจจัย ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสจึงมี กระบวนการเช่นเดียวกันเกิดขึ้นเมื่อได้ยินเสียง ได้กลิ่น ลิ้มรส ถูกต้องโผฏฐัพพะ และรู้ธรรมารมณ์ทางใจ

31. ปัญหายุ่งเกี่ยวกับการผลิตเพลิน มิใช่อายตนะ

ตา รูป และจักขุวิญญาณเกิดทำหน้าที่ตามเหตุปัจจัย ปัญหาไม่ได้อยู่ที่มีการเห็น แต่อยู่ที่หลังเห็นแล้วจิตเข้าไปกำหนดหรือขัดเคือง และเข้าไปเกาะเกี่ยวเวทนา เช่นเดียวกัน เสียง กลิ่น รส สัมผัส และธรรมารมณ์มิใช่ต้นเหตุแห่งความยึดถือโดยตัวมันเอง การขาดสติและปัญญาต่างหากทำให้ผัสสะกลายเป็นจุดเริ่มของความผลิตเพลินและอุปาทาน จุดที่ตัดวงจรจึงอยู่ในประสบการณ์ปัจจุบัน คือรู้เวทนาโดยไม่ต้อนรับ ไม่ผลักไส และไม่สร้างตัวตนเข้าไปครอบครอง

32. พระตถาคตอุบัติขึ้นในโลก

ต่อจากการแสดงบุคคลผู้ดำเนินตามกระแสตัณหา พระพุทธเจ้าทรงแสดงทางออกว่า พระตถาคตอุบัติขึ้นในโลก เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เอง ถึงพร้อมด้วยวิชชาและจรณะ เสด็จไปดี ทรงรู้แจ้งโลก เป็นสารถีฝึกบุรุษที่ควรฝึกอย่างยอดเยี่ยม เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ เป็นผู้รู้ ผู้ตื่น และผู้เบิกบาน

พระองค์ทรงแสดงธรรมงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง และงามในที่สุด ประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะ บริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิง

33. กุลบุตรเกิดศรัทธาและออกบวช

บุคคลผู้ได้ฟังธรรมย่อมเกิดศรัทธาในพระตถาคต แล้วพิจารณาว่า ชีวิตครองเรือนคับแคบ เป็นทางมาแห่งธุลี ส่วนบรรพชาเป็นโอกาสว่าง การอยู่ครองเรือนจะประพฤติพรหมจรรย์ให้บริสุทธิ์บริบูรณ์ดุจสังข์ขัดได้โดยง่ายนั้นทำได้ยาก เขาจึงสละทรัพย์มากหรือน้อย ละหมู่ญาติมากหรือน้อย ปลงผมและหนวด ครองผ้ากาสาวพัสตร์ ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต

34. คีลเป็นฐานแห่งการฝึก

เมื่อบวชแล้ว ภิกษุสำรวมในพระปาติโมกข์ ถึงพร้อมด้วยมารยาทและโคจร เห็นภัยในโทษแม้เพียงเล็กน้อย และสมาทานศึกษาในสิกขาบท ท่านเว้นจากการฆ่าสัตว์ วางท่อนไม้และศาสตรา มีความละอาย เ็นดู และหวังประโยชน์แก่สัตว์ทั้งปวง ท่านเว้นจากการถือเอาสิ่งที่เจ้าของไม่ได้ให้ รับเฉพาะของที่เขาให้ ไม่เป็นขโมย ดำรงตนให้บริสุทธิ์ ท่านประพฤติพรหมจรรย์ เว้นจากเมถุนธรรมอันเป็นกิจของชาวบ้าน

35. ความบริสุทธิ์ทางวาจา

ภิกษุเว้นจากการพูดเท็จ กล่าวคำจริง ดำรงคำสัตย์ เป็นผู้ควรเชื่อถือ ไม่หลอกลวงโลก เว้นจากคำส่อเสียด ไม่ฟังจากฝ่ายนี้แล้วไปทำลายฝ่ายโน้น หรือฟังจากฝ่ายโน้นแล้วมาทำลายฝ่ายนี้ แต่ช่วยประสานผู้แตกกันและส่งเสริมผู้สามัคคี เว้นจากคำหยาบ กล่าววาจาอ่อนโยน ไพเราะ น่ารัก จับใจ และเป็นทีพอใจของคนจำนวนมาก เว้นจากคำเพ้อเจ้อ กล่าวถูกกาล กล่าวจริง กล่าวอิงธรรมและวินัย เป็นวาจามีหลักฐาน มีประโยชน์ และเหมาะสมแก่เวลา

36. ความมกน้อยและสันโดษของบรรพชิต

ภิกษุเว้นจากการทำลายพืชและของเขียว ฉันทวันละครั้ง เว้นอาหารในเวลากลางคืนและเวลาวิกาล เว้นการฟ้อนรำ ขับร้อง ประโคมดนตรี และดูการละเล่น เว้นการประดับตกแต่งด้วยดอกไม้ ของหอม และเครื่องลูบไล้ เว้นที่นั้งที่นอนสูงใหญ่ และเว้นการรับทองและเงิน

ท่านสันโดษด้วยจีวรสำหรับรักษากายและบิณฑบาตสำหรับยังอัตภาพให้เป็นไป ไป ณ ที่ใดก็นำบริวารที่จำเป็นไปด้วย เปรียบเหมือนนกบินไปพร้อมปีกของตน ในความเป็นอยู่ของบรรพชิต หลักนี้แสดงทั้งสันโดษ คือใช้ไม่เกินสิ่งที่มีโดยชอบ และความมกน้อย คือแม้มีสิ่งให้ใช้มากก็ใช้เท่าที่จำเป็นต่อการฝึก

37. ความสุขที่เกิดจากความไม่มีโทษ

เมื่อถึงพร้อมด้วยกองศีลอันเป็นอริยะ ภิกษุย่อมเสวยสุขที่ไม่มีโทษภายใน ความสุขชนิดนี้มิได้เกิดจากการได้อารมณ์ตามความอยาก แต่เกิดจากการไม่ต้องหวาดระแวง ไม่ต้องปกปิดความผิด และไม่ถูกใจตนเองตำหนิ ศีลจึงไม่ใช่เพียงข้อห้าม แต่เป็นฐานให้จิตเบา สงบ และพร้อมก้าวเข้าสู่การอบรมที่ละเอียดขึ้น

38. อินทริยสังวร

เมื่อเห็นรูปด้วยตา ภิกษุไม่ถือโดยนิमितและอนุพยัญชนะ อกุศลธรรมคืออกุศลจิตและโทมนัสจะพึงไหลเข้าท่วมผู้ไม่สำรวมจักขุนทรีย์เพราะเหตุใด ย่อมปฏิบัติเพื่อปิดกั้นเหตุนั้น เมื่อได้ยินเสียงด้วยหู

ได้กลิ่นด้วยจมูก ลิ้มรสด้วยลิ้น ถูกต้องโผฏฐัพพะด้วยกาย และรู้ธรรมารมณ์ด้วยใจ ก็สำรวม
เช่นเดียวกัน เมื่อถึงพร้อมด้วยอินทรีย์สังวรอันเป็นอริยะ ย่อมเสวยสุขที่ไม่ถูกกิเลสครอบงำภายใน

39. สติสัมปชัญญะในอิริยาบถ

ภิกษุทำความรู้สึกตัวในการก้าวไปและถอยกลับ การแลดูและเหลียวดู การรู้และเหยียดอวัยวะ
การครองสังฆาฏิ บาตร และจีวร รู้ตัวในการกิน ดื่ม เคี้ยว และลิ้ม รู้ตัวในการถ่ายอุจจาระและปัสสาวะ
รู้ตัวในการเดิน ยืน นั่ง หลับ ตื่น พุด และนิ่ง สติสัมปชัญญะทำให้การฝึกไม่จำกัดอยู่เฉพาะเวลานั่ง
สมาธิ แต่ครอบคลุมการดำเนินชีวิตทุกอิริยาบถ

40. แสวงหาที่สงัด

ภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยศีล อินทรีย์สังวร และสติสัมปชัญญะ ย่อมแสวงหาสถานที่สงัด เช่น ป่า โคน
ไม้ ภูเขา ซอกเขา ถ้ำ ป่าช้า ป่าชัฏ ที่แจ้ง หรือกองฟาง หลังกลับจากบิณฑบาตและฉันอาหารแล้ว ท่าน
นั่งพับปลั่งก้น ตั้งกายตรง และดำรงสติไว้เฉพาะหน้า ความสงัดภายนอกช่วยลดสิ่งรบกวน แต่จุดหมายคือ
การชำระเครื่องกั้นจิตภายใน

41. ละนิวรณ์ 5

ภิกษุละอภิชฌาในโลก มีจิตปราศจากอภิชฌา ชำระจิตจากความเพ่งเล็งอยากได้ ละพยาบาทและ
ความโกรธ มีจิตไม่พยาบาท เกื้อกูลและอนุเคราะห์สัตว์ทั้งปวง ละถีนมิทระ มีสติสัมปชัญญะ กำหนด
หมายแสงสว่าง ชำระจิตจากความง่วงและความซึมเซา ละอุทธัจจกุกกุกจะ มีจิตสงบภายใน ชำระจิตจาก
ความฟุ้งซ่านและรำคาญใจ ละวิจิกิจฉา ข้ามความลังเล ไม่สงสัยในกุศลธรรม ชำระจิตจากความสงสัย
นิวรณ์ทั้งห้าเป็นเครื่องทำปัญญาให้อ่อนกำลัง เมื่อละได้ จิตย่อมพร้อมแก่สมาธิ

42. ปฐมณาน

เมื่อสังัดจากกามและอกุศลธรรม ภิกษุบรรลุปฐมณาน มีวิตก วิจาร ปีติ และสุขอันเกิดจากความ
สังัด จิตไม่ถูกนิวรณ์รบกวน มีความตั้งมั่นและกำลังมากกว่าจิตที่ไหลตามอารมณ์ทั่วไป อย่างไรก็ตาม
สมาธิยังต้องถูกนำมาใช้ประกอบปัญญา มิใช่ยึดความสงบว่าเป็นตัวตนหรือความหลุดพ้นขั้นสุดท้าย

43. ทุตติยณาน

เพราะวิตกและวิจารสงบ ภิกษุบรรลุตุตติยณาน มีความผ่องใสภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น
ไม่มีวิตกและวิจาร มีปีติและสุขเกิดจากสมาธิ จิตตั้งมั่นแนบแน่นขึ้น ไม่ต้องอาศัยการยกและประคอง
อารมณ์ด้วยวิตกวิจาร

44. ตติยฌาน

เพราะปีติคลาย ภิกษุมีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ และเสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุตติยฌาน ซึ่งพระอริยกถาว่า ผู้ได้ฌานนี้เป็นผู้วางเฉย มีสติ และอยู่เป็นสุข จิตไม่ตื่นเต้นไปกับปีติ แต่ยังมีความสุขอันละเอียดและมีความรู้ตัวชัดเจน

45. จตุตถฌาน

เพราะละสุขและทุกข์ ดับโสมนัสและโทมนัสเดิมได้ ภิกษุบรรลุจตุตถฌาน ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขา จิตตั้งมั่น สงบ และพร้อมแก่การรู้ตามความเป็นจริง สมาธิทำหน้าที่สร้างกำลังและความพร้อม ส่วนภาวนามยปัญญาทำหน้าที่รู้กองสังขาร โดยไม่สร้างตัวผู้รู้ที่ถาวรขึ้นมาอีก ข้อความประโยคหลังเป็นคำอธิบายขยาย มิใช่ถ้อยคำโดยตรงในพระสูตร

46. กลับมารับรู้อารมณ์ด้วยจิตที่อบรมแล้ว

หลังแสดงฌาน 4 พระพุทธเจ้าทรงแสดงภิกษุผู้กลับมารับรู้อารมณ์ทางอายตนะด้วยจิตที่ต่างจากบุคคลผู้ไม่ได้รับการฝึก เมื่อเห็นรูปด้วยตา ภิกษุไม่กำหนดในรูปที่น่ารัก และไม่ขัดเคืองในรูปที่ไม่น่ารัก มีกายคตาสติตั้งมั่น มีจิตหาประมาณมิได้ ท่านรู้ชัดเจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติตามความเป็นจริง อันเป็นที่ดับแห่งอกุศลธรรมโดยไม่เหลือ

47. ไม่ยินดี ไม่ต้อนรับ และไม่เกาะเกี่ยวเวทนา

เมื่อภิกษุละความยินดีและความยินร้ายได้แล้ว ไม่ว่าเสวยสุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนา ย่อมไม่เพลิดเพลิน ไม่ต้อนรับ และไม่เกาะเกี่ยวเวทนานั้น

เมื่อไม่เพลิดเพลินในเวทนา ความเพลิดเพลินย่อมดับ เมื่อความเพลิดเพลินดับ อุปาทานย่อมดับ กระบวนการนี้เกิดขึ้นได้กับรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์ จึงเป็นการตัดวงจรตรงจุดที่ค้นหาและอุปาทานกำลังจะอาศัยเวทนาเกิดขึ้น

48. ความดับแห่งกองทุกข์

เมื่ออุปาทานดับ ภพย่อมดับ เมื่อภพดับชาติย่อมดับ เมื่อชาติดับ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสย่อมดับ “ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งมวล ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้” นี้มิใช่เพียงความเข้าใจทางความคิด แต่เป็นผลของการฝึกศีล สมาธิ และปัญญา จนจิตไม่สร้างความเพลิดเพลินและความยึดถือขึ้นจากเวทนา

49. พระพุทธเจ้าทรงสรุปเรื่องพระชาติ

พระพุทธเจ้าตรัสให้ภิกษุทั้งหลายทรงจำคำอธิบายโดยย่อเรื่องความหลุดพ้นเพราะสิ้นตัณหาไว้ ส่วนพระชาติ เกวัฏฏบุตร ถูกตัณหาผูกไว้ในข่ายใหญ่และกองตัณหาใหญ่

แม้พระชาติจะพยายามอธิบายความต่อเนื่องของชีวิต แต่เพราะเข้าไปยึดวิญญาณเป็นสิ่งเดิม จึงกลับถูกความอยากมีตัวตนและความยึดมั่นผูกไว้ เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสจบ ภิกษุทั้งหลายยินดีและชื่นชมพระภาษิต

50. วิญญาณในขั้น 5

วิญญาณขั้นหมายถึงกองแห่งการรู้แจ้งอารมณ์ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ วิญญาณชนิดนี้ เกิดร่วมในกระบวนการรับรู้และอาศัยเหตุปัจจัย การเรียกว่า “กองวิญญาณ” มิได้หมายถึงมีก่อน วิญญาณถาวร แต่หมายถึงรวบรวมสภาวะรู้แจ้งอารมณ์ทั้งหลายเข้าเป็นหมวดหนึ่งในขั้น 5 เมื่อเห็นวิญญาณเป็นกองสังขารที่เกิดจากส่วนประกอบและเหตุปัจจัย ปัญญาอย่าเข้าไปตั้งผู้รู้ถาวร ซ่อนอยู่เบื้องหลังการรู้

51. ไม่ควรสร้างตัวตนจากคำว่า “ผู้รู้”

ภาษาทั่วไปจำเป็นต้องใช้คำว่า ผู้เห็น ผู้ฟัง ผู้คิด และผู้รู้ เพื่อสื่อสาร แต่เมื่อพิจารณาตามธรรมชาติ ต้องแยกให้เห็นว่า การรู้แต่ละทางเกิดจากเหตุเฉพาะ ตามกับรูปเป็นปัจจัยให้จักขุวิญญาณเกิด หูกับเสียง เป็นปัจจัยให้โสตวิญญาณเกิด และใจกับธรรมารมณ์เป็นปัจจัยให้มนโวิญญาณเกิด หากนำคำว่า “ผู้รู้” ไปตั้งเป็นสิ่งที่หนึ่งซึ่งเที่ยงแท้และเดินทางข้ามภพ ย่อมกลับไปใกล้ความเห็นของพระชาติ แม้จะเปลี่ยนชื่อเรียกก็ตาม

52. ไม่ควรนำคำว่า “วิญญาณ” จากบริบทอื่นมาสร้างอัตตา

ในพระสูตรอื่นอาจพบคำว่า “วิญญาณ” ในบริบทต่างกัน การอ่านจึงต้องพิจารณาถ้อยคำ เหตุการณ์ และหน้าที่ของคำนั้นในแต่ละแห่ง

แต่ไม่ว่าคำอธิบายจะละเอียดเพียงใด ก็ไม่ควรนำคำว่า “วิญญาณ” ไปสร้างเป็นตัวตนถาวร ผู้รู้ บริสุทธิ หรือสิ่งที่ถือได้ว่าเป็นเราและของเรา เพราะจะขัดกับจุดประสงค์ของการละตัณหาและอุปาทาน หัวข้อนี้เป็นข้อควรระวังในการตีความ มิใช่ข้อความที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ตรง ๆ ในมหาตัณหาสังขยสูตร

53. ปฏิจจสมุปบาทมิใช่เพียงเรื่องสามชาติ

การจัดองค์ปฏิจจสมุปบาทเป็นอดีต ปัจจุบัน และอนาคต ช่วยให้เห็นความสืบต่อของกรรม และผลข้ามภพได้ ขณะเดียวกัน พระสูตรนี้ยังแสดงกระบวนการที่สังเกตได้ในปัจจุบัน เมื่ออายตนะ

กระทบอารมณ์ ผัสสะและเวทนาเกิด หากเพติดเพลินในเวทนา อุปาทานและภพย่อมได้รับการสืบทอด จิตย่อมสร้างความสำคัญในตัวตนขึ้นรอบประสบการณ์นั้น

เมื่อไม่เพติดเพลิน ไม่ต้อนรับ และไม่เกาะเกี่ยวเวทนา กระแสนั้นย่อมถูกตัด จึงควรเข้าใจทั้งมิตติ ข้ามภพและมิตติที่กำลังเกิดในชีวิตปัจจุบัน โดยไม่บีบหลักธรรมให้เหลือเพียงด้านใดด้านหนึ่ง และไม่ใช้คำอธิบายเรื่องการเกิดตัวตนทางใจมาแทนความหมายของชาติและภพทั้งหมด

54. สมาธิกับภาวนามยปัญญา

พระสูตรวางลำดับจากศีล อินทริยสังวร สติสัมปชัญญะ การละนิวรณ์ ไปสู่ฌาน 4 แล้วจึงแสดง การรับรู้อารมณ์โดยไม่กำหนดและไม่ขัดเคือง

สมาธิทำจิตให้ตั้งมั่น มีกำลัง และพร้อมแก่การรู้ตามความเป็นจริง เมื่อจิตไม่ถูกนิวรณ์และ อารมณ์ดึงไป ภาวนามยปัญญาย่อมรู้เวทนาและกองสังขารในระดับใจ มิใช่เพียงรู้จากการฟังหรือการคิด เมื่อรู้โดยไม่มีตัวตนเข้าไปแทรกในขณะรู้ จิตย่อมไม่สร้างความเพติดเพลิน อุปาทาน และภพต่อจาก เวทนา

เนื้อหาเรื่องความรู้ระดับใจเป็นคำอธิบายขยายตามแนวการปฏิบัติ ส่วนลำดับการฝึกและผลของ การไม่เพติดเพลินในเวทนาอาศัยสาระโดยตรงจากพระสูตร

55. การประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน

เมื่อเห็นหรือได้ยินสิ่งที่ชอบ รู้ว่าการเห็นหรือได้ยินเกิดจากเหตุปัจจัย สังเกตสุขเวทนาโดยไม่รีบ เปลี่ยนเป็นความอยากครอบครอง เมื่อพบสิ่งที่ไม่ชอบ รู้ทุกขเวทนาและความขัดเคือง ไม่สร้างตัวตนว่า “เขากำลังทำร้ายเรา” เกินกว่าสิ่งที่เกิดขึ้นจริง และแก้ปัญหาโดยไม่เพิ่มพยายาบท เมื่อคิดถึงอดีตหรือ อนาคต

พิจารณาเหตุปัจจัยที่กำลังทำงาน แทนการหมกมุ่นว่าเราเคยเป็นใคร หรือเราจะกลายเป็นตัวตน แบบใด เมื่อศึกษาธรรม ใช้ความเห็นชอบเป็นแพสำหรับข้าม ไม่สร้างความสำคัญว่าเราสูงกว่าเพราะรู้ หลักธรรมมากกว่า เมื่อเกิดความรู้สึกว่า “มีผู้รู้ถาวรอยู่ข้างใน” กลับมาคิดว่า การรู้ครั้งนี้เกิดทางตา หู จมูก ลิ้น กาย หรือใจ และอาศัยอารมณ์กับเหตุใดจึงเกิดขึ้น

56. ข้อควรระวังในการเข้าใจพระสูตร

ไม่ควรเข้าใจว่าพระสูตรปฏิเสธกรรมและผลกรรม พระพุทธเจ้าปฏิเสธวิญญาณถาวร แต่ทรง แสดงความสืบทอดของเหตุปัจจัย ตัณหา อุปาทาน ภพ และชาติอย่างชัดเจน ไม่ควรเข้าใจว่าวิญญาณ เกิดขึ้นโดยไม่มีเหตุ วิญญาณทุกชนิดที่กล่าวในกระบวนการรับรู้ต้องอาศัยปัจจัยเฉพาะ เว้นจากปัจจัย ย่อมไม่มีความเกิดขึ้น ไม่ควรตั้งวิญญาณเป็นผู้รู้ถาวร

การตั้งผู้รู้เดิมให้เห็น ได้ยิน คิด และรับผลกระทบไปเรื่อย ๆ คือแก่นความเห็นที่พระพุทธเจ้าทรงตำหนิในพระสูตรนี้ **ไม่ควรเข้าไปปฏิจจสมุปบาทเป็นเพียงคำท่องจำ** จุดหมายคือเห็นว่า สิ่งนี้เกิดเพราะสิ่งนี้มี และสามารถละเหตุแห่งทุกข์ได้ มิใช่เพียงจำองค์ธรรมทั้ง 12 ได้ตามลำดับ **ไม่ควรยึดแม้ความเห็นที่ถูกต้อง** ความเห็นชอบจำเป็นต่อการเดินทาง แต่ธรรมเปรียบเทียบเหมือนแพสำหรับข้าม มิใช่สิ่งสำหรับหวงแหนเป็นตัวเรา **ไม่ควรถือว่าฉานเพียงอย่างเดียวทำให้ตัณหาสิ้น** ฉานทำจิตให้ตั้งมั่นและพร้อมแก่การงาน แต่เพียงมีฉานยังไม่ควรสำคัญว่าตัณหาสิ้นแล้ว ผู้ปฏิบัติต้องรู้เท่าทันอายตนะและเวทนา ไม่ให้เกิดความเพลิดเพลินและอุปาทาน

57. แก่นธรรมของมหาตัณหาสังขยสูตร

แก่นสำคัญสรุปได้ว่า

1. วิญญาณมิใช่ตัวตนถาวรที่ท่องเที่ยวจากภพหนึ่งไปอีกภพหนึ่ง
2. วิญญาณอาศัยเหตุปัจจัยจึงเกิด เว้นจากปัจจัยย่อมเกิดไม่ได้
3. วิญญาณเรียกชื่อตามอายตนะและอารมณ์ที่อาศัยเกิด
4. ความต่อเนื่องของเหตุและผลไม่จำเป็นต้องมีตัวตนเที่ยงแท้เป็นผู้เชื่อม
5. อาหาร 4 มีตัณหาเป็นเหตุและเป็นเครื่องค้ำจุนกระบวนการ
6. ปฏิจจสมุปบาทแสดงทั้งความเกิดและความดับแห่งกองทุกข์
7. แม้ความเห็นถูกก็ไม่ควรยึดเป็นเราและของเรา
8. การเกิดและการดับโตทั้งหมดอาศัยเหตุปัจจัย
9. ความเพลิดเพลินในเวทนานำไปสู่อุปาทาน ภพชาติ และทุกข์
10. ศีล สมาธิ และภาวนามยปัญญาทำให้รู้เวทนาโดยไม่ยึดถือ
11. เมื่อความเพลิดเพลินดับ อุปาทาน ภพชาติ และกองทุกข์ย่อมดับ
12. ความสิ้นตัณหาเกิดจากการรู้เห็นกระบวนการตามความเป็นจริง มิใช่การสร้างทฤษฎีเรื่องตัวตนขึ้นใหม่

58. สรุป

มหาตัณหาสังขยสูตรเริ่มจากพระศาติ เกวัญญบุตร เข้าใจผิดว่า วิญญาณดวงเดิมเป็นผู้เล่นไปและท่องเที่ยวไป ภิกษุทั้งหลายพยายามดักเตือนแต่ไม่สำเร็จ จึงกราบทูลพระพุทธเจ้า

พระพุทธเจ้าทรงสอบถามจนเห็นชัดว่า พระศาติเข้าใจวิญญาณเป็นผู้พูด ผู้รู้ และผู้สวดยผลกระทบ ตีกรรมชั่ว จึงทรงตำหนิและยืนยันว่า วิญญาณอาศัยปัจจัยจึงเกิด เว้นจากปัจจัยย่อมไม่มีความเกิดขึ้นของวิญญาณ

พระองค์ทรงจำแนกวิญญาณ 6 ตามเหตุที่อาศัยเกิด และเปรียบเทียบไฟซึ่งเรียกชื่อตามเชื้อจากนั้นทรงแสดงอาหาร 4 ปฏิจจสมุปบาทฝ่ายเกิดและฝ่ายดับ ทำให้เห็นว่า กระบวนการทั้งปวงเป็นไป

ตามเหตุ มิได้ต้องอาศัยตัวตนถาวรเป็นผู้เดินทางผ่านภพ
เมื่อรู้เห็นตามความเป็นจริง ผู้ปฏิบัติย่อมไม่เผลอไปตามคำถามเรื่องตัวตนในอดีต อนาคต และปัจจุบัน
แต่รู้ตามสิ่งที่ตนเห็น มิใช่เชื่อเพียงเพราะเคารพพระศาสนา

พระองค์ทรงแสดงต่อถึงเหตุแห่งการตั้งครรรค์ การอุ้มครรรค์ การเลี้ยงดู และการเติบโตเข้าสู่
ความเพิลิตเพลินในกามคุณ ผู้ไม่ได้รับการฝึกย้อมกำหนดในสิ่งที่ชอบ ขัดเคืองในสิ่งที่ไม่ชอบ และ
เพิลิตเพลินในเวทนา จึงเกิดอุปาทาน ภพชาติ และกองทุกข์

ส่วนผู้ได้ฟังธรรม เกิดศรัทธา ออกบวช รักษาศีล สำรวมอินทรีย์ มีสติสัมปชัญญะ ละนิวรณ์
และเจริญฌาน 4 ย่อมมีจิตตั้งมั่น เมื่อกลับมารับรู้อารมณ์ ย่อมไม่กำหนด ไม่ขัดเคือง ไม่เพิลิตเพลิน ไม่
ต้อนรับ และไม่เกาะเกี่ยวเวทนา

เมื่อความเพิลิตเพลินดับ อุปาทานดับ ภพดับ ชาติดับ และกองทุกข์ทั้งหมดดับตาม นี่คือความ
หลุดพ้นเพราะสิ้นตัณหา ส่วนพระสาคิผู้ยิควิญญานเป็นตัวตนเดิม ถูกพระพุทธรเจ้าตรัสว่าเป็นผู้ติดอยู่ใน
ข่ายใหญ่และกองตัณหาใหญ่

พระสูตรนี้จึงวางหลักสำคัญว่า ความต่อเนื่องของชีวิตต้องเข้าใจด้วยเหตุปัจจัย มิใช่ด้วยตัวตน
ถาวร และทางพ้นทุกข์อยู่ที่การอบรมจิตให้มีสมาธิ แล้วใช้ภาวนามยปัญญารู้เวทนาและกองสังขารตาม
ความเป็นจริง จนตัณหาไม่มีที่อาศัยเกิดขึ้นอีก

59. สำหรับศึกษาเพิ่มเติม

- วิญญาน 6
- วิญญานขั้น
- อายตนะภายในและภายนอก
- ผัสสะและเวทนา
- อาหาร 4
- ตัณหาและอุปาทาน
- ปฏิจสมุปบาทฝ่ายเกิดและฝ่ายดับ
- อุปมาธรรมเหมือนแพ
- การตั้งครรรค์กับเหตุปัจจัย 3 ประการ
- กามคุณ 5
- ศีลและอินทรีย์สังวร
- นิวรณ์ 5
- รูปฌาน 4
- สมาธิและภาวนามยปัญญา
- ความหลุดพ้นเพราะสิ้นตัณหา

พระสุตตันตปิฎก เล่มที่ 4
 พระสูตรที่ 39 : มหาอัสสปุสูตร
 มิใช่เพียงชื่อว่าสมณะ - ต้องฝึกจนสิ้นอาสวะ
 พระไตรปิฎกเล่มที่ 12 - มัชฌิมนิคาย มูลปณณาสก มหายมกวรรค

หลักธรรมสำคัญ

- คุณธรรมที่ทำให้สมควรแก่ชื่อ “สมณะ”
- หิริและโอตตปปะ
- ความประพฤติทางกาย วาจา และใจอันบริสุทธิ์
- อาชีวะอันบริสุทธิ์
- ไม่ยกตนและไม่ข่มผู้อื่น
- อินทริยสังวร
- ความรู้จักประมาณในการบริโภคอาหาร
- การประกอบความเพียรเครื่องต้น
- สติสัมปชัญญะ
- การละนิวรณ์ 5
- อุปมานิวรณ์กับหนี่ โรค เรือนจำ ทาส และทางกันดาร
- รูปฌาน 4 และอุปมาของฌานแต่ละระดับ
- วิชา 3
- อริยสัจ 4 และความสิ้นอาสวะ
- ความหมายของสมณะ พรหมณ์ และพระอรหันต์

บทนำ

มหาอัสสปุสูตรเป็นพระสูตรที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลายในนิคมชื่ออัสสปุระ แคว้นอังคะ โดยเริ่มจากข้อเท็จจริงว่า ประชาชนรู้จักภิกษุทั้งหลายว่าเป็น “สมณะ” และเมื่อถูกถาม ภิกษุก็ยืนยันว่าตนเป็นสมณะ

พระองค์จึงทรงเตือนว่า เมื่อมีชื่อและปณินญาเช่นนั้น ต้องสมาทานประพฤติกุศลธรรมที่ทำให้เป็นสมณะและพรหมณ์อย่างแท้จริง เพื่อให้ชื่อเรียกเป็นจริง คำปณินญาถูกต้อง ปัจจัย 4 ที่ผู้มีศรัทธาถวายเกิดผลมาก และการออกบวชไม่เป็นหมัน

ลักษณะเด่นของพระสูตรคือ ทุกครั้งที่ทรงแสดงคุณธรรมขั้นหนึ่ง พระองค์จะทรงเตือนว่า อย่าเพ่งพอใจว่าเพียงเท่านั้นก็เสร็จกิจแล้ว เพราะยังมีกิจที่ควรทำยิ่งขึ้นไปอีก

ลำดับการฝึกเริ่มจากหิริโอตตปปะ ความบริสุทธิ์ทางกาย วาจา ใจ และอาชีวะ แล้วก้าวสู่การ

สำรวจอินทรีย์ รู้จักประมาณในอาหาร ประกอบความเพียรเครื่องต้น มีสติสัมปชัญญะ ละนิวรณ์ 5 และเจริญฌาน 4 เมื่อจิตตั้งมั่น บริสุทธิ์ ผ่องใส อ่อน และควรแก่การงาน ภิกษุยอมอ่อนน้อมจิตไปเพื่อวิชา 3 คือ ระลึกชาติ เห็นการจุติและอุบัติของสัตว์ตามกรรม และรู้อาสวักขยญาณ จนจิตหลุดพ้นจากกามาสวะ ภวาสวะ และอวิชชาสวะ

จึงเห็นได้ว่า ชื่อว่า “สมณะ” มิได้สำเร็จด้วยเครื่องแต่งกาย การยอมรับของสังคม หรือความดีเพียงบางขั้น แต่สำเร็จด้วยการฝึกต่อเนื่องจนอุกฤษฏธรรมสงบและอาสวะสิ้นไป

1. พระพุทธเจ้าประทับที่อัสสปุระ

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเสด็จจาริกอยู่ในแคว้นอังคะ แคว้นนั้นมีนิคมชื่ออัสสปุระ ณ ที่นั้น พระองค์ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเหล่านั้นกราบทูลรับพระดำรัส แล้วพระองค์ทรงเริ่มแสดงธรรมว่า ด้วยสิ่งที่ทำให้บุคคลสมควรแก่ชื่อสมณะ

ชื่อพระสูตรมาจากสถานที่แสดงธรรม คืออัสสปุระนิคม ส่วนคำว่า “มหา” ใช้แยกจากจุฬาสปุระสูตร ซึ่งกล่าวถึงคุณธรรมของสมณะในอีกลักษณะหนึ่ง

2. ประชาชนเรียกพวกเขาว่าสมณะ

พระพุทธเจ้าตรัสว่า คนทั้งหลายย่อมรู้จักภิกษุทั้งหลายว่าเป็นสมณะ และเมื่อมีผู้ถามว่า “พวกท่านเป็นอะไร” ภิกษุทั้งหลายก็ปฎิญาณว่า “พวกเราเป็นสมณะ”

ชื่อที่สังคมเรียกเป็นเพียงจุดเริ่ม ยังไม่ใช่หลักฐานว่าคุณธรรมภายในถึงพร้อมแล้ว พระองค์จึงทรงให้พิจารณาว่า การเป็นสมณะต้องมีธรรมที่สอดคล้องกับชื่อ มิฉะนั้นชื่อกับความจริงภายในย่อมแยกจากกัน

3. ต้องประพฤติธรรมให้สมกับชื่อ

เมื่อมีชื่อว่าสมณะและปฎิญาณว่าเป็นสมณะ ภิกษุควรสำเหนียกว่า จะสมาทานประพฤติธรรมที่ทำให้เป็นสมณะและพราหมณ์ จุดประสงค์มี 3 ประการ คือ

1. เพื่อให้ชื่อเรียกเป็นจริงและคำปฎิญาณถูกต้อง
 2. เพื่อให้จิวร บิณฑบาต เสนาสนะ และยารักษาโรคที่ผู้มีศรัทธาถวาย เกิดผลมากและมีอานิสงส์มากแก่ผู้ถวาย
 3. เพื่อให้การออกบวชไม่เป็นหมัน แต่มีผลและความเจริญ
- การฝึกตนจึงมิได้มีผลเฉพาะผู้บวช แต่สัมพันธ์กับศรัทธาและประโยชน์ของผู้ถวายปัจจัยด้วย

4. หิริและโอตตปปะ

พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมขั้นแรกว่า ภิกษุควรเป็นผู้ประกอบด้วยหิริและโอตตปปะ

- หิริ คือความละอายต่อการทำความชั่ว เพราะเห็นว่ามันไม่ควรแก่ตน
- โอตตปปะ คือความเกรงกลัวต่อโทษและผลของความชั่ว

ธรรมทั้งสองช่วยยับยั้งมิให้กาย วาจา และใจล่วงไปในทางอกุศล แม้ไม่มีผู้อื่นเห็นหรือคอยบังคับ หิริ โอตตปปะจึงเป็นพื้นฐานของความรับผิดชอบจากภายใน

5. อย่าพอใจเพียงหิริโอตตปปะ

ภิกษุอาจคิดว่า ตนมีหิริ โอตตปปะแล้ว เพียงเท่านี้ก็พอ บรรลุประโยชน์แห่งความเป็นสมณะแล้ว และไม่มีกิจอื่นที่ควรทำยิ่งขึ้นไป

พระพุทธเจ้าตรัสเตือนว่า อย่าให้ผู้แสวงหาความเป็นสมณะเสื่อมจากประโยชน์แห่งความเป็นสมณะ ทั้งที่ยังมีกิจควรทำยิ่งขึ้นไป

ข้อความเตือนนี้จะปรากฏชัดตลอดพระสูตร เพื่อป้องกันมิให้ผู้ปฏิบัติหยุดอยู่กับความดีขั้นใดขั้นหนึ่งก่อนถึงความหลุดพ้น

6. ความประพฤติทางกายอันบริสุทธิ์

กิจที่ควรทำยิ่งขึ้นไป คือฝึกให้กายสมาจารบริสุทธิ์ แจ่มแจ้ง เปิดเผย ไม่ขาดตอน และสำรวจความประพฤติทางกายที่บริสุทธิ์ครอบคลุมการไม่เบียดเบียน ไม่ถือเอาของที่เขาของไม่ได้ให้ ประพฤติพรหมจรรย์ และใช้กายเพื่อประโยชน์ ไม่ใช่เพื่อสร้างความเดือดร้อน

คำว่า “เปิดเผย” หมายความว่าความประพฤตินั้นสามารถรับการตรวจสอบได้ ไม่ต้องปกปิดซ่อนเร้น เพราะรู้ว่าตนทำผิด

7. ไม่ยกตนและไม่ข่มผู้อื่นเพราะกายบริสุทธิ์

แม้กายสมาจารบริสุทธิ์ ภิกษุก็ไม่ควรยกตนว่าเหนือกว่าผู้อื่น หรือข่มผู้อื่นว่าเลวกว่าตนเพราะคุณธรรมนั้น หากความดีทำให้เกิดความสำคัญว่า “เราดีกว่า” ตัวตนย่อมเข้าไปแทรกอยู่ในกุศล และกุศลนั้นกลายเป็นที่ตั้งของมานะได้ จึงต้องรักษาความบริสุทธิ์พร้อมกับไม่สร้างตัวตนจากความบริสุทธิ์นั้น ข้อความเรื่องตัวตนเข้าแทรกในกุศลเป็นคำอธิบายขยาย มิใช่พระพุทธพจน์โดยตรงทุกถ้อยคำ

8. ความประพฤติทางวาจาอันบริสุทธิ์

ภิกษุควรฝึกให้วาจาสมาจารบริสุทธิ์ แจ่มแจ้ง เปิดเผย ไม่ขาดตอน และสำรวจ วาจาบริสุทธิ์ ประกอบด้วยการเว้นจากคำเท็จ คำส่อเสียด คำหยาบ และคำฟ้อเจ้อ แล้วใช้วาจาที่จริง ประสานสามัคคีอ่อนโยน ถูกกาล และมีประโยชน์ แม้มีวาจาบริสุทธิ์ ก็ไม่ยกตนและไม่ข่มผู้อื่นเพราะวาจานั้น

9. ความประพฤติทางใจอันบริสุทธิ์

ภิกษุควรฝึกให้มโนสมาจารบริสุทธิ์ แจ่มแจ้ง เปิดเผย ไม่ขาดตอน และสำรวม ใจที่บริสุทธิ์ไม่เพ่งเล็งอยากได้ของผู้อื่น ไม่พยายาต และมีความเห็นถูกต้อง การฝึกทางใจละเอียดกว่าการควบคุมการกระทำภายนอก เพราะต้องรู้แรงผลักดัน ความอยาก ความโกรธ และความเห็นที่เกิดขึ้นภายใน แม้ใจบริสุทธิ์ ก็ไม่ควรยกตนและข่มผู้อื่นด้วยความบริสุทธิ์นั้น

10. อาชีวะอันบริสุทธิ์

ภิกษุควรฝึกให้อาชีวะบริสุทธิ์ แจ่มแจ้ง เปิดเผย ไม่ขาดตอน และสำรวม การดำรงชีพต้องไม่อาศัยการหลอกลวง การประจบ การบอกลบ การบีบบังคับ หรือแสวงหาลาภด้วยวิธีผิด แม้อาชีวะบริสุทธิ์ ก็ไม่ควรยกตนหรือข่มผู้อื่นเพราะเหตุแห่งอาชีวะนั้น ความบริสุทธิ์ของกาย วาจา ใจ และอาชีวะเป็นฐานสำคัญ แต่พระพุทธเจ้ายังทรงเตือนว่า อย่าเพ่งพอใจ เพราะยังมีกิจที่ควรทำต่อไป

11. หลีกไม่ยกตนและไม่ข่มผู้อื่น

คำเตือนเรื่องไม่ยกตนและไม่ข่มผู้อื่นปรากฏกำกับความบริสุทธิ์ทุกด้าน ผู้ปฏิบัติอาจละความผิหายไปได้ แต่กลับยึดคุณธรรมเป็นเครื่องสร้างตัวตน เปรียบเทียบ และตัดสินผู้อื่น การยึดเช่นนี้ยังเป็นเครื่องผูกจิต ความดีจึงควรถูกใช้เพื่อชำระกิเลส ไม่ใช่เพิ่มมานะว่าเราเป็นคนดี มีศีล หรือบริสุทธิ์กว่าใคร

12. สำรวมประตุอินทรีย์

กิจที่ควรทำยิ่งขึ้นไป คือการสำรวมประตุอินทรีย์ เมื่อเห็นรูปด้วยตา กระทบไม่ถึงโดยนิमितและอนุพยัญชนะ อกุศลธรรมคือภิชณาและโทมนัสจะพึงไหลเข้าท่วมเพราะไม่สำรวมจักขุนทรีย์ด้วยเหตุใด ย่อมปฏิบัติเพื่อปิดกั้นเหตุนี้

เมื่อได้ยั้งเสียดด้วยหู ได้กลิ่นด้วยจมูก ลิ้มรสด้วยลิ้น ถูกต้องโผฏฐัพพะด้วยกาย และรู้ธรรมารมณ์ด้วยใจ ย่อมสำรวมในทำนองเดียวกัน อินทรีย์สังวรมิใช่การปิดตาไม่รับรู้ แต่เป็นการไม่ปล่อยให้อัตตาธิปไตยส่วนที่ชวนให้กำหนดหรือขัดเคืองจนอกุศลเข้าครอบงำ

13. อย่าพอใจเพียงอินทรีย์สังวร

เมื่อสำรวมอินทรีย์ได้ ภิกษุอาจคิดว่า คุณธรรมที่ทำให้เป็นสมณะครบแล้ว พระพุทธเจ้าทรงเตือนอีกว่า ยังมีกิจที่ควรทำยิ่งขึ้นไป ผู้มุ่งประโยชน์แห่งความเป็นสมณะไม่ควรหยุดอยู่เพียงการป้องกันอกุศลจากอายตนะ อินทรีย์สังวรช่วยรักษายจิต แต่ยังต้องฝึกการดำเนินชีวิต การตื่นรู้ และสมาธิให้สมบูรณ์ต่อไป

14. รู้จักประมาณในการบริโภคอาหาร

ภิกษุควรเป็นผู้รู้ประมาณในการบริโภคอาหาร พิจารณาโดยแยกกายแล้วจึงฉัน มิใช่ฉันเพื่อเล่น มิใช่เพื่อมัวเมา มิใช่เพื่อประดับ มิใช่เพื่อตกแต่ง แต่ฉันเพียงเพื่อให้กายนี้ดำรงอยู่ ให้ชีวิตเป็นไป ระวังความลำบาก และอนุเคราะห์พรหมจรรย์ ภิกษุพิจารณาว่า จะระงับเวทนาเก่าคือความหิว และไม่ให้เวทนาใหม่คือความอึดอัดจากการบริโภคเกินประมาณเกิดขึ้น จะดำรงชีวิตโดยไม่มีโทษและอยู่ผาสุก

15. ความพอดีช่วยการฝึก

การรู้ประมาณมิใช่การอดอาหารจนร่างกายหมดกำลัง และมิใช่ปล่อยตามความอยากในรสอาหารมีหน้าที่รักษากายให้เป็นฐานของการปฏิบัติ หากน้อยเกินไป กายอ่อนกำลัง หากมากเกินไป จิตหนัก ง่วง และยากต่อความตั้งมั่น การพิจารณาก่อนบริโภคช่วยแยกระหว่างความจำเป็นของกายกับความอยากของใจ แม้ทำได้เพียงนี้ก็ยังไม่ควรพอใจว่าเสร็จกิจแห่งความเป็นสมณะแล้ว

16. ประกอบความเพียรเครื่องตื่น

ภิกษุควรประกอบความเพียรเครื่องตื่น ไม่ปล่อยชีวิตให้ตกอยู่ในความง่วงและความประมาทเวลากลางวัน ชำระจิตจากกรรมที่กั้นจิตด้วยการเดินจงกรมและการนั่ง ปฐมยามแห่งราตรี ชำระจิตด้วยการเดินจงกรมและการนั่งเช่นเดียวกัน มัชฌิมยาม บรรทมโดยสีหไสยา คือเอนกายด้านขวา วางเท้าเหลื่อมเท้า มีสติสัมปชัญญะ และตั้งใจว่าจะลุกขึ้น ปัจฉิมยาม ลุกขึ้นชำระจิตด้วยการเดินจงกรมและการนั่ง

17. การพักมิใช่ความประมาท

พระสูตรมิได้ปฏิเสธการนอน แต่กำหนดการพักอย่างมีสติ รู้ตัว และตั้งใจตื่นขึ้นเพื่อทำความเพียร การประกอบความเพียรเครื่องตื่นจึงมิใช่บังคับร่างกายไม่ให้หลับเลย แต่เป็นการไม่ปล่อยเวลาและจิตให้จมอยู่ในความเกียจคร้าน แม้ขยันและจัดเวลาการพักได้ดี ยังไม่ควรสำคัญว่าเพียงเท่านั้นถึงที่สุดแห่งกิจแล้ว

18. สติสัมปชัญญะ

ภิกษุควรประกอบด้วยสติสัมปชัญญะ เมื่อก้าวไปหรือถอยกลับ ย่อมทำความรู้สึกตัว เมื่อแลดูหรือเหลียวดู เมื่อคู้หรือเหยียดอวัยวะ เมื่อครองสังฆาฏิ บาตร และจีวร ย่อมรู้ตัว เมื่อกิน ดื่ม เคี้ยว และลิ้ม เมื่อถ่ายอุจจาระและปัสสาวะ เมื่อเดิน ยืน นั่ง หลับ ตื่น พุด และนิ่ง ย่อมทำความรู้สึกตัว การฝึกจึงครอบคลุมชีวิตทั้งหมด มิได้จำกัดเฉพาะเวลานั่งสมาธิ

19. อย่าพอใจเพียงสติสัมปชัญญะ

แม้มีหิริโอตตปปะ ความประพฤติบริสุทธิ์ อาชีวะบริสุทธิ์ อินทริยสังวร รู้ประมาณในอาหาร ประกอบความเพียรเครื่องต้น และมีสติสัมปชัญญะแล้ว ก็ยังไม่ควรหยุด

พระพุทธเจ้าทรงเตือนว่า ยังมีกิจที่ควรทำยิ่งขึ้นไป เพราะสติที่รู้การเคลื่อนไหวและกิจประจำวัน ยังต้องพัฒนาสู่การชำระนิเวศน์และทำจิตให้ตั้งมั่น

20. แสวงหาที่สัจ

ภิกษุแสวงหาสถานที่สัจ เช่น ป่า โคนไม้ ภูเขา ซอกเขา ถ้ำ ป่าช้า ป่าช้า ทุ่งแจ้ง หรือกองฟาง หลังกลับจากบิณฑบาตและฉันอาหารแล้ว นั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายตรง และดำรงสติไว้เฉพาะหน้า ความสัจกายนอกช่วยลดสิ่งรบกวน แต่เป้าหมายอยู่ที่การชำระจิตจากกรรมที่กั้นปัญญา

21. ละกามฉันทะ

ภิกษุละอภิชฌาในโลก มีจิตปราศจากความเพ่งเล็งอยากได้ และชำระจิตจากอภิชฌา กามฉันทะทำให้จิตวิ่งตามสิ่งที่น่าพอใจ ไม่สามารถตั้งอยู่กับอารมณ์กรรมฐานได้อย่างมั่นคง การละกามฉันทะมิใช่เกลียดสิ่งสวยงาม แต่รู้ความอยากโดยไม่ปล่อยให้ความอยากนำจิตไป

22. ละพยาบาท

ภิกษุละพยาบาทและความโกรธ มีจิตไม่พยาบาท หวังประโยชน์และอนุเคราะห์สัตว์ทั้งปวง พยาบาทเผาจิตของผู้โกรธก่อนทำร้ายผู้อื่น ทำให้จิตแข็ง กระด้าง และไม่พร้อมแก่ความสงบ เมื่อพยาบาทถูกละ จิตย่อมอ่อนโยนและไม่ต้องคอยต่อสู้กับภาพหรือถ้อยคำที่ทำให้ขัดเคือง

23. ละถีนมิททะ

ภิกษุละความหดหู่และความง่วงเหงา มีสติสัมปชัญญะ กำหนดหมายแสงสว่าง และชำระจิตจาก ถีนมิททะ ถีนมิททะทำให้จิตขาดกำลัง มีคัมภีร์ และไม่สามารถเห็นสถานะตามความเป็นจริง การรู้จักประมาณในอาหาร การประกอบความเพียรเครื่องต้น และการกำหนดหมายแสงสว่าง ช่วยสนับสนุนการละนิเวศน์ข้อนี้

24. ละอุทธัจจกุกกุกจะ

ภิกษุละความฟุ้งซ่านและความรำคาญใจ มีจิตไม่ฟุ้งซ่าน สงบอยู่ภายใน อุทธัจจจะทำให้จิต กระเจายไปสู่อารมณ์ต่าง ๆ ส่วนกุกกุกจะทำให้จิตวกกลับ ไปกังวลหรือเดือดร้อนใจ เมื่อจิตไม่ถูกสอง อากาณิรบกวน ย่อมสามารถตั้งมั่นอยู่กับอารมณ์ได้ต่อเนื่อง

25. ละวิจิกิจนา

ภิกษุละความสงสัย ข้ามพ้นความลังเล ไม่เคลือบแคลงในกุศลธรรม และชำระจิตจากวิจิกิจนา วิจิกิจนาในฐานะนิรณมมิใช่การถามเพื่อหาความจริง แต่เป็นความลังเลที่ทำให้ไม่ลงมือปฏิบัติหรือไม่สามารถตั้งจิตอยู่กับทางฝึก เมื่อเห็นแนวทางชัดและปฏิบัติตรวจสอบด้วยตนเอง ความลังเลย่อมลดลง

26. นิรณมเปรียบเหมือนหนี้

พระพุทธเจ้าทรงเปรียบเทียบนิรณมกับสภาพที่ทำให้ชีวิตไม่เป็นอิสระ บุรุษคนหนึ่งกู้หนี้ยืมมา ประกอบการงาน เมื่อกิจการสำเร็จ เขาชำระหนี้เก่าและยังมีทรัพย์เหลือเลี้ยงครอบครัว ย่อมเกิดความยินดีและความสุข ฉะนั้น ผู้ละนิรณมได้ย่อมรู้สึกเหมือนพ้นจากภาระหนี้ ไม่ต้องถูกเจ้าหนี้คือกิเลสตามทวงและควบคุมชีวิต ฉะนั้น

27. นิรณมเปรียบเหมือนโรค

บุรุษเจ็บป่วยหนัก กินอาหารไม่ได้และร่างกายไม่มีกำลัง ต่อมาหายจากโรค กินอาหารได้และมีกำลัง ย่อมเกิดความยินดี นิรณมทำให้จิตป่วย ไม่สามารถรับธรรมและใช้ปัญญาได้เต็มที่ เมื่อละนิรณม จิตย่อมกลับมามีกำลังเหมือนผู้หายโรค

28. นิรณมเปรียบเหมือนเรือนจำ

บุรุษถูกจองจำในเรือนจำ ต่อมาได้รับการปล่อยตัวโดยสวัสดิภาพและทรัพย์สินไม่เสียหาย ย่อมเกิดความยินดี นิรณมกักจิตไว้ในวงแคบ ทำให้ไม่มีอิสระที่จะตั้งมั่นหรือพิจารณาธรรม เมื่อละได้ จิตย่อมเป็นอิสระเหมือนผู้พ้นจากเรือนจำ

29. นิรณมเปรียบเหมือนความเป็นทาส

บุรุษเป็นทาส อยู่ได้อ่านาจากผู้อื่น ไปไหนตามใจตนไม่ได้ ต่อมาได้รับอิสรภาพ เป็นใหญ่แก่ตน และไปในที่ที่ต้องการได้ ย่อมเกิดความยินดี ผู้ถูกนิรณมครอบงำต้องทำตามความอยาก ความโกรธ ความง่วง ความฟุ้ง และความลังเล เมื่อละนิรณมได้ จิตย่อมไม่ตกเป็นทาสของอาการเหล่านั้น

30. นิรณมเปรียบเหมือนทางกัณดาร

บุรุษมีทรัพย์เดินทางผ่านทางกัณดาร ต่อมาออกจากทางกัณดารโดยสวัสดิภาพ ทรัพย์ไม่เสียหาย ย่อมเกิดความยินดี นิรณมทำให้การเดินทางทางจิตเต็มไปด้วยอันตรายและความไม่มั่นคง เมื่อละได้ จิตย่อมถึงที่ปลอดภัย พร้อมก้าวเข้าสู่สมาธิ

31. เมื่อละนิวรณ ปิติและสมาธิเกิดขึ้น

เมื่อยังละนิวรณไม่ได้ ภิกษุย่อมเห็นนิวรณ 5 เป็นเหมือนหนี่ โรค เรือนจำ ความเป็นทาส และทางกันดาร เมื่อเห็นว่านิวรณทั้งห้าถูกละแล้ว ย่อมเห็นเหมือนความไม่มีหนี่ ความไม่มีโรค ความพ้นจากเรือนจำ ความเป็นไท และสถานที่เกษม เมื่อเห็นนิวรณถูกละ ปราโมทย์ย่อมเกิด เมื่อปราโมทย์ ปิติ ย่อมเกิด เมื่อใจมีปิติ กายย่อมสงบ เมื่อกายสงบ ย่อมเสวยสุข เมื่อมีสุข จิตย่อมตั้งมั่น ลำดับนี้แสดงว่า สมาธิมิได้เกิดจากการกดบังคับเพียงอย่างเดียว แต่เกิดเมื่อเครื่องกั้นจิตถูกชำระ

32. ปฐมณาน

ภิกษุสังคจากามและอกุศลธรรม บรรลุปฐมณาน มีวิตก วิจารณ์ ปิติ และสุขอันเกิดจากความสังค ทานทำกายนี้ให้ชุ่มชื้น เอิบอัม ซาบซ่าน และเต็มด้วยปิติสุขอันเกิดจากความสังค ไม่มีส่วนใดของกายที่ ปิติสุขนั้นไม่แผ่ไปถึง

33. อุปมาปฐมณาน - ผงอาบน้ำ

เปรียบเหมือนพนักงานทรงสนานหรือลูกมือ เทผงอาบน้ำลงในภาชนะ แล้วพรมน้ำเกล้าให้ทั่ว ก่อนผงอาบน้ำนั้นชุ่มด้วยน้ำ ชิมซาบทั้งภายในและภายนอก แต่ไม่มีน้ำไหลหยดออก ฉนั้นใด ภิกษุทำกายให้เต็มด้วยปิติและสุขอันเกิดจากความสังค ฉนั้นนั้น

34. ทุตติยณาน

เมื่อวิตกและวิจารณ์สงบ ภิกษุบรรลุทุตติยณาน มีความผ่องใสภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มีวิตกและวิจารณ์ มีปิติและสุขเกิดจากสมาธิ ทานทำกายนี้ให้ชุ่มชื้น เอิบอัม ซาบซ่าน และเต็มด้วยปิติ สุขอันเกิดจากสมาธิ ไม่มีส่วนใดของกายที่ไม่ถูกปิติสุขนั้นแผ่ไปถึง

35. อุปมาทุตติยณาน - ห้วงน้ำมีน้ำผุด

เปรียบเหมือนห้วงน้ำลึก มีน้ำเย็นผุดขึ้นภายใน ไม่มีทางน้ำไหลเข้าจากทิศตะวันออก ตะวันตก เหนือ หรือใต้ และฝนตกเติมตามกาล สายน้ำเย็นที่ผุดจากภายในย่อมทำห้วงน้ำนั้นให้ชุ่ม เอิบอาบ ซาบ ชิม และเต็มทั่วทุกส่วน ฉนั้นใด ปิติและสุขอันเกิดจากสมาธิย่อมซาบซ่านทั่วกายของภิกษุ ฉนั้นนั้น

36. ตติยณาน

เมื่อปิติคลาย ภิกษุมิอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ และเสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุตติยณาน ซึ่งพระ อริยกกล่าวว่า ผู้ได้ฉานนี้เป็นผู้วางเฉย มีสติ อยู่เป็นสุข ทานทำกายให้ชุ่มชื้น เอิบอัม ซาบซ่าน และเต็ม ด้วยสุขที่ปราศจากปิติ

37. อุปมาตติยฌาน - ดอกบัวใต้น้ำ

เปรียบเหมือนดอกบัวบางชนิดเกิดและเจริญอยู่ในน้ำ ยังไม่โผล่พ้นน้ำ น้ำเย็นย่อมซาบซึมตั้งแต่รากถึงยอด ไม่มีส่วนใดไม่ถูกน้ำเย็นแผ่ถึง ฉะนั้นใด สุขที่ปราศจากปีติย่อมซาบซ่านทั่วกายของภิกษุ ฉะนั้น

38. จตุตตฌาน

เพราะละสุขและทุกข์ ดับโสมนัสและโทมนัสเดิมได้ ภิกษุบรรลุจตุตตฌาน ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขา ท่านนั่งแผ่จิตอันบริสุทธิ์แผ่ไปทั่วกาย ไม่มีส่วนใดของกายที่จิตอันบริสุทธิ์แผ่ไปไม่ถึง

39. อุปมาจตุตตฌาน - ผ้าขาวคลุมกาย

เปรียบเหมือนบุรุษนั่งใช้ผ้าขาวคลุมตั้งแต่ศีรษะถึงเท้า ไม่มีส่วนใดของกายที่ผ้าขาวไม่แผ่คลุมถึง ฉะนั้นใด ภิกษุนั่งแผ่จิตอันบริสุทธิ์แผ่ไปทั่วกาย ฉะนั้นนั้น สมาธิระดับนี้ทำจิตให้ตั้งมั่น บริสุทธิ์ ผ่องใส อ่อน ควรแก่การงาน และไม่หวั่นไหว พร้อมน้อมไปเพื่อญาณ

40. สมาธิมิใช่จุดที่ควรหยุด

พระสูตรเริ่มด้วยคำเตือนว่า อย่าพอใจในคุณธรรมขั้นใดเมื่อยังมีกิจควรทำยิ่งขึ้น หลักเดียวกันนี้ใช้ได้กับฌาน ฌานทำจิตให้ตั้งมั่น มีกำลัง และพร้อมแก่การรู้เห็น แต่ยังไม่ควรสร้างตัวตนว่า “เราเป็นผู้ได้ฌาน” หรือถือความสงบว่าเป็นความหลุดพ้นขั้นสุดท้าย

ภิกษุจึงน้อมจิตที่ตั้งมั่นไปเพื่อวิชา ไม่หยุดอยู่เพียงปีติ สุข หรืออุเบกขา ข้อความเรื่องไม่สร้างตัวตนจากฌานเป็นคำอธิบายขยายจากหลักไม่ยกตนและไม่หยุดอยู่เมื่อยังมีกิจควรทำ

41. ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ

เมื่อจิตเป็นสมาธิ บริสุทธิ์ ผ่องใส ไม่มีกิเลสเพียงดังเนิน ปราศจากความเศร้าหมอง อ่อน ควรแก่การงาน ตั้งมั่น และไม่หวั่นไหว ภิกษุน้อมจิตไปเพื่อระลึกชาติก่อน

ท่านระลึกชาติได้เป็นจำนวนมาก ตั้งแต่หนึ่งชาติ สองชาติ หลายร้อย หลายพัน ตลอดถึงช่วงแห่งการเกิดและพินาศของโลกหลายกัป

ท่านรู้รายละเอียดว่า ในชาตินั้นมีชื่อ มีตระกูล มีผิวพรรณ มีอาหาร เสวยสุขทุกข์ และมีอายุเท่าใด จุตติจากที่นั่นไปเกิดที่ใด และจุตติจากที่นั่นมาเกิดที่นี้อย่างไร

42. อุปมาละลิกชาติ - เดินทางผ่านหลายหมู่บ้าน

เปรียบเหมือนบุรุษเดินทางจากหมู่บ้านของตนไปหมู่บ้านอื่น จากหมู่บ้านนั้นไปอีกหมู่บ้านหนึ่ง แล้วกลับมายังหมู่บ้านเดิม เขาย่อมระลึกได้ว่า ในแต่ละแห่งตนยืน นั่ง พุด หรือนั่งอย่างไร และเดินทางจากที่ใดไปที่ใด ฉะนั้นใด ภิกษุย่อมระลึกชาติก่อนได้พร้อมทั้งลักษณะและรายละเอียด ฉะนั้น

43. จุตูปปาตญาณ

ภิกษุน้อมจิตที่ตั้งมั่นไปเพื่อรู้การจุติและอุบัติของสัตว์ทั้งหลาย ด้วยทิพยจักขุอันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์ ท่านเห็นสัตว์กำลังจุติและอุบัติ เลวหรือประณีต มีผิวพรรณดีหรือทราม ไปได้หรือตกทุกข์ และรู้ว่าสัตว์เป็นไปตามกรรม

ผู้ประพตีกายทุจริต วิจิทุจริต มโนทุจริต กล่าวร้ายพระอริยะ มีความเห็นผิด และทำกรรมตามความเห็นผิด ย่อมเข้าถึงทุกคติหลังตาย ผู้ประพตีกายสุจริต วิจิสุจริต มโนสุจริต ไม่กล่าวร้ายพระอริยะ มีความเห็นชอบ และทำกรรมตามความเห็นชอบ ย่อมเข้าถึงสุคติ

44. อุปมาจุตูปปาตญาณ - คนบนปราสาทกลางสี่แยก

เปรียบเหมือนปราสาทตั้งอยู่กลางสี่แยก บุรุษผู้มีตาดียืนอยู่บนปราสาท ย่อมเห็นคนกำลังเข้าบ้าน ออกจากบ้าน เดินไปตามถนน และนั่งอยู่กลางสี่แยก ฉะนั้นใด ภิกษุย่อมเห็นการจุติและอุบัติของสัตว์ และรู้ความเป็นไปตามกรรม ฉะนั้น

45. อาสวักขยญาณ

ภิกษุน้อมจิตที่ตั้งมั่นไปเพื่ออาสวักขยญาณ คือความรู้ที่ทำอาสวะให้สิ้น ท่านรู้ตามความเป็นจริงว่า

- นี่คือทุกข์
- นี่คือเหตุเกิดแห่งทุกข์
- นี่คือความดับทุกข์
- นี่คือข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์

และรู้ว่า

- เหล่านี้คืออาสวะ
 - นี่คือเหตุเกิดแห่งอาสวะ
 - นี่คือความดับแห่งอาสวะ
 - นี่คือข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งอาสวะ
-

46. จิตหลุดพ้นจากอาสวะ

เมื่อรู้และเห็นอย่างนี้ จิตย่อมหลุดพ้นจากกามาสวะ ภวาสวะ และอวิชชาสวะ เมื่อหลุดพ้นแล้ว ญาณยังรู้ว่ามีหลุดพ้นแล้วเกิดขึ้น ภิกษุรู้ชัดว่า “ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มีอีก” ตรงนี้คือที่สุดแห่งลำดับการฝึก มิใช่เพียงการมีชื่อว่าสมณะ แต่เป็นผู้ทำกิจแห่งสมณะสำเร็จแล้ว

47. อุปมาอาสวัภยญาณ - ห้วงน้ำใส

เปรียบเหมือนห้วงน้ำใสสะอาด ไม่ขุ่นมัว บุรุษผู้มีตาดียืนอยู่ริมฝั่ง ย่อมเห็นหอย กรวด ก้อนหิน และฝูงปลาที่ว่ายหรือหยุดอยู่ เขารู้ชัดว่า น้ำนี้ใส และสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้อยู่ภายในน้ำ จันใด ภิกษุย่อมรู้ทุกข์ เหตุเกิดทุกข์ ความดับทุกข์ ทางดำเนินถึงความดับทุกข์ และรู้ความสิ้นอาสวะตามความเป็นจริง ฉะนั้น

48. ผู้ใดจึงเรียกว่าสมณะ

พระพุทธเจ้าตรัสว่า ภิกษุผู้ถึงความสิ้นอาสวะย่อมเรียกว่า “สมณะ” เพราะอกุศลธรรมอันลามก เสราห์หมอง นำไปสู่ภพใหม่ ก่อความกระวนกระวาย มีทุกข์เป็นผล และนำไปสู่ชาติ ชรา และมรณะ ถูกทำให้สงบแล้ว ความเป็นสมณะจึงสำเร็จด้วยความสงบของกิเลส มิใช่เพียงความสงบของอิริยาบถหรือสภาพภายนอก

49. ผู้ใดจึงเรียกว่าพราหมณ์

ภิกษุผู้นั้นเรียกว่า “พราหมณ์” เพราะอกุศลธรรมอันลามกและเสราห์หมองถูกกำจัดออกแล้ว คำว่าพราหมณ์ในที่นี้มีได้กำหนดด้วยชาติกำเนิด แต่กำหนดด้วยการชำระจิตและละธรรมที่นำไปสู่ภพใหม่

50. นหาคะ เวทกุ โสตติยะ และพระอริยะ

พระพุทธเจ้าทรงอธิบายชื่ออื่นของภิกษุผู้สิ้นอาสวะด้วยการเล่นรากศัพท์ตามภาษาบาลี ได้แก่

- เป็น นหาคะ หรือผู้อบล้าง เพราะอกุศลธรรมถูกล้างออกแล้ว
- เป็น เวทกุ หรือผู้ถึงเวท เพราะอกุศลธรรมเหล่านั้นเป็นสิ่งที่รู้ชัดแล้ว
- เป็น โสตติยะ หรือผู้ทรงสุตะ เพราะอกุศลธรรมไหลออกหรือหลุดออกแล้ว
- เป็น อริยะ เพราะอกุศลธรรมอยู่ห่างไกลแล้ว

คำอธิบายเหล่านี้ชี้กลับไปยังความจริงเดียวกัน คือความเป็นผู้บริสุทธิ์เพราะกิเลสถูกละ มิใช่เพราะฐานะ ชื่อ หรือพิธีกรรม ถ้อยคำตอนนี้เป็นคำอธิบายเฉพาะตามรากศัพท์และเสียงสัมผัสในภาษาบาลี จึงไม่ควรนำแต่ละประโยคไปใช้เป็นคำนิยามทั่วไปของศัพท์เหล่านี้ในทุกบริบท

51. พระอรหันต์คือผู้ไกลจากกิเลส

ภิกษุ นั้นเรียกว่าพระอรหันต์ เพราะอกุศลธรรมอันลามก เสรา้หมอง นำไปสู่ภพใหม่ ก่อความ กระวนกระวาย มีทุกข์เป็นผล และนำไปสู่ชาติ ชรา และมรณะ อยู่ห่างไกลแล้ว ชื่อทั้งหลายตอนท้าย พระสูตรจึงไม่ใช่ตำแหน่งสำหรับยกตน แต่เป็นคำบอกภาวะที่เหตุแห่งทุกข์ถูกละแล้ว เมื่อพระผู้มีพระ ภาควรรัสจบ ภิกษุทั้งหลายยินดีและชื่นชมพระภิกษุ

52. โครงสร้างการฝึกที่ไม่หยุดกลางทาง

ลำดับในพระสูตรสามารถเห็นได้เป็น 5 ชั้น

1. ฐานภายใน - หิริและโอตตปปะ
2. ความบริสุทธิ์ในการดำเนินชีวิต - กาย วาจา ใจ และอาชีวะ
3. การคุ้มครองจิตประจำวัน - อินทริยสังวร อาหาร ความเพียรเครื่องตื่น และสติสัมปชัญญะ
4. การตั้งมั่นของจิต - ละนิวรณ์และเจริญฌาน 4
5. ปัญญาและความหลุดพ้น - วิชชา 3 และความสิ้นอาสวะ

แต่ละชั้นสนับสนุนชั้นถัดไป และทุกชั้นต้องไม่กลายเป็นที่ตั้งของความพอใจหรือมานะก่อนถึงที่สุด

53. สมาธิกับภาวนามยปัญญา

พระสูตรแสดงชัดว่า หลังละนิวรณ์ จิตย่อมเป็นสมาธิ และเมื่อจิตตั้งมั่น บริสุทธิ์ ผ่องใส อ่อน ครอบแก่การงาน จึงน้อมไปเพื่อญาณ สมาธิทำหน้าที่ทำจิตให้มีกำลังและพร้อมแก่การรู้เห็น มิใช่ทำ หน้าที่แทนปัญญา

การระลึกรู้และเห็นความเป็นไปตามกรรมเป็นวิชาสองประการแรก ส่วนความหลุดพ้น สมบูรณ์เกิดเมื่อภาวนามยปัญญารู้ทุกข์ เหตุเกิดทุกข์ ความดับทุกข์ ทางดำเนินถึงความดับทุกข์ และรู้ อาสวะตามความเป็นจริง จนอาสวะสิ้นไป ความรู้ระดับใจจึงเป็นผลของการอบรมจิตที่ตั้งมั่น ไม่ใช่เพียง ความรู้จากการฟังหรือการคิดตามเหตุผล

54. ความดีแต่ละขั้นมิใช่ที่สุด

หิริ โอตตปปะเป็นสิ่งดี แต่ยังไม่ใช่ที่สุด ศีลและอาชีวะบริสุทธิ์เป็นสิ่งดี แต่ยังไม่ใช่ที่สุด อินทริย สังวร สติ และความเพียรเป็นสิ่งดี แต่ยังไม่ใช่ที่สุด แม้การละนิวรณ์และได้ฌานก็ยังไม่ควรยึดว่าเป็น ที่สุด หากอาสวะยังไม่สิ้น

พระสูตรมิได้ลดคุณค่าของธรรมขั้นต้น แต่จัดแต่ละขั้นไว้ในฐานะทางดำเนิน เพื่อไม่ให้ผู้ปฏิบัติ หยุดอยู่กับผลระหว่างทาง

55. ผู้รับปัจจัยมีหน้าที่ต่อผู้ถวาย

พระพุทธเจ้าทรงให้เหตุผลประการหนึ่งของการฝึกว่า ปัจจัย 4 ที่ผู้มีศรัทธาถวายควรทำให้เกิดผลมากและอานิสงส์มากแก่ผู้ถวาย ภิกษุมิใช่เจ้าของทรัพย์ที่ผู้ถวายมอบให้โดยไม่มีหน้าที่ แต่เป็นผู้ใช้ปัจจัยเพื่ออนุเคราะห์การประพาสพรหมจรรย์ และมีหน้าที่ฝึกตนให้สมกับศรัทธาของผู้ถวาย หลักนี้ไม่ควรถูกใช้วัดคุณค่าบุคคลด้วยลาภที่ได้รับ แต่ใช้เตือนผู้รับให้ไม่ประมาทในหน้าที่ของตน

56. การประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน

เมื่อทำความดี ทำให้เต็มที แต่ระวังไม่ยกตนและไม่ข่มผู้อื่นเพราะความดีนั้น เมื่อรักษาศีล ใช้ศีลเป็นฐานให้ใจไม่มีโทษ ไม่ใช่ศีลเป็นเครื่องแบ่งว่าเราดีกว่าเขา เมื่อบริโภคอาหาร พิจารณาความจำเป็นของกาย แยกจากความอยากในรส และหยุดเมื่อเพียงพอต่อการดำรงชีวิตและทำหน้าที่ เมื่อทำงานหรือปฏิบัติธรรม รู้จักจัดเวลาตื่น เวลาพัก และรักษาศีลในกิจประจำวัน ไม่ปล่อยความยุ่งหรือความง่วงให้ครอบงำ เมื่อมีสมาธิหรือประสบการณ์พิเศษ ไม่รีบสำคัญว่าถึงที่สุด แต่ใช้จิตที่ตั้งมั่นเพื่อรู้กองสังขารและเหตุแห่งความยึดถือต่อไป

57. ข้อควรระวังในการเข้าใจพระสูตร

ไม่ควรเข้าใจว่าเพียงครองเพศบรรพชิตก็เป็นสมณะสมบูรณ์ เครื่องแต่งกายและคำเรียกเป็นรูปแบบภายนอก ส่วนความเป็นสมณะที่แท้อยู่ที่การฝึกและความสงบแห่งอกุศลธรรม ไม่ควรหยุดอยู่ที่ความดีขั้นต้น ธรรมแต่ละขั้นมีคุณค่า แต่ยังต้องปฏิบัติต่อเมื่อมีกิจควรทำยิ่งขึ้น ไม่ควรยกตนข่มผู้อื่น เพราะศีลหรือสมาธิ การสร้างตัวตนจากกุศลทำให้กุศลกลายเป็นที่ตั้งของมานะ ไม่ควรทรมานกายด้วยการอดนอนหรืออดอาหาร

ความเพียรเครื่องต้นมีการพักอย่างมีสติ และความรู้จักประมาณในอาหารมีเป้าหมายรักษากายเพื่อพรหมจรรย์ มิใช่ทำลายสุขภาพ ไม่ควรถือว่าฌานคือความสิ้นอาสวะ ฌานทำจิตให้พร้อมแก่การงาน ส่วนความสิ้นอาสวะเกิดจากการรู้เห็นตามความเป็นจริง ไม่ควรเข้าใจว่าวิชา 3 เป็นเพียงความสามารถพิเศษ วิชาสองประการแรกเปิดความรู้เกี่ยวกับอดีตและกรรม ส่วนวิชาที่สามทำอาสวะให้สิ้นและเป็นจุดหมายแห่งพรหมจรรย์

58. แก่นธรรมของมหาอัสดปุรสูตร

แก่นสำคัญสรุปได้ว่า

1. ชื่อว่าสมณะต้องสอดคล้องกับคุณธรรมและการปฏิบัติ
2. หิริ โอตตัปปะเป็นพื้นฐาน แต่ไม่ใช่ที่สุด
3. กาย วาจา ใจ และอาชีวะต้องบริสุทธิ์

4. แม้บริสุทธีก็นิยมนอกตนและไม่ยอมผู้อื่น
5. ต้องสำรวมอินทรีย์ รู้ประมาณในอาหาร และประกอบความเพียรเครื่องตื่น
6. สติสัมปชัญญะต้องครอบคลุมทุกอิริยาบถ
7. นิเวศน์เป็นเครื่องกั้นปัญญาและทำให้จิตไม่เป็นอิสระ
8. เมื่อละนิเวศน์ ปิฎิ สุข และสมาธิย่อมเกิดขึ้นตามลำดับ
9. ฌาน 4 ทำจิตให้ตั้งมั่นและพร้อมแก่การรู้เห็น
10. วิชชา 3 นำไปสู่ความรู้กรรมและความสิ้นอาสวะ
11. ความเป็นสมณะสมบูรณ์เมื่ออกุศลธรรมสงบและอาสวะสิ้น
12. ทุกชั้นของทางต้องใช้โดยไม่สร้างมานะหรือตัวตนขึ้นจากความดี

59. สรุป

มหาอัสสปุรสูตรเริ่มจากพระพุทธเจ้าทรงเตือนภิกษุในอัสสปุณนิคมว่า ประชาชนเรียกพวกเธอว่าสมณะ และพวกเธอก็บัญญัติว่าเป็นสมณะ จึงต้องประพฤติธรรมที่ทำให้เป็นสมณะและพราหมณ์ เพื่อให้ชื่อและคำบัญญัติเป็นจริง ปัจจัยของผู้ถวายมีผลมาก และการออกบวชไม่เป็นหมัน

พระองค์ทรงวางลำดับจากหิริโอตตปปะ ความบริสุทธิ์ทางกาย วาจา ใจ และอาชีวะ โดยทุกชั้นต้องไม่ยกตนและไม่ยอมผู้อื่น จากนั้นทรงแสดงอินทรีย์สังวร ความรู้จักประมาณในอาหาร การประกอบความเพียรเครื่องตื่น และสติสัมปชัญญะ

เมื่อตั้งอยู่ในพื้นฐานเหล่านี้ ภิกษุย่อมแสวงหาที่สงัดและละนิเวศน์ 5 นิเวศน์ที่ยังไม่ถูกละเปรียบเหมือนหนी โรค เรือนจำ ความเป็นทาส และทางกันดาร ส่วนการละนิเวศน์เปรียบเหมือนพ้นจากภาระเหล่านั้น

เมื่อเห็นว่านิเวศน์ถูกละ ปราโมทย์ ปิฎิ ความสงบกาย สุข และสมาธิย่อมเกิดขึ้น ภิกษุบรรลุนาน 4 ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงแสดงพร้อมอุปมาผองอาบน้ำ หวังน้ำ ดอกบัวใต้น้ำ และผ้าขาวคลุมกาย เมื่อจิตตั้งมั่น บริสุทธี และควรแก่การงาน ภิกษุน้อมไปเพื่ออุปเพณิวาสนาสติญาณ จตุปปาตญาณ และอัสวักขยญาณ รู้ทุกข์ เหตุเกิดทุกข์ ความดับทุกข์ และทางดำเนินถึงความดับทุกข์ตามความเป็นจริง จนจิตหลุดพ้นจากอาสวะ

ภิกษุผู้ถึงความสิ้นอาสวะจึงสมควรแก่ชื่อสมณะ เพราะอกุศลธรรมสงบ สมควรแก่ชื่อพราหมณ์ เพราะอกุศลธรรมถูกกำจัด และสมควรแก่ชื่อพระอรหันต์ เพราะกิเลสอยู่ห่างไกลแล้ว

พระสูตรนี้จึงยืนยันว่า ความเป็นสมณะมิใช่เพียงสถานะทางสังคม แต่เป็นกระบวนการฝึกทั้งหมด ตั้งแต่ความละอายต่อความชั่วจนถึงความสิ้นอาสวะ โดยไม่หยุดกลางทางและไม่สร้างตัวตนจากคุณธรรมที่ตนได้รับ

60. สำหรับศึกษาเพิ่มเติม

- หิริและโอตตัปปะ
 - กายสมาจาร วจีสมาจาร และมโนสมาจาร
 - อาชีวะปริสฺสuthi
 - อินทริยสังวร
 - โภชนมัตตัญญูตา
 - ชาคริยานุโยค
 - สติสัมปชัญญะ
 - นิ वर्ณ 5
 - รูปฌาน 4
 - ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ
 - จตุปปาตญาณ
 - อาสวักขยญาณ
 - อริยสัจ 4
 - อาสวะ 3
 - ความหมายของสมณะ พราหมณ์ นาคกะ เวทกู โสตติยะ อริยะ และอรหันต์
 - พัสสปรสูตร
-

พระสูตรตันตปิฎก เล่มที่ 4
พระสูตรที่ 40 : จุฬาสตปฺรสูตร
ความเป็นสมณะมิได้อยู่ที่เครื่องหมายภายนอก - แต่อยู่ที่การละมลทินของจิต
พระไตรปิฎกเล่มที่ 12 - มัชฌิมนิคาย มูลปณณาสก มหามกวรรค

หลักธรรมสำคัญ

- การประพฤติธรรมให้สมควรแก่ชื่อว่า “สมณะ”
- มลทิน โทษ และสิ่งฟาดเฟือนของสมณะ 12 ประการ
- อภิขณาและพยาบาท
- ความโกรธและความผูกโกรธ
- การลบหลู่และการตีเสมอ
- ความริษยาและความตระหนี่
- ความโอ้อวดและมารยา
- ความปรารถนาลามกและความเห็นผิด
- อุปมาอาวุธเชื่อมตชะซึ่งสอดไว้ในฝัก
- ความบริสุทธิ์มิได้เกิดจากเครื่องนุ่งห่มหรือข้อวัตรภายนอก
- การเห็นตนบริสุทธิ์จากอกุศลธรรม
- ปราโมทย์ ปีติ ความสงบกาย สุข และสมาธิ
- พรหมวิหาร 4
- อุปมาสระโบกขรณี
- ความเสมอกันของผู้บวชจากทุกวรรณะ
- เจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ และความสิ้นอาสวะ

บทนำ

จุฬาสตปฺรสูตรเป็นพระสูตรที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลาย ณ อัสสปฺรนิคม แคว้นอังคะ สถานที่เดียวกับมหาอัสสปฺรสูตร พระองค์ทรงเริ่มด้วยข้อความเดียวกันว่า คนทั้งหลายเรียกภิกษุว่า “สมณะ” และภิกษุก็ปณินญาว่าตนเป็นสมณะ จึงควรประพฤติธรรมที่ทำให้สมควรแก่ชื่อนั้น

แต่แนวอธิบายในพระสูตรนี้แตกต่างจากพระสูตรที่ 39 มหาอัสสปฺรสูตร พระสูตรก่อนแสดงลำดับการฝึกอย่างกว้าง ตั้งแต่หิริ โอตตัปปะ ความบริสุทธิ์ทางกาย วาจา ใจ และอาชีวะ ไปจนถึงฌาน 4 และวิชชา 3 ส่วนจุฬาสตปฺรสูตรมุ่งตรงเข้าสู่เครื่องเศร้าหมองของจิต 12 ประการ และชี้ว่าการนุ่งห่มผ้า ซ้อน การเปลือยกาย การหมักหมมด้วยธุลี การลงอาบน้ำ การอยู่โคนไม้ หรือข้อวัตรภายนอกอื่น ๆ มิได้ทำให้กิเลสหมดไปโดยตัวของมันเอง

เมื่อภิกษุละมลทินเหล่านั้นได้ ย่อมเห็นตนบริสุทธิ์ เกิดปราโมทย์ปีติ ความสงบกาย สุข และสมาธิ แล้วแผ่เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขาไปทั่วทุกทิศ พระพุทธเจ้าทรงเปรียบธรรมที่พระตถาคตประกาศไว้กับสระโบกขรณีอันมีน้ำใส เย็น และน้ำรื่นรมย์ ผู้มาถึงจากทิศใดหรือวรรณะใด เมื่อปฏิบัติถูกต้องก็ระงับความกระหายและความร้อนได้เช่นเดียวกัน

ที่สุดแห่งความเป็นสมณะมิใช่ชื่อ รูปแบบ หรือกำเนิด แต่คือการทำอาสวะให้สิ้น บรรลุเจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติด้วยปัญญาอันยิ่งในปัจจุบัน

1. พระพุทธเจ้าประทับที่อัสสปรีนิคม

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเสด็จจาริกอยู่ในแคว้นอังคะ แคว้นนั้นมีนิคมชื่ออัสสปรีนิคม ที่นั่นพระองค์ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเหล่านั้นกราบทูลรับพระดำรัส แล้วพระองค์ทรงแสดงธรรมว่าด้วยข้อปฏิบัติที่ทำให้บุคคลสมควรแก่ชื่อว่า “สมณะ”

คำว่า “จูพ” แปลว่าเล็กหรือน้อย ใช้แยกพระสูตรนี้ออกจากมหาอัสสปรีสูตร มิได้หมายความว่าหลักธรรมมีความสำคัญน้อย แต่หมายถึงพระสูตรที่มีเนื้อความสั้นกว่าและเน้นประเด็นเฉพาะกว่า

2. ชื่อว่าสมณะต้องมีความจริงภายในรองรับ

พระพุทธเจ้าตรัสว่า คนทั้งหลายรู้จักภิกษุทั้งหลายว่าเป็นสมณะ และเมื่อมีผู้ถามว่า “พวกท่านเป็นอะไร” ภิกษุทั้งหลายก็ปฎิญาณว่า “พวกเราเป็นสมณะ”

เมื่อมีชื่อและคำปฎิญาณเช่นนี้ ภิกษุควรสำเหนียกว่า จะประพฤติดังข้อปฏิบัติที่สมควรแก่สมณะ เพื่อให้ชื่อที่ผู้อื่นเรียกเป็นจริง และคำปฎิญาณของตนถูกต้อง

ชื่อเป็นสิ่งที่สังคมมอบให้ แต่คุณธรรมต้องเกิดจากการฝึกภายใน หากรูปแบบภายนอกกับสภาพจิตไม่สอดคล้องกัน ชื่อว่าสมณะก็ยังไม่สมบูรณ์ตามความหมายแห่งพระธรรม

3. เหตุผลที่ต้องปฏิบัติให้สมกับชื่อ

พระพุทธเจ้าทรงแสดงเหตุผลของการประพฤดิธรรมไว้ 3 ประการ คือ

1. เพื่อให้ชื่อว่า “สมณะ” เป็นจริง และคำปฎิญาณถูกต้อง
2. เพื่อให้การอุปฐากด้วยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และยารักษาโรคของผู้มีศรัทธา เกิดผลมากและมีอานิสงส์มากแก่ผู้ถวาย
3. เพื่อให้การออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตไม่เป็นหมัน แต่มีผลและความเจริญ

การรับปัจจัยจึงสัมพันธ์กับหน้าที่ในการฝึกตน ผู้รับมิได้เพียงได้รับความสะดวกในการดำรงชีวิต แต่ต้องใช้สิ่งที่ได้รับนั้นเพื่อสนับสนุนการประพฤดิพรหมจรรย์

4. ผู้ใดยังไม่ปฏิบัติข้อปฏิบัติของสมณะ

พระพุทธเจ้าทรงถามว่า ภิกษุปฏิบัติข้อปฏิบัติที่ไม่สมควรแก่สมณะอย่างไร แล้วทรงแจกแจง อกุศลธรรม 12 ประการ ได้แก่

1. อภิชฌา - ความเพ่งเล็งอยากได้
2. พยาบาท - ความคิดปองร้าย
3. โกรธ - ความโกรธ
4. อุปนาหะ - ความผูกโกรธ
5. มกฺขะ - การลบหลู่คุณ
6. ปลาสะ - การตีเสมอหรือยกตนเทียบ
7. อิสสา - ความริษยา
8. มัจฉริยะ - ความตระหนี่
9. สาธุเยยะ - ความโอ้อวด หลอกลวง หรือแสดงตนเกินความจริง
10. มายา - มารยา การปกปิดความผิด หรือทำให้ผู้อื่นเข้าใจผิด
11. ปาปิจฉตา - ความปรารถนาลามก
12. มิจฉาทิฎฐิ - ความเห็นผิด

ภิกษุผู้ยังละธรรมเหล่านี้ไม่ได้ พระพุทธเจ้าตรัสว่ายังไม่ได้ปฏิบัติข้อปฏิบัติที่สมควรแก่สมณะ

5. มลทิน โทษ และสิ่งฝาดเฟื่อนของสมณะ

อกุศลธรรม 12 ประการมิใช่ข้อบกพร่องเล็กน้อยที่ไม่เกี่ยวกับการปฏิบัติ แต่พระพุทธเจ้าทรงเรียกว่าเป็นมลทินของสมณะ เป็นโทษของสมณะ และเป็นสิ่งฝาดเฟื่อนของสมณะ

- เป็น มลทิน เพราะทำให้จิตที่ควรผ่องใสเศร้าหมอง
- เป็น โทษ เพราะทำลายคุณธรรมและก่อผลเสียแก่ตนกับผู้อื่น
- เป็น สิ่งฝาดเฟื่อน หรือ “คูนน้ำฝาดของสมณะ” เพราะทำให้ความเป็นสมณะไม่บริสุทธิ์ แม้บุคคลจะมีรูปแบบของบรรพชิตแล้ว

ธรรมเหล่านี้ยังเป็นเหตุแห่งความเกิดในอบายและการเสวยทุกข์ในทุกข์ จึงต้องรู้จักตามความเป็นจริงและละให้ได้ มิใช่เพียงกดไว้หรือปกปิดไม่ให้ผู้อื่นเห็น

6. อภิชฌา - ความเพ่งเล็งอยากได้

อภิชฌาคือความเพ่งเล็งสิ่งของหรือประโยชน์ของผู้อื่นด้วยความอยากได้มาเป็นของตน มิใช่เพียงเห็นสิ่งหนึ่งแล้วรู้ว่าสวยหรือมีประโยชน์ แต่เป็นความยึดอยากที่เข้าไปครอบงำใจ

เมื่อความอยากเช่นนี้เกิดขึ้น ผู้ปฏิบัติอาจมองบุคคลและสิ่งของเป็นเพียงเครื่องตอบสนองตน

ความสันโดษและความมั่งน่อย่อมลดลง การละอริขณาจึงต้องเห็นทั้งอารมณ์ที่น่าปรารถนาและความ
อยากที่เกิดขึ้นว่าเป็นคนละส่วน ไม่ปล่อยให้ความอยากเปลี่ยนเป็นการแสวงหาที่ผิดหรือการเบียดเบียน

7. พยาบาท - ความคิดปองร้าย

พยาบาทคือความคิดให้ผู้อื่นประสบความเสียหายหรือความทุกข์ เกิดจากใจที่ถูกความขัดเคือง
ครอบงำ แม้ยังไม่แสดงออกทางกายหรือวาจา ความคิดปองร้ายก็ทำให้จิตของผู้คิดร้อนรนและแสบลง ผู้
ประสงค์ความเป็นสมณะจึงต้องฝึกไม่เลี้ยงความคิดทำลายผู้อื่น การละพยาบาทมิใช่การยอมรับความผิด
ว่าเป็นสิ่งถูก แต่เป็นการจัดการปัญหาโดยไม่ให้ความเกลียดชังเข้าครอบครองจิต

8. ความโกรธกับความผูกโกรธ

โกรธคือความโกรธที่เกิดขึ้นเมื่อประสบอารมณ์ไม่พอใจ ส่วนอุปนาหะคือการเก็บความโกรธ
นั้นไว้ ไม่ยอมปล่อย และนำกลับมาคิดซ้ำ ความโกรธอาจเกิดขึ้นชั่วขณะ แต่เมื่อจิตเข้าไปยึด กลายเป็น
ความผูกโกรธ ความทุกข์ย่อมยืดออกไป แม้เหตุการณ์ภายนอกผ่านไปแล้ว ใจก็ยังสร้างเหตุการณ์นั้นขึ้น
ใหม่

การฝึกจึงมิใช่เพียงระงับการแสดงความโกรธ แต่ต้องรู้ทันการสะสมความขุ่นใจ การจดจำเพื่อ
แก้แค้น และความพอใจในการกล่าวโทษผู้อื่นซ้ำ ๆ

9. การลบหลู่คุณและการตีเสมอ

มักขะคือการลบหลู่หรือปิดบังคุณความดีของผู้อื่น ไม่ยอมรับความช่วยเหลือและคุณประโยชน์
ที่เขาเคยทำ ส่วนปลาสะคือการตีเสมอ แข่งขัน หรือยกตนขึ้นเทียบด้วยมานะ

ธรรมทั้งสองทำให้บุคคลรับฟังและเรียนรู้ได้ยาก เพราะเมื่อเห็นคุณของผู้อื่น ใจก็รับลดคุณค่า
นั้นลงหรือหาทางยกตนขึ้นมาแทน ผู้ปฏิบัติควรเห็นคุณตามที่เป็นจริง รู้จักกตัญญู และไม่ต้องลดผู้อื่น
เพื่อรักษาภาพของตน ความสามารถในการยอมรับความดีของผู้อื่นเป็นส่วนหนึ่งของการชำระจิตจาก
มานะ

10. ความริษยาและความตระหนี่

อิตสาคือความริษยา ไม่ยินดีเมื่อผู้อื่นได้รับความเจริญ ลาภ สักการะ ความรู้ หรือคุณความดี
ส่วนมัจฉริยะคือความตระหนี่ หวงสิ่งที่ตนมีหรือหวงพื้นที่แห่งประโยชน์ไม่ให้ผู้อื่นมีส่วนร่วม
ความริษยาทำให้ความสำเร็จของผู้อื่นกลายเป็นความทุกข์ของตน ส่วนความตระหนี่ทำให้สิ่งที่ควร
แบ่งปันกลายเป็นเครื่องกั้นใจ

ธรรมที่ตรงข้ามคือมุทิตาและการเสียสละ ยินดีเมื่อผู้อื่นเจริญ และรู้จักใช้สิ่งที่มีเพื่อประโยชน์ที่
เหมาะสม โดยไม่ยึดว่าเป็นเครื่องเพิ่มคุณค่าของตน

11. ความโอ้อวดและมารยา

สาธุะยะคือความโอ้อวด หลอกลวง หรือแสดงคุณที่ไม่มีให้ดูเหมือนว่ามี ส่วนมายาคือมารยา การปกปิดความผิด หรือทำให้ผู้อื่นเข้าใจตนผิดไปจากความจริง

สองข้อนี้ทำให้รูปภายนอกแยกออกจากความจริงภายใน ผู้ปฏิบัติอาจแสดงความสงบ ความเคร่งครัด หรือความรู้ เพื่อให้ผู้อื่นยกย่อง ขณะที่ยังไม่ยอมรับกิเลสของตน การละสาธุะยะและมายา ต้องอาศัยความซื่อตรง กล้ายอมรับสิ่งที่ยังบกพร่อง และแก้ไขตามเหตุ ไม่สร้างภาพขึ้นมาปกป้องตัวตน

12. ความปรารถนาลามกและความเห็นผิด

ปาปิจนาคือความปรารถนาลามก เช่น ต้องการลาภ สักการะ ชื่อเสียง หรือการยกย่องด้วยวิธีที่ไม่ถูกต้อง และอาจต้องการให้ผู้อื่นเข้าใจว่าตนมีคุณธรรมที่แท้จริงยังไม่มี มิฉนาทิฎฐิคือความเห็นผิดที่ทำให้เข้าใจเหตุและผลคลาดเคลื่อน เมื่อความเห็นผิดเป็นฐาน การคิด การพูด และการกระทำก็ย่อมเดินผิดทิศได้

ความปรารถนาลามกเกี่ยวกับทิศทางของความต้องการ ส่วนความเห็นผิดเกี่ยวกับทิศทางของความเข้าใจ ทั้งสองจึงเป็นเครื่องกั้นสำคัญของการฝึก

13. อุปมาอาวุธเชื่อมตชะซึ่งสอดไว้ในฝัก

พระพุทธเจ้าทรงเปรียบเทียบการบวชของผู้ที่ยังไม่ละอกุศลธรรมเหล่านี้กับอาวุธที่ชื่อ มตชะ มีคมสองข้าง ชุบและลับดีแล้ว สอดไว้ในฝัก อาวุธนั้นแม้อยู่ในฝักก็ยังมีคมและมีอันตราย ฉันทิ ผู้มีรูปแบบของบรรพชิตแต่ยังไม่ละมลทินของสมณะ ภายในก็ยังมีเหตุแห่งโทษและทุกข์อยู่ ฉันทินั้น

คำว่า “ฝัก” ในอุปมานี้เป็นเครื่องหุ้มอาวุธ มิได้หมายถึงผ้าสังฆาฏิของภิกษุ ส่วนคำว่า “มตชะ” เป็นชื่ออาวุธคมกล้ำชนิดหนึ่งตามคำอธิบายในอรรถกถา

14. การนุ่งห่มผ้าซ้อนมิได้ทำให้กิเลสหมดไปเอง

พระพุทธเจ้าตรัสว่า บุคคลผู้นุ่งห่มผ้าซ้อนไม่มีความเป็นสมณะด้วยการเพียงการนุ่งห่มผ้าซ้อน ถ้าเพียงนุ่งห่มผ้าซ้อนแล้วสามารถละอริชฌา พยาบาท และอกุศลธรรมทั้งหมดได้ มิตร อำมาตย์ ญาติ และสาโลหิตก็คงให้บุคคลนุ่งห่มผ้าซ้อนตั้งแต่เกิด พร้อมกล่าวว่า “จงนุ่งห่มผ้าซ้อน แล้วอกุศลธรรมทั้งหลายจะหมดไป”

แต่ในความจริง พระองค์ทรงเห็นผู้ที่นุ่งห่มผ้าซ้อนแล้วยังมีอกุศลธรรมเหล่านั้นอยู่ จึงทรงชี้ว่าเครื่องนุ่งห่มเป็นเพียงรูปแบบ ไม่ใช่เหตุโดยตรงแห่งความบริสุทธิ์

คำว่า “ผ้าซิ่น” ในตอนนี้แปลจากคำบาลีว่า *สังฆาฏี* ตามคำอธิบายในคัมภีร์ หมายถึง เครื่องนุ่งห่มที่ทำจากผ้าเก่าเย็บซ้อนกัน อันเป็นข้อวัตรของลัทธิภายนอก มิได้หมายถึงผ้าสังฆาฏีซึ่งเป็นหนึ่งในไตรจีวรของภิกษุในพระธรรมวินัยนี้

15. การเปลือยกายและการคลุกฝุ่น

บุคคลไม่ควรได้ชื่อว่าเป็นนักบวชเปลือยเพียงเพราะเปลือยกาย และไม่ควรได้ชื่อว่าเป็นผู้ถือการคลุกฝุ่นเพียงเพราะมีฝุ่นและสิ่งสกปรกเกาะกาย การทำกายให้ลำบากหรือแตกต่างจากคนทั่วไปอาจเป็นข้อวัตรของบางลัทธิ แต่ถ้อยคำโฆษณา พยาบาท ความโกรธ ความริษยา มายา และความเห็นผิดยังคงอยู่ ความเปลี่ยนแปลงภายนอกก็ยังไม่เข้าถึงรากของปัญหา

พระสูตรมิได้ตัดสินคุณค่าของบุคคลจากความสะอาดหรือความลำบากทางกาย แต่พิจารณาว่าอกุศลธรรมถูกละหรือยัง

16. การลงอาบน้ำมิใช่การชำระจิต

บุคคลไม่ควรได้ชื่อว่าเป็นผู้ลงอาบน้ำเพียงเพราะลงแช่น้ำ การชำระฝุ่นออกจากกายกับการชำระกิเลสออกจากจิตเป็นคนละเรื่อง น้ำอาจล้างสิ่งสกปรกภายนอก แต่ไม่สามารถล้างความริษยา ความตระหนี่ การหลอกลวง หรือความเห็นผิด หากไม่เกิดการรู้ การละ และการอบรมจิต

พิธีกรรมภายนอกจะมีประโยชน์เพียงใดต้องพิจารณาจากหน้าที่ของพิธีกรรมนั้น ไม่ควรเข้าใจว่าการสัมน้ำหรือการทำพิธีโดยตัวมันเองทำให้อกุศลธรรมสิ้นไป

17. การอยู่โคนไม้และกลางแจ้ง

บุคคลไม่ควรได้ชื่อว่าเป็นผู้ถือการอยู่โคนไม้เพียงเพราะพักอยู่ใต้ต้นไม้ และไม่ควรได้ชื่อว่าเป็นผู้ถือการอยู่กลางแจ้งเพียงเพราะไม่อยู่ในเสนาสนะที่มีหลังคา

สถานที่สงัดช่วยลดสิ่งรบกวนและสนับสนุนการภาวนาได้ แต่สถานที่ไม่ทำหน้าที่ละกิเลสแทนผู้ปฏิบัติ ผู้ที่อยู่ในป่าอาจยังแบกความโลภ ความโกรธ และมานะติดตัวไปด้วย คุณค่าของความสงัดจึงอยู่ที่การใช้ความสงัดนั้นเพื่อรู้และฝึกจิต มิใช่ใช้เป็นเครื่องแสดงความเคร่งครัดหรือยกตนเหนือผู้อื่น

18. การยืน การนั่งตามกำหนด และการสาธยาย

บุคคลไม่ควรได้ชื่อว่าเป็นผู้ถือการยืนหรือนั่งเพียงเพราะยืนหรือนั่ง เพราะยืนหรือนั่งไม่ควรได้ชื่อว่าเป็นผู้บริโภกัตตามวาระเพียงเพราะบริโภกตามช่วงที่กำหนด และไม่ควรได้ชื่อว่าเป็นผู้สาธยายเพียงเพราะท่องมนตร์หรือถ้อยคำจำนวนมาก

ข้อวัตรและการสาธยายอาจช่วยสร้างระเบียบ ความอดทน ความจำ และความไม่ประมาท แต่ยังไม่

ต้องเชื่อมกับการชำระจิต หากท่องจำได้มากแต่ไม่เห็นความโลภ ความโกรธ และความหลงกลวงของตน ความรู้นั้นยังไม่บรรลุน้ำที่สูงสุดของพระธรรม

19. การขมวดผมมิใช่ความบริสุทธิ์

บุคคลไม่ควรได้ชื่อว่าเป็นผู้ขมวดผมเพียงเพราะขมวดผม หากการขมวดผมทำให้อกุศลธรรมหมดไป ญาติก็จงจัดให้ขมวดผมตั้งแต่เกิด

แต่พระพุทธเจ้าทรงเห็นผู้มีผมเป็นชฎาที่ยังมีอภิชฌา พยาบาท และอกุศลธรรมอื่น ๆ จึงทรงปฏิเสธความเข้าใจว่าเครื่องหมายภายนอกเป็นเหตุแห่งความบริสุทธิ์ เนื้อความตอนนี้อย่ามุ่งตำหนิบุคคล เพราะลักษณะภายนอก แต่ชี้หลักทั่วไปว่า รูปแบบไม่อาจใช้แทนผลของการฝึกภายใน

20. เหตุใดพระองค์ทรงยกข้อวัตรหลายอย่าง

ข้อวัตรที่พระพุทธเจ้าทรงยกขึ้นมีลักษณะต่างกัน ทั้งเครื่องนุ่งห่ม การไม่สวมเสื้อผ้า การทำกายให้สกปรก การอาบน้ำ ที่อยู่อาศัย อิริยาบถ การบริโภค การสาธยาย และทรงผม แม้รูปแบบจะแตกต่างกัน แต่ทั้งหมดมีหลักพิจารณาเดียวกัน คือ รูปแบบนั้นละอกุศลธรรมได้จริงหรือไม่

พระองค์มิได้สอนให้ละทิ้งระเบียบหรือข้อวัตรทุกชนิด แต่ไม่ให้เข้าใจผิดว่าเพียงมีรูปแบบแล้วจิตจะบริสุทธิ์ ข้อวัตรที่ถูกต้องต้องเป็นเครื่องช่วยการฝึก ไม่ใช่สิ่งที้นำมาแทนการฝึก

21. ผู้ใดปฏิบัติข้อปฏิบัติที่สมควรแก่สมณะ

พระพุทธเจ้าทรงถามต่อว่า ภิกษุปฏิบัติข้อปฏิบัติที่สมควรแก่สมณะอย่างไร คำตอบมิได้อยู่ที่การเพิ่มเครื่องหมายภายนอก แต่ตรงกันข้ามกับตอนต้น คือภิกษุละอภิชฌา พยาบาท ความโกรธ ความผูกโกรธ การลบหลู่ การตีเสมอ ความริษยา ความตระหนี่ ความโอ้อวด มารยา ความปรารถนาที่เป็นบาป และความเห็นผิดได้ เมื่อมลทิน โทษ และสิ่งฝาดเฟื่อนของสมณะถูกละ ข้อปฏิบัติของสมณะจึงเริ่มมีความจริงภายในรองรับ

22. การละมิใช่เพียงการไม่แสดงออก

การไม่แสดงความโกรธต่อหน้าผู้อื่นยังไม่เท่ากับละความโกรธ การไม่เอาของผู้อื่นต่อหน้าเขา ยังไม่เท่ากับละอภิชฌา และการวางท่าถ่อมตนยังไม่เท่ากับละมานะหรือการตีเสมอ

คำว่า “ละ” มุ่งถึงการทำให้อกุศลธรรมหมดอำนาจครอบงำ ไม่ตามเล็ง ไม่ถือเป็นคน และไม่ปล่อยให้กลายเป็นเหตุแห่งการกระทำต่อไป การสำรวจภายนอกมีความจำเป็น แต่ต้องดำเนินไปพร้อมกับการเห็นสภาพจิตตามความเป็นจริง มิฉะนั้นอกุศลอาจเพียงหลบซ่อนอยู่ภายใต้กิริยาที่เรียบร้อย

23. เห็นตนบริสุทธิ์จากอกุศลธรรม

เมื่อภิกษุละอกุศลธรรมทั้ง 12 ประการ ย่อมเห็นตนบริสุทธิ์จากอกุศลธรรมเหล่านั้น การเห็นนี้มีใช่การยกตนว่าบริสุทธิ์กว่าผู้อื่น แต่เป็นการรู้ตามความเป็นจริงว่าเครื่องเศร้าหมองซึ่งเคยครอบงำจิตได้ถูกละแล้ว

หากยังมีความยึดถือว่า “เราเป็นผู้บริสุทธิ์” เพื่อเปรียบเทียบกับหรือข่มผู้อื่น ความสำคัญตนก็อาจกลับมาเป็นมลทินอีก จึงควรเข้าใจว่าความบริสุทธิ์มีหน้าที่ปลดภาระ มิใช่สร้างตัวตนใหม่ขึ้นจากคุณธรรม ข้อความเรื่องการไม่สร้างตัวตนจากความบริสุทธิ์เป็นคำอธิบายขยายเพื่อช่วยการศึกษา มิใช่ถ้อยคำตรงทุกคำจากพระสูตร

24. จากความบริสุทธิ์สู่ปราโมทย์

เมื่อเห็นตนบริสุทธิ์จากอกุศลธรรมเหล่านั้น ปราโมทย์ย่อมเกิด ปราโมทย์เป็นความเบิกบานที่เกิดจากการเห็นว่าจิตพ้นจากสิ่งเศร้าหมอง ไม่ต้องซ่อนความผิด ไม่ต้องรักษาความพยายาม และไม่ต้องแบกรับการแข่งขันกับผู้อื่น ความเบิกบานนี้ไม่ได้เกิดจากการได้วัตถุหรือคำยกย่อง แต่เกิดจากความเบาของจิตที่ละภาระภายในได้

25. ปราโมทย์ ปิติ ความสงบ สุข และสมาธิ

พระพุทธเจ้าทรงแสดงลำดับต่อเนื่องว่า

1. เมื่อเห็นตนบริสุทธิ์ ปราโมทย์ย่อมเกิด
2. เมื่อมีปราโมทย์ ปิตีย่อมเกิด
3. เมื่อมีใจประกอบด้วยปิติ กายย่อมสงบ
4. เมื่อกายสงบ ย่อมเสวยสุข
5. เมื่อมีสุข จิตย่อมตั้งมั่นเป็นสมาธิ

ลำดับนี้แสดงว่า สมาธิมิได้แยกขาดจากความประพฤติกและการชำระจิต เมื่อเหตุแห่งความเดือดร้อนลดลง จิตย่อมมีฐานที่จะตั้งมั่นได้ง่ายขึ้น

26. สมาธิในพระสูตรนี้

พระสูตรกล่าวถึงจิตที่เป็นสมาธิหลังจากละอกุศลธรรม แต่ไม่ได้แจกแจงรูปฌาน 4 และอุปมาของฌานแต่ละชั้นเหมือนมหาอัสดรสูตร จึงไม่ควรนำรายละเอียดจากพระสูตรที่ 39 มาผสมจนผู้อ่านเข้าใจว่าเป็นถ้อยความเดียวกัน

จุดเน้นของพระสูตรที่ 40 คือความสัมพันธ์ระหว่างการละมลทินของจิต ความเบิกบาน ความตั้งมั่น และการเจริญพรหมวิหาร สมาธิทำให้จิตมีกำลังและพร้อมแก่การรู้เห็น แต่ที่สุดแห่งความเป็นสมณะยังอยู่ที่ความสิ้นอาสวะ

27. เมตตา - ใจที่ไม่เป็นศัตรู

ภิกษุมิจิตประกอบด้วยเมตตา แผ่ไปยังทิศหนึ่ง ทิศที่สอง ทิศที่สาม และทิศที่สี่ ตลอดทั้งเบื้องบน เบื้องล่าง และโดยรอบ ย่อมแผ่เมตตาไปยังสัตว์โลกทั้งหมด ด้วยจิตกว้างขวาง ไพบุลย์ ไม่มีประมาณ ไม่มีเวร และไม่มีพยาบาท เมตตาคือความปรารถนาให้ผู้อื่นเป็นสุขและเจริญ จึงไม่ขัดขวางความเจริญของเขา และไม่ใช้ความรักเป็นเครื่องครอบครองหรือบังคับให้เขาเป็นไปตามความต้องการของตน

28. กรุณา - ใจที่ไม่ซ้ำเติมผู้ทุกข์

ภิกษุมิจิตประกอบด้วยกรุณา แผ่ไปทั่วทุกทิศ เบื้องบน เบื้องล่าง โดยรอบ และทั่วโลก ด้วยจิตกว้างขวาง ไม่มีประมาณ ไม่มีเวร และไม่มีพยาบาท กรุณาคือความปรารถนาให้ผู้อื่นพ้นจากทุกข์ เมื่อเห็นผู้ผิดพลาดหรือประสบความลำบาก จึงไม่ซ้ำเติมเขา แต่พิจารณาว่าจะช่วยลดเหตุแห่งทุกข์ได้อย่างไร กรุณามีใช้ความเศร้าหมองไปกับทุกข์ของผู้อื่น หากเป็นจิตที่ไม่ทอดทิ้งและไม่เพิ่มความทุกข์ด้วยความเกลียดชัง

29. มุทิตา - ยินดีในความดีและความเจริญ

ภิกษุมิจิตประกอบด้วยมุทิตา แผ่ไปทั่วทุกทิศ ด้วยจิตกว้างขวาง ไพบุลย์ ไม่มีประมาณ ไม่มีเวร และไม่มีพยาบาท มุทิตาเป็นธรรมตรงข้ามกับความริษยา เมื่อผู้อื่นได้รับความสุข ความสำเร็จ หรือเจริญในคุณความดี ผู้ปฏิบัติยินดีโดยไม่รู้สึกว่าคุณเจริญของเขาลดคุณค่าของตน การเจริญมุทิตาช่วยให้ใจออกจากการแข่งขันและการเปรียบเทียบ สามารถเห็นความดีของผู้อื่นตามความเป็นจริง

30. อุเบกขา - ความวางใจเป็นกลางด้วยปัญญา

ภิกษุมิจิตประกอบด้วยอุเบกขา แผ่ไปทั่วทุกทิศ ด้วยจิตกว้างขวาง ไพบุลย์ ไม่มีประมาณ ไม่มีเวร และไม่มีพยาบาท อุเบกขามีใช้ความเฉยชา ไม่สนใจความสุขทุกข์ของใคร แต่เป็นความวางใจเที่ยงตรง ไม่ถูกความชอบและความชังดึงไปจนเสียความเป็นธรรม เมื่อช่วยได้ก็ช่วยตามเหตุ เมื่อสิ่งใดเกินกำลังหรือเป็นไปตามเหตุปัจจัย ก็ไม่ยึดให้เป็นไปตามความอยากของตน ความเป็นกลางเช่นนี้ทำให้เมตตาและกรุณาดำเนินไปโดยไม่กลายเป็นความลำเอียง

31. ลักษณะร่วมของพรหมวิหาร 4

พรหมวิหารทั้ง 4 ในพระสูตรมีลักษณะร่วมกัน คือ

- แผ่ไปทุกทิศ ไม่จำกัดเฉพาะคนที่รัก
- ครอบคลุมเบื้องบน เบื้องล่าง และโดยรอบ

- กว้างขวางและไพศาล
- ไม่มีประมาณ
- ไม่มีเวร
- ไม่มีพยาบาท

จิตที่เคยคับแคบเพราะอริขณา พยาบาท ริษยา และตระหนี่ ย่อมได้รับการอบรมให้กว้างออก ไม่แบ่งประโยชน์ของตนออกจากความสุขของผู้อื่นอย่างแข็งกระด้าง

32. อุปมาสระโบกขรณี

พระพุทธเจ้าทรงเปรียบเหมือนสระโบกขรณี มีน้ำใส น้ำจืด น้ำเย็น สะอาด มีท่าลงเรียบและนำ รื่นรมย์ บุรุษผู้ถูกความร้อนแผดเผา เหน็ดเหนื่อย กระจาย และคอแห้ง ไม่ว่าจะเดินมาจากทิศตะวันออก ทิศตะวันตก ทิศเหนือ หรือทิศใต้ เมื่อมาถึงสระนั้น ก็ระงับความกระหายและความกระวนกระวาย เพราะความร้อนได้ น้ำในสระมิได้เลือกผู้เดินทางตามทิศที่มา ผู้ใดเข้าถึงและใช้ประโยชน์อย่างถูกต้อง ผู้นั้นย่อมได้รับความเย็นและดับความกระหายเช่นเดียวกัน

33. พระธรรมเปิดแก่คนทุกวรรณะ

พระพุทธเจ้าทรงนำอุปมาสระน้ำมาแสดงกับบุคคลที่ออกบวชจากตระกูล 4 จำพวก คือ

1. กษัตริย์
2. พราหมณ์
3. แพศย์
4. ศูทร

ไม่ว่าบุคคลจะมาจากตระกูลใด เมื่อออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต มาถึงธรรมวินัยที่พระ ตถาคตประกาศ และเจริญเมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขาตามที่ทรงสอน ย่อมได้ความสงบภายใน ความบริสุทธิ์จึงมิได้สืบทอดทางชาติกำเนิด แต่เกิดจากการปฏิบัติ วรรณะเดิมไม่อาจปิดกั้นการฝึกจิต และความหลุดพ้น

34. ความสงบภายใน

เมื่อเจริญพรหมวิหาร 4 อย่างกว้างขวาง ไม่มีเวร และไม่มีพยาบาท ภิกษุย่อมได้ความสงบภายใน ความสงบนี้มีใช่เพียงการอยู่ในสถานที่เงียบ แต่เป็นความสงบจากแรงผลักดันของความอยาก ความปองร้าย ความริษยา และความยึดตน เพราะได้ความสงบภายในนั้น พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า ภิกษุชื่อว่าปฏิบัติข้อปฏิบัติที่สมควรแก่สมณะ

35. ความสงบภายในยังต้องนำไปสู่ความสิ้นอาสวะ

พรหมวิหารทำให้จิตกว้าง สงบ และพ้นจากเวรในขณะนั้น แต่พระสูตรมิได้หยุดอยู่เพียงความสงบ ตอนท้าย พระพุทธเจ้าทรงแสดงบุคคลจากทุกวาระที่ทำให้แจ้งเจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติอันหาอาสวะมิได้ เพราะอาสวะทั้งหลายสิ้นไป ด้วยปัญญาอันยิ่งของตนในปัจจุบัน จึงเห็นได้ว่า ความสงบเป็นฐานสำคัญ แต่ความเป็นสมณะที่สมบูรณ์ต้องถึงการสิ้นเหตุที่ทำให้จิตกลับเข้าไปยึดถือและเกิดทุกข์อีก

36. เจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติ

เจโตวิมุตติคือความหลุดพ้นทางจิต ปัญญาวิมุตติคือความหลุดพ้นด้วยปัญญา ในข้อความตอนท้าย พระสูตรกล่าวถึงเจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติที่ไม่มีอาสวะ การหลุดพ้นมิใช่ความรู้ที่เกิดจากการฟังหรือการคิดเพียงอย่างเดียว แต่เป็นผลของการอบรมจิตและปัญญาจนรู้เห็นตามความเป็นจริงและละอาสวะได้

ในแนวอธิบายเรื่องปัญญา 3 ระดับ อาจกล่าวเพื่อให้เข้าใจง่ายว่า การฟังทำให้เกิดสุตมยปัญญา การพิจารณาทำให้เกิดจินตามยปัญญา ส่วนการรู้ถึงระดับจิตจากการอบรมสมาธิเป็นภาวนามยปัญญา อย่างไรก็ตาม ข้อความนี้เป็นคำอธิบายเชื่อมโยง มิใช่การแจกแจงโดยตรงในจุฬาสตปรัสูตร

37. ความสิ้นอาสวะคือเครื่องตัดสิ้นความเป็นสมณะ

พระพุทธเจ้าตรัสว่า บุคคลชื่อว่าเป็นสมณะเพราะอาสวะทั้งหลายสิ้นไป ข้อความนี้ทำให้หลักตลอดพระสูตรมาบรรจบกัน เครื่องแต่งกาย ขีวัตถ์ สถานที่อยู่ อริยาบถ การสาธยาย และชาติกำเนิด ล้วนไม่ใช่เครื่องตัดสิ้นขั้นสุดท้าย สิ่งที่ตัดสิ้นคือกิเลสและอาสวะถูกละแล้วหรือยัง ความเป็นสมณะจึงเป็นคุณภาพของจิตที่ได้รับการฝึก มิใช่เพียงสถานะที่ผู้อื่นเรียกหรือภาพที่บุคคลแสดง

38. ความสัมพันธ์ระหว่างพระสูตรที่ 39 และ 40

พระสูตรทั้งสองแสดงที่อัสสปุระและเริ่มจากการเตือนให้ภิกษุประพฤติให้สมกับชื่อว่า “สมณะ” แต่มีจุดเน้นต่างกัน

- มหาอัสสปุระสูตร แสดงลำดับการฝึกอย่างละเอียด ตั้งแต่หิริ โอตตัปปะ ความบริสุทธิ์ทางกาย วาจา ใจ และอาชีวะ อินทริยสังวร อาหาร ความเพียรเครื่องตื่น สติสัมปชัญญะ การละนิวรณ์ ฌาน 4 และวิชชา 3
- จุฬาสตปรัสูตร เน้นมลทินของจิต 12 ประการ ปฏิเสธการถือเครื่องหมายภายนอกเป็นความบริสุทธิ์ แล้วแสดงการละมลทิน การเกิดสมาธิ การเจริญพรหมวิหาร 4 และความสิ้นอาสวะ

พระสูตรหนึ่งแสดงเส้นทางอย่างกว้าง อีกพระสูตรหนึ่งเจาะตรงความเข้าใจผิดว่ารูปแบบภายนอกทำให้เป็นสมณะ ทั้งสองจึงเกือหนุนกันโดยไม่ควรนำรายละเอียดมาปะปนจนเสียจุดเน้น

39. รูปแบบภายนอกมีฐานะอย่างไร

การกล่าวว่ารูปแบบภายนอกไม่ทำให้กิเลสหมดไปเอง มิได้หมายความว่าผ้ากาสาพัสดุ พระวินัย เสนาสนะสังค หรือข้อวัตร ไม่มีคุณค่า รูปแบบที่ถูกต้องมีหน้าที่กำหนดขอบเขต สนับสนุนความสำรวม สร้างระเบียบ และเตือนใจให้ดำเนินตามเป้าหมาย แต่ผู้ปฏิบัติต้องไม่ยกเครื่องมือขึ้นแทนผลของการฝึก เครื่องนุ่งห่มและข้อวัตรบอกแบบแผนที่คุณคล้อยปฏิบัติ แต่การละกิเลสต้องเกิดจากการฝึกศีล สมาธิ และปัญญา ข้อวัตรเป็นเครื่องช่วย แต่ไม่สามารถทำหน้าที่รู้และละแทนจิตได้

40. การประยุกต์ใช้กับผู้ปฏิบัติธรรมทั่วไป

แม้พระสูตรตรัสแก่ภิกษุ หลักสำคัญสามารถใช้ตรวจสอบการปฏิบัติของทุกคนได้ เมื่อตนมีรูปแบบที่ดี อย่าเพิ่งสรุปว่าจิตบริสุทธิ์เพราะแต่งกายเรียบร้อย เข้าวัด สวดมนต์ รักษาข้อวัตร หรืออยู่ในสถานที่สงบ ควรตรวจสอบว่า ความอยาก ความโกรธ ความริษยา ความตระหนี่ และการหลอกตนเองลดลงหรือไม่ เมื่อเห็นข้อบกพร่องของผู้อื่น ไม่ควรใช้พระสูตรเป็นเครื่องจับผิดเฉพาะคนอื่น เพราะรายชื่ออกุศลธรรมทั้ง 12 ประการมีไว้ให้แต่ละคนตรวจจิตของตนก่อน เมื่อทำความดีทำความดีโดยไม่สร้างภาพให้ผู้อื่นยกย่อง และไม่ใช้ข้อวัตรเป็นเครื่องยกตนข่มผู้อื่น เมื่อจิตสงบใช้ความสงบแผ่เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา แล้วอบรมปัญญาต่อไป ไม่หยุดอยู่เพียงประสบการณ์ที่น่าพอใจ

41. วิธีตรวจสอบจิต 12 ประการในชีวิตประจำวัน

ผู้ศึกษาสามารถตรวจจิตโดยตั้งคำถามอย่างตรงไปตรงมา เช่น

- เมื่อเห็นผู้อื่นมีสิ่งดี เราอยากแย่งหรือยินดีกับเขา
- เมื่อไม่พอใจ เราต้องการแก้ปัญหาก็หรือต้องการให้เขาเจ็บปวด
- เมื่อความโกรธผ่านไป เรายังนำเรื่องเดิมกลับมาผูกใจหรือไม่
- เมื่อผู้อื่นมีคุณ เรากล้ายอมรับหรือพยายามลดคุณค่าของเขา
- เมื่อผู้อื่นเจริญ เราพร้อมยินดีหรือรู้สึกเสียคุณค่าของตน
- เมื่อเรามีสิ่งที่แบ่งปันได้ เราหวงไว้เพราะเหตุจำเป็นหรือเพราะความตระหนี่
- เรากล้ายอมรับข้อบกพร่อง หรือสร้างภาพให้คนอื่นเข้าใจว่าเรดีกว่าความจริง
- ความต้องการลาภและคำยกย่องกำลังกำหนดการกระทำของเราหรือไม่
- ความเห็นของเราสอดคล้องกับเหตุผลและผลของการกระทำหรือไม่

คำถามเหล่านี้มิได้มีไว้กล่าวโทษตน แต่มีไว้ทำให้มัลลินที่ซ่อนอยู่ปรากฏแก่การรู้ เพื่อจะละและ
อบรมสิ่งตรงข้ามได้

42. ข้อควรระวังในการเข้าใจพระสูตร

ไม่ควรเข้าใจว่าพระสูตรปฏิเสธพระวินัยและข้อวัตร พระสูตรปฏิเสธความเห็นว่าเป็นเครื่องหมาย
ภายนอกทำให้กิเลสหมดไปเอง มิได้ปฏิเสธระเบียบที่สนับสนุนการฝึก ไม่ควรใช้คำว่า “ภายในสำคัญ
กว่า” เพื่อไม่รักษาความประพฤติภายนอก กาย วาจา และใจสัมพันธ์กัน ความจริงภายในต้องแสดง
ออกเป็นความประพฤติที่ไม่เบียดเบียนและไม่หลอกลวงด้วย ไม่ควรถือว่าพรหมวิหารเป็นเพียงการคิด
คำอวยพร พรหมวิหารเป็นการอบรมคุณภาพของจิตให้กว้าง ไม่มีเวร และไม่พยาบาท ต้องปรากฏใน
การมองและปฏิบัติต่อผู้อื่นด้วย ไม่ควรเข้าใจว่าความสงบภายในคือที่สุดแล้ว

พระสูตรจบด้วยความสิ้นอาสวะ ความสงบจึงเป็นส่วนของทาง ไม่ใช่เหตุให้หยุดการอบรม
ปัญญา ไม่ควรนำรายชื่อกิเลสไปใช้กล่าวโทษบุคคลโดยง่าย สภาพจิตเป็นเรื่องละเอียด ควรใช้หลักธรรม
เพื่อตรวจและฝึกตน ไม่ด่วนตัดสินภายในของผู้อื่นจากภาพบางช่วง

43. แก่นธรรมของจูฬอัสนปุรสูตร

แก่นสำคัญสรุปได้ว่า

1. ชื่อว่าสมณะต้องมีข้อปฏิบัติและคุณธรรมรองรับ
2. ผู้รับปัจจัยจากผู้มีศรัทธามีหน้าที่ฝึกตนให้การอุปฐากเกิดผลมาก
3. อกุศลธรรม 12 ประการเป็นมัลลิน โทษ และสิ่งฝาดเฟื่อนของสมณะ
4. เครื่องแต่งกาย ความลำบากทางกาย พิธีกรรม สถานที่ และข้อวัตร มิได้ละกิเลสโดยตัวมัน
เอง
5. คุณค่าของรูปแบบอยู่กับการสนับสนุนการชำระจิต
6. เมื่อมัลลินถูกละ ปราโมทย์ ปีติ ความสงบ สุข และสมาธิย่อมเกิดตามลำดับ
7. จิตที่ตั้งมั่นควรอบรมเมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขาอย่างไม่มีประมาณ
8. พระธรรมเปิดแก่ผู้มาจากทุกทิศและทุกวรรณะ
9. ชาติกำเนิดมิใช่เครื่องกำหนดความบริสุทธิ์
10. ความเป็นสมณะที่สมบูรณ์อยู่ที่เจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ และความสิ้นอาสวะ

44. สรุป

จูฬอัสนปุรสูตรเริ่มจากพระพุทธเจ้าทรงเตือนภิกษุทั้งหลายที่อัสนปุรนิคมว่า เมื่อคนทั้งหลาย
เรียกพวกเขาว่าสมณะ และพวกเขาก็ปลืญญาว่าเป็นสมณะ จึงต้องประพฤติธรรมที่สมควรแก่ชื่อนั้น
เพื่อให้ชื่อเป็นจริง ปัจจัยที่ผู้มีศรัทธาวายเกิดผลมาก และการออกบวชไม่เป็นหมัน

พระองค์ทรงแสดงอกุศลธรรม 12 ประการ ได้แก่ อภิชฌา พยาบาท ความโกรธ ความผูกโกรธ การลบหลู่ การตีเสมอ ความริษยา ความตระหนี่ ความโอ้อวด มารยา ความปรารถนาที่เป็นบาป และความเห็นผิด ธรรมเหล่านี้เป็นมลทิน โทษ และสิ่งฟลาดเฟือนของสมณะ เป็นเหตุให้ไปสู่ทุกคติ การบวชของผู้ยัง ไม่ละมลทินถูกเปรียบเหมือนอาวุธช้อมตชะ มีคมสองข้าง ชุบและลับดีแล้ว สอดไว้ในฝัก แม้อาวุธอยู่ในฝักก็ยังมีคมและอันตราย ฉะนั้นใด รูปแบบของบรรพชิตก็ไม่อาจทำให้มลทินภายในหมดไปเอง ฉะนั้น

พระพุทธเจ้าทรงยกเครื่องหมายและข้อวัตรหลายอย่างขึ้นแสดงว่า การนุ่งห่มผ้าซ้อน การเปลือยกาย การหมักหมมด้วยธุลี การลงอาบน้ำ การอยู่โคนไม้ การอยู่กลางแจ้ง การยืนเหงนหน้า การบริโภครัดตามวาระ การทอมนตร์ และการขมวดผม มิได้ทำให้กิเลสสิ้นไปโดยตัวของมันเอง เมื่อภิกษุละอกุศลธรรมทั้ง 12 ประการ ย่อมเห็นตนบริสุทธิ์ เกิดปราโมทย์ปีติ ความสงบกาย สุข และสมาธิ แล้วแผ่เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขาไปทั่วทุกทิศ ด้วยจิตกว้างขวาง ไม่มีประมาณ ไม่มีเวร และไม่มีพยาบาท

พระธรรมเปรียบเหมือนสระโบกขรณีที่มีน้ำใส เย็น และน่านรมย์ ผู้เดินทางที่ร้อนและกระหาย ไม่ว่าจะมาจากทิศใด เมื่อมาถึงก็ระงับความกระหายได้ เช่นเดียวกับผู้บวชจากวรรณะใด เมื่อปฏิบัติในธรรมวินัยนี้ย่อมได้ความสงบภายใน

ที่สุด พระพุทธเจ้าตรัสว่า บุคคลเชื่อว่าเป็นสมณะเพราะอาสวะสิ้นไป เมื่อทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ และปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะด้วยปัญญาอันยิ่งของตนในปัจจุบัน

พระสูตรนี้จึงยืนยันชัดเจนว่า ความเป็นสมณะมิได้ตัดสิ้นจากสิ่งที่ห่อหุ้มกาย วิถีทรมาณกาย สถานที่อยู่ พิธีกรรม ความรู้ที่สาธยาย หรือชาติกำเนิด แต่ตัดสิ้นจากการละมลทินของจิต การอบรมจิตให้ไม่มีเวร และความหลุดพ้นจากอาสวะ

45. สำหรับศึกษาเพิ่มเติม

- ความหมายของสมณะ
- อกุศลธรรม 12 ประการในจูฬอัสนปุรสูตร
- อภิชฌาและพยาบาท
- โกรธและอุปนาหะ
- มัถะและปลาสะ
- อิสสาและมัจฺจริยะ
- สาธุยยะและมายา
- ปาปิจฉตาและมิจฺจาทิฏฐิ
- อุปมาอาวุธช้อมตชะซึ่งสอดไว้ในฝัก
- ข้อวัตรภายนอกกับการชำระจิต

- ลำดับปราโมทย์ ปิติ ปัสสัทธิ สุข และสมาธิ
 - เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา
 - อุปมาสระโปกขรณี
 - ความเสมอกันของวรรณะในธรรมวินัย
 - เจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติ
 - ความสิ้นอาสวะ
 - ความสัมพันธ์ระหว่างมหาอัสดปรสูตรกับจูฬอัสดปรสูตร
-